BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
12
8 A
M 6
1. 42.
14-13.A.17
Digitized by Google

Digitized by Google



Digitized by Google

M. T. CICERONIS
DE OFFICIIS
LIBRI TRES.

Cato major, vel de ſenectute.
Lælius, vel de Amicitia.
Paradoxa Stoicorum ſex.
Somnium Scipionis.

Cum optimis ac poſtremis exemplaribus accuratè collati.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE



BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

ROMAE, Typis Tinaſſij 1672. *Sup. permiſſu*

Digitized by Google

Digitized by Google

M. T. CICERONIS
DE OFFICIIS
AD MARCVM F.
LIB. I.

BIBLIOTECA NA
ROMA
VITTORIO EMANU

Q Vamquam te, Marce fili, annũ iam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis, inſtitutiſq; philoſophiæ, propter ſummam & doctoris autoritatem, & vrbis, quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exemplis; tamen, vt ipſe ad meam vtilitatem ſemper cum Græcis Latina coniunxi, neq; id in philoſophia ſolùm, ſed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi cenſeo faciendum, vt par ſis in vtriuſque orationis facultate, quam quidem ad rem nos, vt videmur, magnum attulimus adjumentum hominibus noſtris: vt non modo Græcarum litterarum rudes, ſed etiam docti aliquantum ſe arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudicandum. Quamobrem diſces tu quidem à principe huius ætatis philoſophorum, diſces, quã diu voles; (tam diu autem velle debebis, quo ad te, quantum proficias non penitebit) ſed tamen noſtra legens, non multum à Peripateticis diſſidentia (quoniam vtrique Socratici & Platonici eſſe volumus) de rebus ipſis vtere tuo iudicio, nihil enim impedio; orationem autem Latinam profectò legendis noſtris efficies pleniorem: nec verò hoc arroganter dictum exiſtimari velim: nam philoſophandi ſcientiam concedens multis

quod eſt oratoris proprium, aptè, diſtinctè ornateque dicere, quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi, ſi id mihi aſſumo; videor id meo jure quodam modo vindicare. Quamobrem magnopéré te hortor, mi Cicero, vt non ſolum orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui jam ſe illis fere æquarunt, ſtudioſe legas vis enim dicendi major eſt in illis: ſed hoc quoque colendum eſt æquabile, & temperatum orationis genus, & id quidem nemini video Græcorum adhuc contigiſſe, vt idem vtroque in genere laboraret, ſequereturque & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, vt Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere: nos autem quantum in vtroque profecerimus, aliorum ſit judicium: vtrumque certè ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi tractare voluiſſet graviſſime, & copioſiſſimè potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa, quæ à Platone didicerat, tenuiſſet & pronuntiare voluiſſet, ornatè ſplendidèq; fecere potuiſſe. eodemque modo de Ariſtotile, & Iſocrate judico: quorum vterque ſuo ſtudio delectatus contempſit alterum. Sed, cum ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & auctoritati meæ graviſſimum. Nam cum multa ſint in philoſophia & gravia, & vtilia, accuratè, copioſèque à philoſophis diſputata, latiſſimè patere Videntur ea què de officijs tradita ab illis, & præcepta ſunt; nulla enim vitæ pars, neque publicis, neque privatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, vacare officio poteſt, in eoque colendo ſita vitæ eſt honeſtas omnis & in negligendo turpitudo

tudo. Atque hæc quidem quæſtio communis eſt omnium Philoſophorum: quis eſt enim, qui nullis officij præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere? ſed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ propoſitis malorum, & bonorum finibus officium omne pervertunt: nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, vt nihil habeat cum virtute conjunctum, idque ſuis commodis, non honeſtate, metitur, hic ſi ſibi ipſe conſentiat, non interdum naturæ bonitatis vincatur, ſit, vt neque amicitiam colere poſſit, nec juſtitiam, nec liberalitatem: fortis vero, dolorem ſummum malum judicans, aut temperans, voluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certè nullo modo poteſt. Quæ quanquam ita ſunt in promptu vt res diſputatione non egeat. tamen ſunt à nobis alio loco diſputata; hæ diſciplinæ igitur, ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queant dicere: neque vlla officij præcepta firma, ſtabilia, coniuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab ijs, qui ſolam, aut ab ijs qui maximè honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli jam pridem exploſa ſententia eſt: qui tamen haberent ius ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, vt ad officij inuentionem aditus eſſet. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæſtione potiſſimum Stoicos: non vt interpretes: ſed vt ſolemus, è fontibus eorum, judicio arbitrioq; noſtro quantum quoquo modo videbitur, hauriemus.

Placeat igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, ante definire, quid ſit officium: quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror omnis enim quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio, debet à definitione proficiſci, vt intelligatur quid ſit id de quo diſputetur.

Omnis de officio duplex eſt quæſtio: vnum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omneis parteis vſus vitæ conformari poſſit. Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt, omniane officia perfecta ſint; num quod officium aliud alio majus ſit: & quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum: perfectum autem officium, rectum, opinor, vocemus, quoniam Græci κατόρθωμα, hoc autem commune, quod καθῆκον vocant: atque ea ſic definiunt, vt rectum quod ſit, id officium perfectum eſſe definiant; medium autem officium id eſſe dicunt, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit.

Triplex igitur eſt, vt Panætio videtur, conſilij capiendi deliberatio. Nam honeſtumne factu ſit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo conſiderando, ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem exquirunt, aut conſultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos, conducat id, necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationẽ vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare videtur cum honeſto id, quod videtur eſſe vtile; cum enim vtilitas ad ſe rapere, honeſtas contra revocare ad ſe videtur: fit vt diſtrahatur in deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac in diviſione, cum præterire aliquid maximum vitium in dividẽdo ſit, duo prætermiſſa ſunt; nec enim ſolum, vtrum hone

honeſtum, an turpe ſit deliberari ſolet, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, vtrum honeſtius, itemque duobus propoſitis vtilibus, vtrum vtilius: ita, quam ille triplicem putauit eſſe rationem, in quinque parteis diſtribui deberi reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter: tum pari ratione de utili, poſt de comparatione eorum diſſerendum.

Principio generi animantium omni eſt à natura tributum vt ſe, vitam, corpuſque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæ ſint ad viuendum neceſſaria, inquirat, & paret, vt paſtum, vt latibula, vt alia eiuſdem generis. Commune item animantium omniũ eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt: ſed inter hominem, & belluam hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quantum ſenſu movetur, ad id ſolum, quod adeſt, quodque præſens eſt, ſe accommodat, paulułum admodum ſentiens præteritum, aut futurum; homo autem, qui rationis eſt particeps, per quã conſequentia cernit principia, & cauſas rerum videt, earumque progreſſus: & quaſi anteceſſionis non ignorat, ſimilitudines comparat, rebuſque præſentibus adjungit, atque annectit futuras, facile totius vitæ curſũ videt ad eamque degendam præparat res neceſſarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad vitæ ſocietatem; ingeneratque in primis præcipuum quẽdam amorem in eos qui procreati ſunt impellitque, vt hominum cœtus, & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit, ob eaſque cauſſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent ad cultum, & ad victum, nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, ceteriſque quos caros habeat, tuerique, debeat. quæ cura exſuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit, in primiſque hominis eſt propria veri inquiſitio, atque inve-

Omnis de officio duplex eſt quæſtio; vnum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omneis parteis vſus vitæ confirmari poſſit. Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt; omniane officia perfecta ſint; num quod officium aliud alio majus ſit: & quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum: pefectum autem officium, rectum, opinor, vocemus, quod Græcis, κατόρθωμα, hoc autem commune, quod ij καθῆκον vocant: atque ea ſic definiant, vt rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant; medium autem officium id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit.

Triplex igitur eſt, vt Panætio videtur, conſilij capiendi deliberatio. Nam honeſtum ne factu ſit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo conſiderando, ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem inquirunt, aut conſultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos, conducat id, necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in ratione vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare videtur cum honeſto id, quod videtur eſſe vtile; cum enim vtilitas ad ſe rapere, honeſtas contra revocare ad ſe videtur: fit vt diſtrahatur in deliberando animus, ad feratque ancipitem curam cogitandi. Hac in diuiſione, cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo ſit duo prætermiſſa ſunt; nec enim ſolum, vtrum

hone

honeſtum, an turpe ſit deliberari ſolet, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, vtrum honeſtius, itemque duobus propoſitis vtilibus, vtrum vtilius: ita, quam ille triplicem putauit eſſe rationem, in quinque parteis diſtribui deberi reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter: tum pari ratione de utili, poſt de comparatione eorum diſſerendum.

Principio generi animantium omni eſt à natura tributum vt ſe, vitam, corpuſque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæ ſint ad viuendum neceſſaria, inquirat, & paret, vt paſtum, vt latibula, vt alia eiuſdem generis. Commune item animantium omniũ eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt: ſed inter hominem, & belluam hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quantum ſenſu movetur, ad id ſolum, quod adeſt, quodque præſens eſt, ſe accommodat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum; homo autem, qui rationis eſt particeps, per quã conſequentia cernit principia, & cauſas rerum videt, earumque progreſſus: & quaſi anteceſſionis non ignorat, ſimilitudines comparat, rebuſque præſentibus adjungit, atque annectit futuras, facile totius vitæ curſũ videt ad eamque degendam præparat res neceſſarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad vitæ ſocietatem; ingeneratque in primis præcipuum quẽdam amorem in eos qui procreati ſunt impellitque, vt hominum cœtus, & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit, ob eaſque cauſſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent ad cultum, & ad victum, nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, ceteriſque quos caros habeat, tuerique, debeat. quæ cura exſuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit, in primiſque hominis eſt propria veri inquiſitio, atque inveſti-

Omnis de officio duplex eſt quæſtio ; vnum genus eſt , quod pertinet ad finem bonorum : alterum , quod poſitum eſt in præceptis , quibus in omneis parteis vſus vitæ confirmari poſſit . Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt ; omniane officia perfecta ſint; num quod officium aliud alio majus ſit : & quæ ſunt generis ejuſdem . Quorum autem officiorum præcepta traduntur , ea quanquam pertinent ad finem bonorum , tamen id minus apparet , quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur : de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officij: nam & medium quoddam officium dicitur , & perfectum : pefectum autem officium , rectum , opinor vocemus , quod Græcis, κατόρθωμα, hoc autem commune, quod ij καθῆκον vocant : atque ea ſic definiant , vt rectum quod ſit , id perfectum officium eſſe definiant ; medium autem officium id eſſe dicant , quod cur factum ſit , ratio probabilis reddi poſſit.

Triplex igitur eſt , vt Panætio videtur , conſilij capiendi deliberatio . Nam honeſtum ne factu ſit , an turpe , dubitant , id quod in deliberationem cadit : in quo conſiderando , ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur . Tum autem inquirunt , aut conſultant , ad vitæ commoditatem jucunditatemque , ad facultates rerum atque copias , ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos, conducat id, necne , de quo deliberant : quæ deliberatio omnis in rationē vtilitatis cadit . Tertium dubitandi genus eſt , cum pugnare videtur cum honeſto id , quod videtur eſſe vtile ; cum enim vtilitas ad ſe rapere ,honeſtas contra revocare ad ſe videtur : fit vt diſtrahatur in deliberando animus,adferateque ancipitem curam cogitandi . Hæc in diuiſione, cum præterire aliquid maximum vitium indiuidēdo ſit duo prætermiſſa ſunt ; nec enim ſolum , verum

hone

honeſtum, an turpe ſit deliberari ſolet, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, vtrum honeſtius, itemque duobus propoſitis vtilibus, vtrum vtilius: ita, quam ille triplicem putauit eſſe rationem, in quinque parteis diſtribui deberi reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter: tum pari ratione de utili, poſt de comparatione eorum diſſerendum.

Principio generi animantium omni eſt à natura tributum vt ſe, vitam, corpuſque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæ ſint ad vivendum neceſſaria, inquirat, & paret, vt paſtum, vt latibula, vt alia eiuſdem generis. Commune item animantium omniū eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt: ſed inter hominem, & belluam hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quantum ſenſu movetur, ad id ſolum, quod adeſt, quodque præſens eſt, ſe accommodat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum; homo autem, qui rationis eſt particeps, per quā conſequentia cernit principia, & cauſas rerum videt, earumque progreſſus: & quaſi anteceſſionis non ignorat, ſimilitudines comparat, rebuſque præſentibus adjungit, atque annectit futuras, facile totius vitæ curſū videt ad eamque degendam præparat res neceſſarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad vitæ ſocietatem; ingeneratque in primis præcipuum quēdam amorem in eos qui procreati ſunt impellitque, vt hominum cœtus, & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit, ob eaſque cauſſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent ad cultum, & ad victum, nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, ceteriſque quos caros habeat, tuerique, debeat. quæ cura exſuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit, in primiſque hominis eſt propria veri inquiſitio, atque inve-

Omnis de officio duplex eſt quæſtio; vnum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omneis parteis vſus vitæ confirmari poſſit. Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt; omniane officia perfecta ſint; num quod officium aliud alio majus ſit: & quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum: perfectum autem officium, rectum, opinor vocemus, quod Græcis κατόρθωμα, hoc autem commune, quod ij καθῆκον vocant: atque ea ſic definiant, vt rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant; medium autem officium id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit.

Triplex igitur eſt, vt Panætio videtur, conſilij capiendi deliberatio. Nam honeſtum ne factu ſit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo conſiderando, ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem inquirunt, aut conſultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos, conducat id, necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationē vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare videtur cum honeſto id, quod videtur eſſe vtile; cum enim vtilitas ad ſe rapere, honeſtas contra revocare ad ſe videtur: fit vt diſtrahatur in deliberando animus, adferatque ancipitem curam cogitandi. Hac in diuiſione, cum præterire aliquid maximum vitium in dividēdo ſit duo prætermiſſa ſunt; nec enim ſolum, verum

hone

honeſtum, an turpe ſit deliberari ſolet, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, vtrum honeſtius, itemque duobus propoſitis vtilibus, vtrum vtilius: ita, quam ille triplicem putauit eſſe rationem, in quinque parteis diſtribui deberi reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter: tum pari ratione de utili, poſt de comparatione eorum diſſerendum.

Principio generi animantium omni eſt à natura tributum vt ſe, vitam, corpuſque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæ ſint ad viuendum neceſſaria, inquirat, & paret, vt paſtum, vt latibula, vt alia eiuſdem generis. Commune item animantium omniũ eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt: ſed inter hominem, & belluam hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quantum ſenſu mouetur, ad id ſolum, quod adeſt, quodque præſens eſt, ſe accommodat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum; homo autem, qui rationis eſt particeps, per quã conſequentia cernit principia, & cauſas rerum videt, earumque progreſſus: & quaſi anteceſſionis non ignorat, ſimilitudines comparat, rebuſque præſentibus adjungit, atque annectit futuras, facile totius vitæ curſũ videt ad eamque degendam præparat res neceſſarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad vitæ ſocietatem; ingeneratque in primis præcipuum quẽdam amorem in eos qui procreati ſunt impellitque, vt hominum cœtus, & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit, ob eaſque cauſſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent ad cultum, & ad victum, nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, ceteriſque quos caros habeat, tuerique, debeat. quæ cura exſuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit, in primiſque hominis eſt propria veri inquiſitio, atque inveſti-

Omnis de officio duplex eſt quæſtio; vnum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omneis parteis vſus vitæ confirmari poſſit. Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt; omniane officia perfecta ſint; num quod officium aliud alio majus ſit: & quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diviſio eſt officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum: pefectum autem officium, rectum, opinor vocemus, quod Græcis κατόρθωμα, hoc autem commune, quod ij καθῆκον vocant: atque ea ſic definiant, vt rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant; medium autem officium id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit.

Triplex igitur eſt, vt Panætio videtur, conſilij capiendi deliberatio. Nam honeſtum ne factu ſit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo conſiderando, ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem inquirunt, aut conſultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare, & ſuos, conducat id, necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationẽ vtilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare videtur cum honeſto id, quod videtur eſſe vtile; cum enim vtilitas ad ſe rapere, honeſtas contra revocare ad ſe videtur: fit vt diſtrahatur in deliberando animus, adferateque ancipitem curam cogitandi. Hac in diuiſione, cum præterire aliquid maximum vitium individẽdo ſit duo prætermiſſa ſunt; nec enim ſolum, verum

hone

honeſtum, an turpe ſit deliberari ſolet, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, vtrum honeſtius, itemque duobus propoſitis vtilibus, vtrum vtilius: ita, quam ille triplicem putauit eſſe rationem, in quinque parteis diſtribui deberi reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter: tum pari ratione de utili, poſt de comparatione eorum diſſerendum.

Principio generi animantium omni eſt à natura tributum vt ſe, vitam, corpuſque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæ ſint ad vivendum neceſſaria, inquirat, & paret, vt paſtum, vt latibula, vt alia eiuſdem generis. Commune item animantium omniũ eſt conjunctionis appetitus procreandi cauſſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt: ſed inter hominem, & belluam hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quantum ſenſu movetur, ad id ſolum, quod adeſt, quodque præſens eſt, ſe accommodat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum; homo autem, qui rationis eſt particeps, per quã conſequentia cernit principia, & cauſas rerum videt, earumque progreſſus: & quaſi anteceſſionis non ignorat, ſimilitudines comparat, rebuſque præſentibus adjungit, atque annectit futuras, facile totius vitæ curſũ videt ad eamque degendam præparat res neceſſarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad vitæ ſocietatem; ingeneratque in primis præcipuum quẽdam amorem in eos qui procreati ſunt impellitque, vt hominum cœtus, & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit, ob eaſque cauſſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent ad cultum, & ad victum, nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, ceteriſque quos caros habeat, tuerique, debeat. quæ cura exſuicitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit, in primiſque hominis eſt propria veri inquiſitio, atque inveſti-

ſtigatio: itaque cum, ſumus neceſſarijs negociis, curiſq; vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac diſcere, cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium ad benè beatèq; vivendum neceſſariam ducimus, ex quo intelligitur, quod verum, ſimplex, ſincerumque ſit: id eſſe naturæ hominis aptiſſimum, Huic vero videndi cupiditati adjuncta eſt appetitio quædam Principatus, vt nemini parere animus bene informatus à natura velit, niſi præcipienti, & docenti, aut vtilitatis cauſſa juſtè, & legitime imperanti, ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarumque rerum contemptio. Nec vero illa parva vis naturæ eſt, rationiſque, quod vnum hoc animal ſentit, quid ſit ordo, quid ſit quod deceat in factis, dictiſque, qui modus: itaque eorum ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit: quam ſimilitudinem natura, ratioque ab oculis ad animum trasferens, multo etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſi.ijs, factiſque conſervandum putat cavetque, ne quid indecorè, effeminateve faciat: tũ, in omnibus & opinionibus, & factis, ne quid libidinoſe aut faciat, aut cogitet: quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honeſtum: quod etiam ſi nobilitatum non ſit tamẽ honeſtum ſit, quodque verè dicimus etiamſi à nullo laudetur, laudabile eſſe natura. Formam quidem ipſam, Marce fili, & tanquam faciem honeſti vides quæ ſi occulis cerneretur, mirabileis amores, vt ait Plato, excitaret ſapientiæ.

Sed omne, quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perſpicieñtia veri, ſolertiaque verſatur: aut in hominum ſocietate tuenda, tribuẽdo ſuum cuique, & rerum contractarum fide: aut in animi excelſi, atque invicti magnitudine, ac rãbore: aut in omnium, quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine, & modo,

do, in quo ineſt modeſtia, & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter ſe colligata, atque implicita ſunt tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: veluti ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt, in qua ſapientiam, & prudentiam, ponimus, ineſt indagatio, atque inventio veri: ejuſque virtutis hoc munus eſt proprium: vt enim quiſque maximè perſpicit, quid in re quaque veriſſimus ſit, quique & accutiſſimè, & celerrimè poteſt & videre, & explicare rationem, is prudentiſſimus & ſapientiſſimus rite haberi ſolet. Quocirca huic, quaſi materia, quam tractet, & in qua verſetur, ſubjecta eſt veritas: reliquis autem tribus virtutibus neceſſitates propoſitæ ſunt ad eas res parandas, tuendaſque, quibus actio vitæ cõtinetur: vt & ſocietas hominũ, conjunctioq. ſervetur: & animi excellentia magnitudoque, cum in augendis opibus, vtilitatibuſque & ſibi, & ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpiciendjs eluceat. Ordo autem, & conſtantia, & moderatio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere: ad quod adhibenda eſt actio quædam, nõ ſolum mentis agitatio: his enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honeſtatem & decus conſervabimus.

Ex quatuor autem locis, in quos honeſti naturam vimque diviſimus primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maximè naturam attingit humanam: omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulcrum putamus: labi autem, errare, neſcire, & decipi: & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honeſto duo vitia vitanda ſunt: vnum ne incognita pro cognitis habeamus, hiſque temere aſſentiamus: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debebunt) adhibebit ad conſiderandas res & tempus, & diligentiam. Alterum

rum

rum eſt vitium, quod quidem nimis magnum ſtudium multamque operam in res obſcuras, atq, difficileis conferunt, eaſdemque non neceſſarias: quibus vitijs declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ, curæque ponetur, id jure laudabitur: vt in aſtrologia, C. Sulpiciũ audiuimus: in geometria Sex Pōpejum ipſi cognovimus: multos in dialectica, plureis in jure civili, quæ omnes artes in veri inveſtigatione verſantur cujus ſtudio à rebus agendis abduci contra officium eſt: virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multique dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quæ numquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudijs cogitationis, & ſine opera noſtra continere: omnis autem cogitatio, motuſque animi aut in conſilijs capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad benè, beatèque vivendu, aut in ſtudijs ſcientiæ, cognitioniſque verſabitur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

De tribus autem reliquis latiſſimè patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas, continetur: cujus partes duæ ſunt, juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur: & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatẽ appellare licet. Sed juſtitiæ primum munus eſt, vt ne cui quis noceat, niſi laceſitus injuria: deinde, vt communibus pro communibus vtarur, priuatis vt ſuis: ſunt autem privata nulla natura, ſed aut veteri occupatione, vt qui quondã in vacua venerunt: aut victoria, aut qui bello potiti ſunt: aut lege, aut pactione, conditione, ſorte, ex quo fit, vt ager Arpinas Arpinatũ dicatur, Tuſculanus Tuſculanorũ: ſimiliſque eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio: ex quo, quia ſuum cujuſque fit eorum, quæ natura fuerant communia; quod cuiq; obtigit, id quiſque

que teneat, è quo ſi quis ſibi plus appetet, violabit jus humanæ ſocietatis. Sed quoniam, vt præclare ſcriptum eſt à Platone, non nobis ſolum nati ſumus, ſed ortus noſtri partem patria, partem parentes vindicant, partem amici: adque, vt placeat Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad vſum hominum omnia creari, homines autem hominum cauſſa eſſe generatos, vt ipſi inter ſe alij alijs prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus docem ſequi, & communeis vlilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines ſocietatem.

Fundamentum autem iuſtitiæ eſt fides, id eſt dictorum, conventorumque conſtantia, & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortaſse cupiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſè exquirunt vnde verba ſint ducta, credamuſque, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem. Sed injuſtitiæ duo genera ſunt: vnum eorum, qui inferunt, alterum, eorum, qui ab ijs, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant iniuriam. Nam qui injuſtè impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua pertubatione incitatus, is quaſi manus violenter videtur afferre ſocio: qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, injuriæ, tam eſt in vitio, quam ſi parenteis aut amicos, aut patriam deſerat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi cauſſa de induſtria inferuntur, ſepè à metu proficiſcuntur; cum is, qui alteri nocere cogitat, timet ne, niſi id alteri fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli vt adipiſcantur ea, quæ concupierunt: in quo vitio latiſſimè patet avaritia. Expetuntur autem diuitiæ, tum ad vſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates In quibus autem major eſt animus, in his pecuniæ

ca-

cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatẽ: vt nuper M. Craſſus negabat vllam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in republ. Princeps. vellet eſſe, qui ſuis fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, vitaque cultus cum elegantia, & copia, quibus rebus effectum eſt, vt infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini nocens vituperanda eſt: ſed fugienda ſemper injuria. Maximè autem adducuntur plerique, vt eos juſtitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriævè cupiditatem inciderint. Quod enim eſt apud Ennium. Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt, id latius patet: nam quicquid ejuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo plerumque fit tanta contentio, vt difficillimum ſit, ſanctam ſervare ſocietatem. Declarauit id modo tempeſtas C. Cæſaris, qui omnia jura divina, & humana pervertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat Principatum: eſt autem in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis, ſplendidiſſimis ingenijs plerumque exiſtunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cavendum eſt, ne quid in eo genere peccetur.

Sed in omni injuſtitia per multum intereſt, vtrum perturbatione aliqua animi, quæ Plerunque brevis, eſt, & ad tempus, an conſulto, & cogitato fiat injuria. Leviora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu ac idunt, quam ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria ſatis dictum eſt. Prætermittendæ autem defenſionis, deerendiquè officij plures ſolent eſſe cauſſæ: nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere norunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut ſuis ſtudiis, quibuſdamvè occupationibus ſic impediuntur, vt eos, quos tutari debeant,

beant, deſertos eſſe patiantur. Itaque videndum eſt, ne non ſatis id, quod apud Platonem eſt in philoſophos dictum quod in veri inveſtigatione verſentur, quodq; ea, quæ pleriq; vehementer expedunt, de quibus inter ſe digladiari ſolent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea juſtos eſſe: nam dum alterum juſtitiæ genus aſſequntur, in ferenda ne cui noceāt injuria, in alterum incidunt. Diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent deſerunt. Itaque eos ne ad rempubl. quidem acceſſuros putat, niſi coactos. Æquius autem erat id voluntare fieri, nam hoc ipſum ita juſtum eſt, quod rectè fit, ſi eſt voluntarium. Sunt etiam, qui aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: qui, dum altero injuſtitiæ genere vacant, in alterum incurrunt: deſerunt enim vitæ ſocietatem, quia nihil conferunt in eam ſtudij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur, duobus generibus injuſtitiæ propoſitis, adjunximus cauſas utriuſque generis, eaſq; res autem cōſtituimus, quibus juſtitia continetur, facile, quod cujuſque temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmentipſos valde amabimus judicare. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à ſe alienum putat. Sed tamen, quia magis ea percipimus, atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut adverſa eveniunt, quam illa, quæ cæteris, quæ quaſi longo intervallo interjecto videmus, aliter, de illis, ac de nobis judicar[illegible] Quocirca benè præcipiunt, qui vetant quidquam [illegible] re, quod dubites æquū ſit, an iniquum: æquitas [illegible] lucet ipſa per ſe, dubitatio autem cogitationem [illegible] ficat injuriæ.

Sed incidunt ſæpe tempora, cum ea, quæ videtur digna eſſe juſto homine, eoque, quem

bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria, vt non reddere depoſitum, etiam ne furioſo promiſſum facere quęque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non ſervare, ſit juſtum. Referri enim decet ad ea, quæ propoſui in principio, fundamenta juſtitiæ, primum, vt ne cui noceatur: deinde, vt communi vtilitati ſervatur. Ea cum tempore commutantur, cõmutatur officium, vt non ſemper ſit idem. Poteſt etiam accidere promiſſum aliquod, & conventum, vt id effici ſit inutile vel ei, cui promiſſum ſit, vel ei, qui promiſerit. Nam ſi, vt in fabulis eſt Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet, Theſeus filio Hipolyto non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis, vt ſcribitur: hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit. quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promiſſa igitur ſervanda ſunt ea, quæ ſint ijs, quibus promiſeris, inutilia: nec, ſi plus tibi noceant, quàm illi proſint, cui quidem promiſeris. Contra officium eſt, maius damnum anteponi minori: vt ſi conſtitueris te cuipiam advocatum in rem præſentem eſſe venturum atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere quod dixeris: magiſque ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur. Jam illis promiſſis non ſtandum eſſe, quis non videt? quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo, promiſerit? quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, non nulla legibus.

Exiſtunt etiam injuriæ ſæpe calumnia quadam, & nimis callida & malitioſa juris interpretatione. ex quo illud, ſummum jus, ſumma injuria, factum eſt jam tritum ſermone proverbium: quo in genere etiam in republ. multa peccantur: vt ille, qui, cum triginta dierum eſſent cum hoſte factæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum eſſent factæ, non noctium in-

du-

duciæ. Nec noſter quidem probandus eſt, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium, (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à Senatu datum, cum ad locum veniſſet, cum vtriſque ſeparatim locutum, ne cupidè quid agerent, nec appeterent, atque vt regredi, quam progredi mallent, id cum vtrique feciſſent, aliquantū agri in medio relictum eſt. itaque illorum fineis, ſicut ipſi dixerant, terminauit. In medio relictū quod erat, pop. Rom. adjudicavit. Decipere hoc quidem, non judicare eſt; quocirca in omni refugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam adverſus eos ſeruanda, à quibus injuriam acceperis. Eſt enim vlciſcendi, & puniendi modus: atque haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, injuriæ ſuæ pœnitere, vt ipſe, ne quid tale poſthac committat, & cæteri ſint ad injuriam tardiores.

Atque in republ. maximè conſervanda ſunt jura belli. Nam cum ſint duo genera decertandi vnum per diſceptationem, alterum per vim, cumque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi vti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipiēda quidem bella ſunt ob eam cauſſam, vt ſine injuria in pace vivatur. Parta autem victoria, conſervandi ſunt ij, qui non crudeles in bello nec immanes fuerūt: vt majores noſtri Tuſculanos, Æquos Volſcos, Sabinos, Hernicos ſ civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt. nollem Corinthum, ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maximè, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Mea quidem ſententia, paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt cōſulendum: in quo ſi mihi obtemperatum eſſet: & ſi non optimam, at aliquam republ. quæ nunc nulla eſt,

ha-

haberemus. Et cum ijs,quos vide viceris,cõſulendum eſt. tum ij qui armis poſitis, ad imperatorum fidem confugiunt,quamvis murum aries percuſſerit,recipiē-di ſunt. In quo tantopere apud noſtros juſtitia culta eſt,vt ij,qui civitates,aut nationes devictas bello in fidem recepiſſent,earum patroni eſſent more majorum: Ac belli quidem æquitas ſanctiſſimè feciali Pop Rom. jure perſcripta eſt,ex quo intelligi poteſt,nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante ſit,& indictum. Pompilius Imperator tenebat Prouinciam,in cujus exercitu Catonis filius Tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur vnam dimittere legionẽ,Catonis quoq; filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit; ſed cum amore pugnandi in exercitu remāſiſset, Cato ad Pompilium ſcripſit,vt ſi eum pateretur in exercitu remanere,ſecundum eum obligaret militiæ ſacramento quia priore amiſſo, jure pugnare cum hoſtibus non poterat:adeo ſumma erat obſeruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis ſenis eſt epiſtola ad Marcum filium,in qua ſcripſit, ſe audiſſe eum miſſum factum eſſe à conſule, cum in Macedonia bello Perſico miles eſſet. Monet igitur,vt caueat,ne prælium ineat: negat enim jus eſſe, qui miles non ſit, pugnare cum hoſte. Equidem illud etiam animadverto, quod,qui proprio nomine perduellis eſſet,is hoſtis vocaretur, lenitate verbi triſtitiā rei mitigāte: hoſtis enim apud majores noſtros is dicebatur,quem nunc peregrinum dicimus: indicant duodecim tabulæ: (Aut ſtatus dies cum hoſte:)Itemque, (Aduerſus hoſtem æterna auctoritas;)quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt, eum,qui cum bella geras,tam molli nomine appellare?quanquam id nomen durius jam efficit vetuſtas: à peregrino enim receſſit,& propriè in in eo,qui contra

ferret

ferret arma remanſit. Cum vero de imperio decerta-
tur belloque quæritur gloria, cauſſas omnino ſubeſſe
tamen oportet eaſdem, quas dixi paulo ante juſtas
cauſſas eſſe bellorũ, ſed ea bella quibus imperij gloria
propoſita eſt, minus acerbè gerẽda ſunt. Vt enim cum
cive aliter contendimus, aliter, ſi eſt inimicus, aliter,
ſi compeditor, cum altero certamen honoris & digni-
tatis eſt, cum altero capitis & famæ: ſic cum Celtibe-
ris, cum Cimbris bellum, vt cum inimicis, gerebatur,
vter eſſet nõ vter imperaret cum Latinis, Sabinis, Sam
nitibus, Pœnis, Pyrro de imperio dimicabatur. Pœni
fœdifragi, crudelis Hanibal, reliqui juſtiores. Pyrrhi
quidẽ de captivis reddendis illa præclara ſentẽtia eſt;

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes.
Ferro, non auro vitam cernamus vtrique.
Voſne velit, an me regnare hera, quidve ferat fors
Virtute experiamur, & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit.
Eorumdem me libertati parcere certum eſt:
Dono: ducite, doque volentibus cum magnis Dijs.

Regalis ſanè, & digna Æacidarum genere ſententia:
Atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti,
hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſeruanda: vt pri-
mo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de cap-
tiuis commutandis Romam miſſus eſſet, juraſetque ſe
rediturum, primum vt venit captiuos reddendos in ſe-
natu nõ cenſuit: deinde, cum retineretur à propinquis
& ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quam fidem
hoſti datam fallere. Ac de bellicis quidẽ officijs ſatis
dictum eſt. Meminerimus autem, & aduerſus infimos
juſtitiam eſſe ſeruandam. Eſt autem infima conditio,
& fortuna ſeruorum: quibus non malè præcipiunt qui
ita jubent vti, vt mercenarijs ad operam exigendam, &
juſta præbenda. Cum autem duobus modis, id eſt aut

Digitized by Google

vi, aut fraude fiat iniuria: fraus quaſi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrumque alieniſſimum ab homine eſt, ſed fraus odio digna majore. Totius autem injuſtitiæ nulla capitalior eſt, quàm eorum, qui tum; cum maximè fallunt, id tamen agunt, vt viri boni eſſe videantur. De juſtitia ſatis dictum eſt.

Deinceps (vt erat propoſitum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil eſt naturæ hominis accommodatius: ſed habet multas cautiones. Videndum eſt enim, primum: ne obſit benignitas & ijs ipſis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris: deinde, ne major benignitas ſit quam facultas: tum, vt pro dignitate cuique tribuatur. id enim eſt juſtitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe velle videantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi aſſentatores judicandi ſunt, & qui alijs nocent, vt in alios liberales ſint, in eadem ſunt injuſtitia, vt ſi in ſuam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi ſplendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, quod alijs largiantur: hique arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos viſum iri, ſi locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abeſt officio, vt nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare Lucij Syllæ & Caij Cæſaris pecuniarum translatio, à juſtis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil enim eſt liberale, quod non ſit idem juſtum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas major eſſet, quam facultates: quod, qui benigniores volunt eſſe quàm res patitur, primum in eo peccant, quod injurioſi ſunt in proximos; quas enim copias his & ſuppeditari æquius eſt, & relinqui, eas transferunt ad alie-

nos.

nos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per injuriam, vt ad largiendum ſuppetant copiæ. Videri etiam licet, pleroſque, non tam natura liberalis, quam quadam gloria ductos, vt benefici videantur, facere multa, quæ ab oſtentatione proficiſci magis, quam à voluntate, videantur. Talis autem ſimulatio vanitati eſt conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, vt in beneficentia delectus eſſet dignitatis: in quo & mores eius erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur; & animus erga nos, & communitas, ac ſocietas vitæ, & ad noſtras vtilitates officia ante collata. Quæ vt concurrant omnia, optabile eſt: ſin minus, plures cauſſæ, majoreſque, ponderis plus habebunt. Quoniam autem viuitur non cum perfectis hominibus, pleneque ſapientibus, ſed cum ijs, in quibus præclarè agitur, ſi ſint ſimulachra virtutis; etiam hoc intelligendum, puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat. Colendum autem eſſe ita quemque maximè, vt quiſque maximè virtutibus his lenioribus erit ornatus, modeſtia, temperantia, ac ipſa, de qua jam multa dicta ſunt, juſtitia: nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto, nec ſapiente ferventior plerumque eſt. illæ verò virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus conſiderentur. De beneuolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, vt ei plurimum tribuamus, à quo plurimũ diligimur: ſed benevolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potius, & conſtantia judicemus. Sin erunt merita, vt non ineunda, ſed referenda ſit gratia, majoꝛ quædam cura adhibenda eſt: nullum enim officium referenda gratia magis ne-

neceſſarium eſt. Quod ſi ea, quæ acceperis vtenda, majore menſura, ſi modo poſſis, jubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertileis;qui multo plus afferunt quam acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus,qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis ſint vnum dandi beneficij, alterum reddendi: demus, necne, in noſtra poteſtate eſt: non reddere viro bono non licet,ſi modo id facere poſſit ſine injuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus habendi:nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quiſque animo ſtudio, beneyolentia fecerit, ponderandum eſt. Multi enim multa faciunt temeritate quadam, ſine judicio,vel modo,in omneis, vel repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati, quæ beneficia æquè magna nō ſunt habenda,atque ea, quæ judicio, conſideratè, conſtanterque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, ſi cætera paria ſunt, hoc maximè officij eſt, vt quiſque maximè opis indigeat, ita ei potiſſimum opitulari: quod contra fit à pleriſque. à quo enim plurimum ſperant, etiamſi ille his non eget,tamen ei potiſſimum inſerviunt.

Optimè autem ſocietas hominum, conjunctioque ſervabitur,ſi vt quiſq; erit conjunctiſſimus,ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ natura principia ſint communitatis, & ſocietatis humanæ,repetendum altius videtur. Eſt enim primum,quod cernitur in vniuerſi generis humani ſocietate:eius autem vinculum eſt ratio, & oratio, quæ docendo,diſcendo, communicando, diſceptando. judicando conciliat inter ſe homines, conjungitque naturali quadam ſocietate:

tate : neque vlla re longius abſumus à natura ferarum: in quibus ineſſe fortitudinem ſæpe dicimus. Vt in equis, in leonibus; juſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus; ſunt enim rationis, & orationis expertes; ac latiſſimè quidem patens hominibus inter ipſos omnibus inter omneis ſocietas hæc eſt, in qua omnium rerum, quas ad communem vſum hominum natura genuit, eſt ſervanda communitas, vt quæ deſcripta ſunt legibus, & jure ciuili, hæc ita teneantur, vt ſit conſtitutum, è quibus ipſis cætera ſic obſerventur, vt in Græcorum proverbio eſt, amicorum omnia eſſe communia; omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis ejuſdem, quod ab Ennio poſitum in vna re, transferri per multas poteſt:

Vt homo, qui erranti comiter monſtrat viam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit,
Vt nihilominus ipſi luceat, cùm illi accenderit.

Vna enim ex re ſatis percipitur, vt quidquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur cuique, vel ignoto, ex quo ſunt illa communia, non prohibere aqua profluente: pati, ab igne ignem capere ſi quis velit. conſilium fidele deliberanti dare: quæ ſunt ijs vtilia, qui accipiunt, danti non moleſta: quare & his vtendum eſt, & ſemper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ ſingulorum ſunt, eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo: vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennij finem, Nihilominus vt ipſi luceat: vt facultas ſit qua in noſtros ſimus liberales. Gradus autem plures ſunt ſocietatis hominum: vt enim ab illa diſcedatur infinitate, propior eſt ejuſdem gentis, nationis, linguæ, qua maximè homines conjunguntur: interius etiam eſt, ejuſdem eſſe civitatis: multa ſunt enim civibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, viæ, le-

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

leges, jura, judicia, ſuffragia, conſuetudines præterea, & familiaritates, multæque cum multis res, rationeſque contractæ. Arctior verò colligatio eſt, ſocietas propinquorum: ab illa enim immenſa ſocietate humani generis, in exiguum, anguſtumque concluditur: nam cum ſit hoc natura commune omnium animantium, vt habeant libidinem procreandi, prima ſocietas in ipſo eſt conjugio: proxima in liberis: deinde vna domus, communia omnia. Id autem eſt principium vrbis, & quaſi ſeminarium reipubl. Sequuntur fratrum conjunctiones, poſt conſobrinorum, ſobrinorumque: qui cum vna domo jam capi non poſſint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui: quæ propagatio, & ſoboles, origo eſt rerumpublic ſanguinis autē conjunctio, & benevolentia devincit charitate homines; magnum eſt enim, eadem habere monumenta majorum, eiſdem vti ſacris, ſepulchra habere communia. Sed omnium ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus ſimiles, ſunt familiaritate conjuncti. Illud enim honeſtū, quod ſæpe diximus, etiamſi in alio cernimus, tamē nos movet, atque illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit, & quanquam omnis virtus nos ad ſe allicit, facitque, vt eos diligamus, in quibus ipſa ineſſe videatur: tamen juſtitia, & liberalitas, id maximè efficit: nihil autem eſt amabilius, nec copulatius quam morum ſimilitudo bonorum. in quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædemque voluntates in his ſit, vt æquè quiſque altero delectetur, ac ſe ipſo: efficiturque id quod Pythagoras vult in amicitia, vt vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficijs vltro citroque datis, acceptiſque quæ mutua, & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, fir-

ma devinciuntur ſocietate. Sed, cum omnia ratione, animoque luſtraveris, omnium ſocietatum nulla eſt gratior, nulla carior quam ea, quæ cum republ. eſt vnicuique noſtrum: cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: ſed omneis omnium charitates patria vna complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & ſunt, & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimũ tribuendum ſit officij, principes ſunt, patria, & parentes, quorum beneficijs maximè obligati ſumus: proximi liberi totaque domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud vllum poteſt habere perfugium; deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerumque fortuna eſt: quamobrem neceſſaria vitæ præſidia debentur ijs maximè, quos ante dixi; vita autem victuſque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam objurgationes in amicitijs vigent maximè, eſtque ea jucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum conjugauit.

Sed in his omnibus officijs tribuendis, videndum erit, quid cuique maxime neceſſe ſit, & quid quiſque nobiſcum, vel ſine nobis aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Ita non ijdem erunt neceſſitudinum gradus, qui & temporum. Suntque officia, quæ alijs magis, quam alijs debeantur: vt; vicinum citius adjuveris in fructibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem; at, ſi lis in iudicio ſit, propinquum potius, & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumſpicienda ſunt in omni officio: & conſuetudo, exercitatioq; capienda, vt boni ratiocinatores officiorum eſſe poſſimus, & addendo, deducendoque videre, quæ re-

reliqui ſumma fiat, ex quo,quantum cuique debeatur, intelligas. Sed,vt nec medici, nec imperatores, nec oratores,quamuis artis pręcepta perceperint, quid quã magna laude dignum ſine vſu, & exercitatione conſequi poſſunt ſic officij conſeruandi pręcepta traduntur illa quidem, vt facimus ipſi, ſed rei magnitudo vſum quoque, exercitationemque deſiderat. Atque ab iis rebus,quæ ſunt in iure ſocietatis humanę,quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officium, ſatis fere diximus. Intelligendum eſt autem,cum propoſita ſint genera quatuor, è quibus honeſtas officiumque manaret, ſplendidiſſimum videri, quod animo magno, elatoque humanaſque res deſpiciente factum ſit. Itaque in probris maximè in promptu eſt,ſi quid tale dici poteſt.

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaque virgo viri;

Et ſi quid huiuſmodi.

Salmacida ſpolia ſine & ſudore, & ſanguine:

Contraque in laudibus,quæ mango animo,& fortiter, excellenterque geſta ſunt, ea neſcio quomodo quaſi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone,Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris Stratocle: hinc noſter Cocles hinc Decii, hinc Cn & P. Scipiones,hinc M.Marcellus, innumerabileſq;alii: maximeque ipſe populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem ſtudium bellicę gloriæ, quod ſtatuas quoque videmus ornatu fere militari. Sed ea animi elatio,quæ cernitur in periculis, & laboribus,ſi iuſtitia vacat,pugnatque non pro ſalute communi, ſed pro ſuis commodis, in vitio eſt: non enim modo id virtutis non eſt, ſed potius immanitatis omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo,cum eam virtutem eſſe dicunt pro-

pu-

pugnantē pro ęquitate:quocirca nemo,qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt, inſidijs, & malitia laudem eſt adeptus nihil enim honeſtum eſſe poteſt,quod iuſtitia vacat.Præclarum igitur Platonis illud:Non ſolum,inquit, ſcientia quæ eſt remota à iuſtitia, calliditas potius,quam ſapientia,eſt appellanda;verum etiā animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non vtilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat,quam fortitudinis: itaque viros forteis, & magnanimos,eoſdem bonos,& ſimpliceis,veritatis amicos, minimèque fallaceis eſſe volumus, quę ſunt ex media laude iuſtitiæ. Sed illud odioſum eſt, quod in hac elatione, & magnitudine animi facillimè pertinacia, & nimia cupiditas principatus innaſcitur;vt enim apud Platonem eſt, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum eſſe cupiditate vincendi: ſic,vt quiſq;animal magnitudine maximè excellit,ita maximè vult princeps omnium eſſe, vel potius ſolus eſſe: difficile autem eſt, cum præſtare omnibus concupieris ſeruare æquitatem,quę eſt iuſtitiæ maximèpropria,ex quo fit,vt neq;diſceptatione vinci ſe,nec vllo publico, ac legitimo iure patiantur. exiſtuntque in reipubl.plerumque largitores;& factioſi, vt opes quam maximas conſequantur,& ſint vi potius ſuperiores,quam iuſtitia pares, ſed quo difficilius, hoc præclarius; nullum eſt enim tempus, quod iuſtitia vacare debeat: fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi,non qui faciunt, ſed qui propulſant iniuriam. vera autem, & ſapiens animi magnitudo, honeſtum illud, quod maxime natura ſequitur, in factis poſitum,non in gloria iudicat: principemque ſe eſſe mavult, quam videri. etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillime autem ad res iniuſtas impellitur, vt quiſque eſt altiſſimo animo & glo-

riæ cupido, qui locus eſt ſane lubricus: quod vix inuenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculiſque aditis, non, quaſi mercedem rerum geſtarum, deſideret gloriam.

Omnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maxime cernitur: quarum vna in rerum externarum deſpicientia ponitur, cum perſuaſum ſit, nihil hominem, niſi quod honeſtum, decorumque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere, altera eſt res, vt, cum ita ſis affectus animo, vt ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime vtileis, ſed & vehementer arduas plenaſque laborum, & periculorum, tum cauſſa vitæ, tum multarum aliarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum ſplendor omnis, & amplitudo eſt, addo etiam vtilitatem, in poſteriore: cauſſa autem, & ratio efficiens magnos viros, eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellenteis animos, & humana cõtemnenteis facit. id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber ſis. Nã & ea, quę eximia pleriſque, & præclara videntur, parua ducere, eaque ratione ſtabili, firmaque contemnere fortis animi, magnique ducendum eſt, & ea, quę videntur acerba, quæ multa, & varia in hominum vita, fortunaque verſãtur, ita ferre, vt nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæque conſtantię. Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate, nec, qui invictum ſe à labore præſtiterit, vinci à voluptate: quamobrem & hæc vitanda ſunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. nihil enim eſt tam anguſti animi, tamque parui, quã amare diuitias: nihil honeſtius, magnificentiuſque

quam

quam pecuniam contemnere, ſi non habeas: ſi habeas, ad beneficentiam, liberalitatemque conferre. Cauenda eſt etiam gloriæ cupiditas, vt ſupra dixi. eripit enim libertatem pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia; vt tranquillitas animi adſit, & ſecuritas, quæ affert tum conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, a negocijs publicis ſe remouerunt, ad otiumque perfugerunt, in his & nobiliſſimi philoſophi, longeq; principes, & quidam homines ſeueri, & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris, delectati re ſua familiari. his idem propoſitum fuit, quod & regibus, vt ne qua re egerent, nec cui parerent, libertate vterentur: cuius proprium eſt, ſic viuere, vt velis. Quare, cum hoc cõmune ſit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, otioſis; alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant: alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & paruo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia: ſed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut moleſta vita eſt otioſorum: fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemque aptior eorum, qui ſe ad rempublicam & ad res magnas gerendas accommodauerunt. Quapropter & his forſitan concedendum ſit rempublicam non capeſſentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ ſeſe dediderunt; & ijs, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore cauſſa impediti à republica receſſerunt, cum eius adminiſtrandæ poteſtatem alijs laudemque

con-

concederent. Quibus autem talis nulla eſt cauſſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia, & magiſtratus, his non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare, ſed videntur labores, & moleſtias tum offenſionum, tum repulſarum, quaſi quandam ignominiam, timere, & infamiam. ſunt enim, qui in rebus contrarijs parum ſibi conſtent, voluptatem ſeueriſſime contemnant, in dolore ſint molliores; gloriã negligant; frangantur infamia: atque ea quidem non ſatis conſtanter. Sed ijs, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione, adipiſcendi magiſtratus ſunt, & gerenda reſpublica eſt. nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autem rempublicam nihil minus quam philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda eſt rerum humanarum, quam ſæpe dico, & tranquillitas animi. atque ſecuritas: ſiquidem nec anxij futuri ſunt, & cum grauitate conſtantiaque victuri. Quæ eo faciliora ſunt philoſophis, quo minus multa patent in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent: & quia, ſi quid aduerſi eueniat, tam grauiter cadere non poſſunt. Quo circa non ſine cauſſa maiores motus animorum concitantur, maioraque efficienda rempublicam gerentibus, quam quietis: quo magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit caueat, ne id modo conſideret, quam illa res honeſta ſit: ſed etiam, vt habeat efficiendi facultatem, in quo ipſo conſiderandum eſt, ne aut temere deſperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotijs prius quam aggrediare,

ad-

adhibenda eſt præparatio diligens. Sed cum plerique arbitrentur, res bellicas maiores eſſe, quam vrbanas; minuenda eſt hæc opinio. multi enim bella ſæpe quæſiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis, ingenijſque plerumque contingit; eoque magis, ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Vere autem ſi volumus iudicare, multæ res extiterunt vrbanæ maiores, clarioreſque, quam bellicæ. quamuis enim Temiſtocles iure laudetur, & ſit eius nomen, quam Solonis, illuſtrius, citeturque Salamis clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis, ei, quo primum conſtituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quam illud iudicandum eſt. illud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit ciuitati: hoc conſilio leges Athenienſium, hoc maiorum inſtituta ſeruantur. & Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themiſtoclem. eſt enim bellum geſtum cõſilio ſenatus eius, qui a Solone erat conſtitutus. Liceat eadem de Pauſania, Lyſandroque dicere, quorum rebus geſtis quamquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & diſciplinæ conferendi ſunt: quin etiam ob has ipſas cauſſas, & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum verſaremur in republica Q. Catulus C. Pompeio cedere videbatur. parua enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. nec plus Africanus, ſingularis & vir, & imperator, in excidenda Numantia reipublicæ profuit quam eodem tempore P. Naſica priuatus, cum Tib. Gracchum interemit: quamquam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi manuque confecta eſt: ſed tamen id

ip-

ipſum geſtum eſt conſilio vibano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quo me inuadi ſolere ab inuidis, & improbis audio;

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ,

Vt enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus nonne togæ arma ceſſere? neque enim in republica periculũ fuit grauius vnquam, nec maius otium. ita conſiliis, diligentiaque noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum ciuium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta eſt vmquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim. Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe, vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, vt diceret, fruſtra ſe tertium triumphum deportaturum fuiſſe, niſi meo in rempublicam beneficio, vbi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt ergo domeſticæ fotitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quam in his, operæ, ſtudijque ponendum eſt. omnino enim illud honeſtum, quod ex animo excelſo, magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen eſt corpus, & ita afficiendum, vt obedire conſilio rationiqu poſſit in exequendis negotijs, & in labore tolerando. Honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura, & cogitatione: in qoo non minorem vtilitatem afferunt, qui togati rei publicæ præſunt, quam qui bella gerunt. Itaque eorum conſilio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt, nonumquam etiam illata, vt M. Catonis conſilio bellum tertium Punicum; in quo etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quam decertando fortitudo; ſed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quam vtilitatis

ratione, faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, vt nihil aliud, niſi pax quæſita videatur. Fortis vero animi, & conſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu dejici, vt dicitur, ſed præſentis animi, vti conſilio, nec à ratione diſcedere: quamquam hoc animi, illud etiam ingenij magni eſt, percipere cogitatione futura, & aliquanto ante conſtituere; quid accidere poſſit in vtramque partem; & quid agendum ſit, cum quid euenerit; nec committere aliquid, vt aliquando dicendum ſit, non Putaram. Hæc ſunt opera magni animi, & excelſi, & prudentia, conſilioque fidentis. Temere autem in acie verſari, & manu cum hoſte confligere, immane quiddam, & belluatum ſimile eſt: ſed, cum tempus neceſſitaſque poſtulat, decertandum manu eſt, & mors ſeruituti, turpitudinique anteponenda. De euertendis autem, diripiendiſque vsbibus valde illud conſiderandum eſt, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. Idque eſt viri magnanimi, rebus agitatis, punire ſonteis, multitudinem conſeruare, in omni fortuna recta, atque honeſta retinere. Vt enim ſunt, quemadmodum ſupra dixi, qui vrbanis rebus bellicas anteponunt: ſic reperias multos, quibus periculoſa, & callida conſilia quietis cogitationibus ſplendidiora & maiora videantur. numquam omnino periculi fuga committendum eſt, vt imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine cauſſa, quo nihil poſſet eſſe ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leuiter ægrotanteis leuiter curant: grauioribus autem morbis periculoſas curationes & ancipiteis adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempeſtatem aduerſam optare, dementis eſt: ſubuenire autem tempeſtati quauis ratione, ſapientis: eoque magis, ſi plus adipiſcare re explica-

plicata boni, quam addubitata mali. Periculoſæ autem rerum actiones partim ijs ſunt, qui eas ſuſcipiunt, partim reipublicæ. Itemque alij de vita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in diſcrimen vocantur. Promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quam ad communia: dimicareq; paratius de honore, & gloria, quã de cæteris cõmodis. Inuenti autẽ multi sũt, qui non modo pecuniã, ſed vitam etiã profundere pro patria parati eſſent: ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne republica quidem poſtulante: vt Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux eſſet Peloponneſiaco bello, multaque feciſſet egregie, vertit ad extremum omnia, cum conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginuſis remouendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille reſpondit; Lacedæmonios, claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe: ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. Atque hæc quidem Lacedæmonijs plaga mediocris fuit: illa peſtifera qua, cum Cleombrotus, inuidiam timens temere cum Epaminonda conflixiſſet, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius.

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem,
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtque magiſque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum eſt etiam in rebus vrbanis. ſunt enim, qui, quod ſentiunt, etiam ſi optimum ſit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui reipublicæ præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant: vnum, vt vtilitate ciuium ſic tueantur, vt, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum: alterum, vt totum corpus reipublicæ curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. Vt enim tutela, ſic procuratio reipu-

blicæ

blicæ ad vtilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa gerenda eſt. qui autem parti ciuium conſulunt, partem negligunt, rem pernicioſiſſimam in ciuitatem inducunt, ſeditionem atque diſcordiam: ex quo euenit, vt alij populares, alij ſtudioſi optimi cuiuſque videantur, pauci vniuerſorum. Hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ ortæ: in noſtra republica, non ſolum ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella ciuilia: quæ grauis & fortis ciuis in republica dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetque ſe totum reipublicæ: neque opes, aut potentiam conſectabitur: totamque eam ſic tuebitur, vt omnibus conſulat. Nec vero criminibus falſis in odium aut inuidiam quemquam vocabit: omninoque ita iuſtitiæ, honeſtatique adhæreſcet, vt dum eam conſeruet, quãuis grauiter offendat, mortem appetat, potius quam deſerat illa, quæ dixi. Miſerrima eſt omnino ambitio, honorumque contentio: de qua præclare apud eundem eſt Platonem: ſimiliter facere eos, qui inter ſe contenderent, vter potius rempublicam adminiſtret, vt ſi nautæ certarent, quis eorum potiſſimum gubernaret. Idemque præcepit, vt eos aduerſarios exiſtimemus, qui arma contra ferent: non eos, qui ſuo iudicio tueri rempublicam velint. qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum ſine acerbitate diſſenſio. Nec vero audiendi, qui grauiter iraſcendum inimicis putant, idque magnanimi, & fortis viri eſſe cenſent; nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro viro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis vero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam eſt facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: ne, ſi iraſcamur aut intempeſtiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in moroſitatem inutilem, & odioſam incidamus. Et tamen ita probanda eſt manſuetudo, atque clemen-

tia, vt adhibeatur, reipublicæ cauſſa, ſeueritas, ſine qua adminiſtrari ciuitas non poteſt: omnis autem & animaduerſio, & caſtigatio contumelia vacare debet: neque ad eius, qui punit aliquem, aut verbis caſtigat, ſed ad reipublicæ vtilitatem referri. Cauendum eſt etiam, ne maior pœna, quam culpa, ſit: & ne iiſdem de cauſſis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime eſt ira in puniendo: numquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium, & parum: quæ placet Peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent vtiliter à natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda eſt: optandumque, vt ij, qui præſunt reipublicæ legum ſimiles ſint: quæ ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnopere, faſtidium, arrogantiamque fugiamus. Nam vt aduerſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, leuitatis eſt: præclaraque eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eademque frons: vt de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus geſtis, & gloria ſuperatum à filio, facilitate vero, & humanitate video ſuperiorem fuiſſe. Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: vt recte præcipere videantur, qui monent, vt quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem Africanum auditorem & familiarem ſuum ſolitum ait dicere: vt equos, propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultanteis domitoribus tradere ſoleant, vt his facilioribus poſſint vti: ſic homines, ſecundis rebus effrænatos, ſibique præfidenteis, tamquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, vt perſpicerent rerum humanarum imbecil-

becillitatem, varietatemque fortunæ. Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maxime eſt vtendum conſilio amicorum, hiſque maior etiam, quam ante, tribuenda eſt auctoritas. iiſdemque temporibus cauendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aureis, nec adulari nos ſinamus: in quo falli facile eſt. taleis enim nos eſſe putamus, vt iure laudemur. ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui rempublicam regant, quod eorum adminiſtratio latiſſime pateat, ad pluriniosque pertineat: eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos, etiam in vita otioſa, qui aut inueſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeſeque ſuarum rerum finibus continerent; aut interiecti inter philoſophos, & eos, qui rempublicam adminiſtrarent, delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque ex ludentes ab eius vſu ſuos: potiuſque & amicis impartientes, reipublicæ, ſi quando vſus eſſet. quæ primum bene parta ſit, nullo que turpi quæſtu, neque odioſo: tum quamplurimis, modo dignis, ſe vtilem præbeat: deinde, augeatur ratione, diligentia parſimonia: nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati, & beneficentiæ, pareat. Hæc præſcripta ſeruantem licet magnifice, grauiter, animoſeque viuere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, vitæque hominum amice. Sequitur, vt de illa reliqua parte honeſtatis dicendum ſit, in qua verecundia, & quaſi quidam ornatus vitæ, temperantia, & modeſtia, omniſque ſedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum poteſt: Græce enim πρέπον dicitur. Huius vis eſt ea, vt ab honeſto non

queat ſeparari. Nam &, quod decet, honeſtum eſt:& , quod honeſtum eſt, decet. Qualis autem differentia ſit honeſti, & decori, facilius intelligi, quam explanari poteſt. Quidquid enim eſt, quod deceat: id tum apparet, cum antegreſſa eſt honeſtas. Itaque non ſolum in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione vti: atque oratione prudenter; & agere, quod agas conſiderate: omnique in re, quid ſit veri, videre, & tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare, & mente captum eſſe. Et iuſta omnia decora ſunt: iniuſta omnia contra, vt turpia, ſic indecora. Similis eſt ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contra, id vt turpe, ſic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honeſtatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, vt non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promptu. Eſt enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis à virtute poteſt, quam re ſeparari. vt enim venuſtas.& pulchritudo corporis ſecerni non poteſt à valetudine: ſi hoc, de quo loquimur, decorum totum quidem illud eſt cum virtute confuſum, ſed mente, & cogitatione diſtinguitur. Eſt autem eius deſcriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus quod in omni honeſtate verſatur; & aliud huic ſubiectum, quod pertinet ad ſingulas parteis honeſtatis. Atque illud ſuperius ſic fere definiri ſolet: decorum id eſſe quod conſentaneum ſit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animatibus differat. Quæ autem pars ſubiecta generi eſt, eam ſic definiunt, vt id decorum eſſe velint, quod ita naturæ conſentaneum ſit, vt in eo moderatio, & temperantia appareat cum

ſpecie

ſpecie quadam liberali. Hæc ita intelligi à Philoſophis, poſſumus exiſtimare ex eo decoro, quod poetæ ſe quuntur: de quo alio loco plura dici ſolent. ſed tum ſeruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id quod quaque perſona dignum eſt, & fit, & dicitur: vt, ſi aut Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant: aut;
Natis ſepulchrum ipſe eſt parens;

indecorum videretur, quod eos fuiſſe iuſtos accepimus. at, Atreo dicente, plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio. Sed poetæ quid quemque deceat, ex perſona iudicabunt; nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, præſtantiaque animantium reliquorum. Quo circa poetæ in magna varietate perſonarum, etiam vitioſis quid conueniat, & quid deceat, videbunt. Nobis autem cum à natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint; cumque eadem natura doceat non negligere quemadmodum nos aduerſus homines geramus; efficitur, vt & illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, quam late fuſum ſit, appareat; & hoc, quod ſpectatur in vnoquoque genere virtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt; ſic hoc decorum quod elucet in vita, mouet approbationem eorum, quibuſcum viuitur, ordine, & conſtantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. Adhibenda eſt igitur quædam reuerentia aduerſus homines & optimi cuiuſque, & reliquorum. Nam negligere, quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolum arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iuſtitiam, & verecundiam. Iuſtitiæ partes ſunt, non violare homines,

nes: verecundiæ, non offendere, in quo maxime perſpicitur vis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, conueruationemque naturæ: quam ſi ſequemur ducem, numquam aberrabimus: ſequemurque & id, quod acutum & perſpicax natura eſt, & id, quod ad hominum ſocietatem accommodatum: & id, quod vehemens, atque forte. Sed maxima vis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. neque enim ſolum corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt.

Duplex eſt enim vis animorum, atque naturæ: vna pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμή Græce, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione: quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendumque ſit. Ita fit, vt ratio præſit, appetitus vero obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec vero agere quidquam, cuius non poſſis cauſſam probabilem reddere. Hæc eſt enim fere deſcriptio officij. Efficiendum autem eſt, vt appetitus rationi obediant, eamque neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiam deſerant: ſintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis conſtantia, omniſque moderatio. nam qui appetitus longius euagantur, & tamquam exultantes ſiue cupiendo, ſiue fugiendo non ſatis ratione retinentur, hi ſine dubio ſinem, & modum tranſeunt. relinquunt enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubiecti lege naturæ: à quibus non modo animi perturbantur, ſed etiam corpora, licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu

com-

commoti ſunt, aut voluptate nimia geſtiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, ſtatuſque mutantur. Ex quibus illud intelligitur, (vt ad officij formam reuertamur) appetitus omneis contrahendos, ſedandoſque, excitandamque eſſe animaduerſionem, & diligentiam, vt ne quid temere, ac fortuito, inconſiderate, negligenterque agamus. neque enim ita generati à natura ſumus. vt ad ludum, & iocum facti eſſe videamur: ſed ad ſeueritatem potius, & ad quædam ſtudia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco vti illis quidem licet, ſed ſicut ſomno, & quietibus cæteris, tum, cum grauibus, ſerijſque rebus ſatisfecerimus; ipſumque genus iocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum, & facetum eſſe debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, ſed eam, quæ ab honeſtatis actionibus non ſit aliena; ſic in ipſo ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Duplex omnino eſt iocandi genus: vnum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcænum: alterum elegans, vrbanum, ingenioſum, facetum. quo genere non modo Plautus noſter, & Atticorum antiqua comœdia, ſed etiam philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt, multaque multorum facete dicta: vt ea, quæ à ſene Catone ſunt collecta, quæ vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui, & illiberalis ioci. Alter eſt, ſi tempore ſit, ac remiſſo animo, libero dignus: alter ne homine quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcœnitas.

Ludendi etiam eſt quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. ſuppeditant autem & campus noſter, & ſtudia venandi honeſta exempla ludendi.

Sed pertinet ad omnem officij quæſtionem, ſemper in

in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquiſque beſtijs antecedat. Illæ nihil ſentiunt, niſi voluptatem, ad eamque feruntur omni impetu. hominis autem mens diſcendo alitur, & cogitando: ſemper aliquid aut inquirit, aut agit videndique, & audiendi delectatione ducitur. Quin etiam, ſi quis eſt paulo ad voluptates propenſior, modo ne ſit ex pecudum genere (, ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paulo erectior, quamuis voluptate capiatur, occultat, & diſſimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantia, eamque contemni, & reiici oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe eius fruendæ modum. Itaque victus cultuſque corporis ad valetudinem referantur, ad vireis, non ad voluptatem. Atque etiam, ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura excellentia, & dignitas intelligimus, quam ſit turpe diffluere luxuria, & delicate, ac molliter viuere: quamque honeſtum parce, continenter, ſeuere, ſobrieque.

Intelligendum eſt etiam, duabus quaſi nos à natura indutos eſſe perſonis, quarum vna eſt communis, ex eo, quod omnes participes ſumus rationis, præſtantiæque eius, qua antecellimus beſtijs, à qua omne honeſtum, decorumque trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ proprie ſingulis eſt tributa. Vt enim in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt (alios enim videmus velocitate ad curſum, alios viribus ad luctandum valere, itemque in formis, alijs dignitatem ineſſe, alijs venuſtatem) ſic & in animis exiſtunt etiam maiores varietates. Erat in L. Craſſo, & L. Philippo multus lepos: maior etiam, magiſque de induſtria in C. Cæſare, L. filio. At ijſdemque

que

que temporibus in M. Scauro, & in M. Druſo adoleſcente ſingularis ſeueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita triſtior. De Græcis autem, dulcem & facetum, feſtiuique ſermonis, atque in omni oratione ſimulatorem, quē εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram, & Periclem ſummam auctoritatem conſecutos ſine vlla hilaritate. Callidum Hannibalem ex Pœnorum; ex noſtris ducibus Q. Maximum, accepimus, facile celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. In quo genere Græci Themiſtoclem Athenienſem, & Phæreum Iaſonem, cæteris anteponunt in primiſque verſutum, & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior vita eius eſſet, & plus aliquanto reipublicæ prodeſſet, furere ſe ſimulauit. Sunt his alij multum diſpares, ſimplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nil ex inſidijs agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deſeruiant, dum quod velint, conſequantur: vt Syllam, & M. Craſſum videbamus. quo in genere verſutiſſimum, & patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus: contraque Callicratidam, qui perfectus claſſi proximus poſt Lyſandrum fuit. Itemque in ſermonibus, alium quemque, quamuis præpotens ſit, efficere, vt vnus de multis eſſe videatur. quod in Catulo, & in patre, & in filio, idemque & in Q. Mucio Mancia vidimus. Audiui ex maioribus natu, hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica: contraque, patrem eius, illum, qui T. Gracchi conatus perditos vindicauit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis: ne Xenocratem quidem, ſeueriſſimum philoſophorum, ob eamque rem ipſam magnum, clarumque fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morumque, minime tamen vituperandorum. Admodum

autem tuenda ſunt ſua cuique non vitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. ſic enim eſt faciendum, vt contra naturam vniuerſam nihil contendamus: ea tamen conſeruata, propriam naturam ſequamur: vt, etiam ſi ſint alia grauiora, atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur. neque enim attinet repugnare naturæ: nec quidquam ſequi, quod aſſequi nequeas. ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideo, quia nihil decet inuita, vt aiunt, Minerua, id eſt aduerſante, & repugnante natura. omnino, ſi quidquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quam æquabilitas vniuerſæ vitæ, tum ſingularum actionum: quam conſeruare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuam. vt enim ſermone eo debemus, vti, qui notus eſt nobis. ne (vt quidam) Græca verba inculcantes, iure optimo rideamur: ſic in actiones, omnemque vitam nullam diſcrepantiam conferre debemus. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, vt nonnunquam mortem ſibi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadem cauſſa non debet, alius in eadem cauſſa non debeat. num enim alia in cauſſa M. Cato fuit, alia cæterj, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt? atqui cæteris forſitan vitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuiſſet natura grauitatem, eamque ipſe perpetua conſtantia roboraſſet, ſemperque in propoſito, ſuſceptoque conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quam tyranni vultus aſpiciendus fuit. Quam multa paſſus eſt Vlyſſes in illo errore diuturno, cum & mulieribus (ſi Circe, & Calypſo, mulieres appellandæ ſunt) inſeruiret, & in omni ſermone omnibus affabilem & iucundum ſe eſſe vellet? domi vero etiam contume-

tumelias ſeruorum, ancillarumque pertulit, vt ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. at aiax, quo animo traditur, millies opeetere mortem, quam illa perpeti, maluiſſet. Quæ contemplanteis expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui: eaque moderari, nec velle experiri, quam ſe aliena deceant. id enim maxime quemque decet, quod eſt cuiuſque ſuum maxime. Suum igitur quiſque noſcat ingenium, acremq; ſe & vitiorum, & bonorum ſuorum iudicem præbeat: ne ſcenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ, illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. qui voce freti ſunt, Epigonos, Medeamque: qui geſtu, Menalippam, Clytemneſtram; ſemper Rupilius, quem ego memini, Antiopam: non ſępe Aeſopus Aiacem. ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, quod non videbit ſapiens in vita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in ijs potiſſimum elaborabimus. ſin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenij non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea, ſi non decore, at quam minimum indecore facere poſſimus. nec tam eſt enitendum, vt bona, quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quam vt vitia fugiamus.

Ac duabus his perſonis, quas ſupra dixi, tertia adiungitur, quam caſus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobiſmet ipſis iudicio noſtro accomodabimus, nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaque quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur: ipſi autem quam perſonam gerere velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. Itaque ſe alij ad Philoſophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant: ipſarumque virtutum in alia alius mauult excellere. Quorum verò patres, aut maiores aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in

hoc

hoc genere laudis ſtudent excellere: vt Q Mucius P. filius in iure ciuili: Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam, quod idem fecit Thimotheus, Cononis filius, qui cum belli laude non inferior fuiſſet, quam pater, ad eam laudem doctrinæ, & ingenij gloriam adjecit. Fit autem interdum, vt nonnulli omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parētibus. Hæc igitur omnia, cũ quærimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus.

In primis conſtituendum eſt, quos nos, & qualeis eſſe velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficillima, ineunte enim adoleſcentia, cum ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſq; genus ętatis degendæ conſtituit, quod maximè adamauit: itaque ante implicatur aliquo certo genere, curſuque viuendi, quam potuit, quod optimum eſſet, iudicare. Nam qnod Herculem Prodicus dicit, (vt eſt apnd Xenophontem) cum primum pubeſceret, quod tempus à natura ad diligendum, quam quiſque viam viuendi ſit ingreſſurus, datum eſt, exiſſe in ſolitudinē, atque ibi ſedentem diu ſecum multumque dubitaſſe, cum duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis, vtram ingredi melius eſſet: hoc Herculi. Iouis ſatū edito, potuit fortaſſe contigere: nobis non item, qui imitatur, quos cuique viſum eſt, atque ad eorum ſtudia, inſtitutaque impellimur. Plerumque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem, moremque deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur: quæque maiori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant, nonnulli tamen, ſiue felicitate qua-

dam

dam, ſiue bonitate naturæ, ſiue parentum diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam. Illud autem maximè rerum genus eſt eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut vtraque re ornati, ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum vitæ curſum ſequi vellent. In qua deliberatione ad ſuam cuiuſque naturam conſilium eſt omne reuocandum, nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quiſque natus eſt, (vt ſupra dictum eſt) quid deceat. exquirimus: tum in tota vita conſtituenda multo eſt eius rei cura maior adhibenda vt conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmet ipſis, nec in vllo officio claudicare.

Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam vtriuſque omnino ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ: ſed naturæ magis, multo enim & firmior eſt, & conſtantior: vt fortuna nonnunquam ipſa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſę genus conſilium vitæ omne contulerit, is conſtantiam teneat: id enim maximè decet, niſi fortè ſe erraſſe intellexerit in diligendo genere vitę, quod ſi acciderit, (poteſt autem accidere) facienda morum & inſtitutorumque mutatio eſt. Eam igitur mutationem ſi tempora adiuuabunt, facilius, commodiuſque faciemus: ſi minus ſenſim erit, pedetentimque facienda: vt amicitias. quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere, cenſent ſapientes, ſenſim diſſuere, quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum eſt, vt id bono conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paulo ante dictum eſt, imitãdos eſſe maiores, primum illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitanda, deinde, ſi natura non feret, vt quædam imitari poſſint, vt ſuperioris Africani filius, qui hunc

Digitized by Google

hoc genere laudis ſtudent excellere: vt Q. Mucius P. filius in iure ciuili: Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam, quod idem fecit Thimotheus, Cononis filius, qui cum belli laude non inferior fuiſſet, quam pater, ad eam laudem doctrinæ, & ingenij gloriam adjecit. Fit autem interdum, vt nonnulli omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parētibus. Hæc igitur omnia, cũ quærimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus.

In primis conſtituendum eſt, quos nos, & qualeis eſſe velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficillima, ineunte enim adoleſcentia, cum ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſq; genus ętatis degendæ conſtituit, quod maximè adamauit: itaque ante implicatur aliquo certo genere, curſuque viuendi, quam potuit, quod optimum eſſet, iudicare. Nam quod Herculem Prodicus dicit, (vt eſt apud Xenophontem) cum primum pubeſceret, quod tempus à natura ad diligendum, quam quiſque viam viuendi ſit ingreſſurus, datum eſt, exiiſſe in ſolitudinē, atque ibi ſedentem diu ſecum multumque dubitaſſe, cum duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis, vtram ingredi melius eſſet: hoc Herculi, Iouis ſatũ edito, potuit fortaſſè contigere: nobis non item, qui imitatur, quos cuique viſum eſt, atque ad eorum ſtudia, inſtitutaque impellimur. Plerumque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem, moremque deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur: quæque maiori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant, nonnulli tamen, ſiue felicitate quadam

dam, ſiue bonitate naturæ, ſiue parentum diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam. Illud autem maximè rerum genus eſt eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut vtraque re ornati, ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum vitæ curſum ſequi vellent. In qua deliberatione ad ſuam cuiuſque naturam conſilium eſt omne reuocandum, nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quiſque natus eſt, (vt ſupra dictum eſt) quid deceat exquirimus: tum in tota vita conſtituenda multo eſt eius rei cura maior adhibenda vt conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmet ipſis, nec in vllo officio claudicare.

Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam vtriuſque omnino ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ: ſed naturæ magis, multo enim & firmior eſt, & conſtantior: vt fortuna nonnunquam ipſa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſę genus conſilium vitæ omne contulerit, is conſtantiam teneat: id enim maximè decet, niſi fortè ſe errasse intellexerit in diligendo genere vitę, quod ſi acciderit, (poteſt autem accidere) facienda morum & inſtitutorumque mutatio eſt. Eam igitur mutationem ſi tempora adiuabunt, facilius, commodiuſque faciemus: ſi minus ſenſim erit, pedetentimque facienda: vt amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere, cenſent ſapientes, ſenſim diſſuere, quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum eſt, vt id bono conſilio feciſſe videamur. Sed quoniam paulo ante dictum eſt, imitãdos eſſe maiores, primum illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitanda, deinde, ſi natura non feret, vt quædam imitari poſſint, vt ſuperioris Africani filius, qui hunc

Paulo

Paulo natum adoptauit, propter infirmitatem valetudinis nõn tam potuit patris ſimilis eſſe, quam ille fuerat ſui. Si igitur non poterit ſiue cauſſas defenſitare, ſiue populum concionibus tenere, ſiue bella gerere, illa tamen præſtare debebit, quę erunt in ipſius poteſtate, iuſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod deſit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omnique patrimonio pręſtantior, gloria virtutis, rerumque geſtarum, cui dedecori eſſe, nefas, & vitium iudicandum eſt. Et quoniam officia nou eadem diſdaribus ætatibus tribuuntur, aliaque ſunt iuuendũ, alia ſeniorum; aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt.

Eſt igitur adoleſcentis, maiores natu vereri, ex quę his diligere optimos, & probatiſſimos, quorum conſilio, atque auctoritate nitatur, ineuntis enim ætatis inſcitia, ſenum conſtituenda, & regenda prudentia eſt. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda eſt, exercendaque in labore, patientiaque & animi, & corporis, vt eorum, & in bellicis, & ciuilibus officijs vigeat induſtria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare ſe iucunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint verecundię: quod erit facilius, ſi eiuſmodi quoque rebus maiores natu intereſſe velint.

Senibus autem labores corporis ſunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur; danda vero opera, vt amicos, & iuuentutem, & maximè rempublicam conſilio, & prudentia quamplurimum adiuuent Nihil autem magis cauendum eſt ſenectuti, quàm ne languori, deſidieque ſe dedat. luxuria vero eum omni ætati turpis. tum ſenectuti fœdiſſima eſt, ſin autem & libidinum intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quod & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit

ado-

adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.

Ac ne illud quidem alienum eſt, de magiſtratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Eſt igitur proprium munus magiſtratus, intelligere, ſe gerere perſonam ciuitatis, debereque eius dignitatem, & decus ſuſtinere, ſeruare leges, iura deſcribere, ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neque ſummiſſum & abiectum, neque ſe efferentem, tũ in republica ea velle, quæ tranquilla, & honeſta ſint, talem enim & ſentire, & bonum ciuem dicere ſolemus. Peregrini autem, & incolæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alio anquirere, minimeque in aliena eſſe republica curioſum. Ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda conſilioque capiendo ſeruare conſtantiam.

Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & ſtatu cernitur, idque poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine ornatu ad actionem apto. (difficilius ad eloquendum, ſed ſatis erit intelligi,) in his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probemur ab ijs, cum quibus, & apud quos viuamus: his quoque de rebus pauca dicantur.

Principio, corporis noſtri magnam natura ipſa videtur habuiſſe rationem, quæ formam noſtram, reliquamque figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu: quę autem partes corporis, ad naturę neceſſitatem datę, aſpectum eſſent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominum verecundia, quæ enim natura occultauit, eadem

dem omnes, qui ſana mente ſunt, remouent ab oculis, ipſique neceſſitati dant operam, vt quam occultiſſime pareant: quarumque partium corporis vſus ſunt neceſſarij, eas neque parteis, neque earum vſus ſuis nominibus appellant: quodque facere non turpe eſt, modo occulte, id dicere obſcœnum eſt. itaque nec actio rerum illarum aperta petulantia vacat, nec oratio obſcœnitate. Nec vero audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici pene Cynici, qui reprehendunt,& irrident, quod ea, quæ turpia re non ſunt, verbis flagitioſa dicamus: illa autem, quæ turpia ſunt, nominibus appellemus ſuis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe eſt: ſed dicitur non obſcœne: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcœnum: pluraque in eam ſententiam ab eiſdem contra verecundiam diſputantur. Nos autem naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipſa, oculorum, auriumque comprobatione, fugiamus. ſtatus, inceſſus, ſeſſio, accubatio, vultus. oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo ſunt maxime fugienda, ne quid durum, aut ruſticum ſit. nec vero hiſtrionibus, oratoribuſque concedendum eſt, vt ijs hæc apta ſint, nobis diſſoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere diſciplina verecundiam,vt in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo. verentur enim, ne, ſi quo caſu euenerit, vt corporis partes quædam aperiantur, aſpiciantur non decore. noſtro quidem more cum parentibus puberes filij, cum ſoceris quidem generi non lauantur. Retinenda eſt igitur huius generis verecundia, præſertim natura ipſa magiſtra, & duce.

Cum autem pulchritudinis duo genera ſint, quorũ in altero venuſtas ſit, in altero dignitas. venuſtatem muliebrem ducere debemus: dignitatem virilem. Ergo & à forma remoueatur omnis viro non dignus ornatus,

natus, & huic ſimile vitium in geſtu, motuque caueatur. nam & paleſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores: & hiſtrionum nonnulli geſtus ineptijs non vacant: & in vtroque genere, quæ ſunt recta, & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt; color exercitationibus corporis. Adhibenda eſt præterea munditia non odioſa, neque exquiſita nimis; tantum quæ fugiat agreſtem; & inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitus: in quo, ſicut in pleriſque rebus, mediocritas optima eſt. Cauendum eſt autem, ne aut tarditatibus vtamur in greſſu mollioribus, vt pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur: aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multo etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus a natura recedant: quod aſſequemur, ſi cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus: &, ſi attentos animos ad decori conſeruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt; alteri cogitationes; alteri appetitus. cogitatio in vero exquirendo maxime verſatur: appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, vt cogitatione ad res quam optimas vtamur: appetitum rationi obedientem præbeamus.

Et quoniam magna vis orationis eſt, eademque duplex; altera contentionis, altera contentionis, altera ſermonis: contentio diſceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, ſenatus: ſermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium verſetur: perſequatur etiam conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum ſunt, nulla ſermonis. quamquam haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe. ſed diſſentium ſtudijs inueniuntur magiſtri. huic autem, qui ſtudeant, ſunt nul-

nulli: rhetorum turba referta omnia: quamquam quæ verborum ſententiarumque præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo ſequamur, vt clara ſit, vt ſuauis; vtrumque omnino a natura petendum eſt: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio preſſe loquentium, & leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, vt eos exquiſito iudicio putares vti litterarum; quamquam erant litterati: ſed & alij, hi autem optime vti lingua Latina putabantur. ſonus erat dulcis: litteræ neque expreſſæ, neque oppreſſæ, ne aut obſcurum eſſet, aut putidum. ſine contentione vox nec languens, nec canora. vberior oratio L. Craſſi, nec minus facera: ſed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero conditus, & facetijs Cæſar, Catuli patris, frater, vicit omneis: vt in ipſo illo forenſi genere dicendi, contentiones aliorum ſermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum eſt, ſi in omnibus, quod deceat, exquirimus.

Sit igitur hic ſermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimoque pertinax: inſit in eo lepos, nec vero tamquam in poſſeſſionem ſuam venerit, excludat alios: ſed cum reliquis in rebus, tum in ſermone communi, viciſſitudine nonnumquam vtendum putet. ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: ſi ſerijs, ſeueritatem adhibeat; ſi iocoſis, leporem. In primis prouideat, ne ſermo vitium aliquod indiget ineſſe moribus: quod maxime tum ſolet euenire, cum ſtudioſe de abſentibus, detrahendi cauſſa, aut per ridiculum, aut ſeuere, maledice, contumelioſeque dicitur. Habentur autem pleru mque ſermones, aut de domeſticis negotijs, aut de republica, aut de artium ſtudijs, & doctrina. Danda igitur opera eſt, vt, etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio: ſed vtcumque

ade-

aderunt res. neque enim iiſdem de rebus, nec in omni tempore, nec ſimiliter delectamur. Animaduertendum eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat, & , vt incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectiſſime præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id eſt motus animi nimios, rationi non obtemperanteis: ſic eiuſmodi motibus ſermo debet vacare, ne aut ira exiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximeque curandum eſt, vt eos, quibuſcum ſermonem conferimus, & vereri, & diligere videamur. Obiurgationes etiam nonnunquam incidunt neceſſariæ; in quibus vtendum eſt fortaſſe, & vocis contentione maiore, & verborum grauitate acriore, Id agendum etiam, vt ea facere non videamur irati, ſed, vt ad vrendum, & ſecandum medici, ſic nos ad hoc genus caſtigandi raro, inuitique veniamus, nec vnquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. Magna autem ex parte clementi caſtigatione licet vti, grauitate tamen adiuncta, vt & ſeueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiamſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere, quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque conſtanter fieri poſſunt, nec ab iis, qui adſunt, approbari. Deforme etiam eſt de ſe ipſo prædicare, falſa præſertim, & cum irriſione audientium imitari militem glorioſum. Et quoniam omnia perſequimur, (volumus quidem certe) dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat eſſe. cuius

finis eſt vſus, ad quem accommodanda eſt ædificandi deſcriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatiſque diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus, quod præclaram ædificaſſet in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viſeretur, ſuffragata domino nouo homini, ad conſulatum putabatur. hanc Scaulus demolitus, acceſſionem adiunxit ædibus. Itaque ille in ſuam domum conſulatum primus intulit: hic ſummi, & clariſſimi viri filius, in domum multiplicatam non repulſam ſolum retulit, ſed ignominiam, & calamitatem. ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda: nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et, vt in cæteris habenda ratio non ſui ſolum, ſed etiam aliorum: ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiuſque generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis. aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea ſolitudo, & maxime, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari. odioſum eſt enim; cum à prætereuntibus dicitur: O domus antiqua, heu, quam diſpari dominare domino? quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cauendum eſt etiam, præſertim ſi ipſe ædifices, ne extra modum ſumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. ſtudioſe enim plerique, præſertim in hac parte, facta principum imitantur vt L. Luculli, ſummi viri, virtutem, quis? quam multi villarum magnificentiam imitati ſunt? quarum quidem certe eſt adhibendus modus, ad mediocritatem reuocandus, eademque mediocritas ad communem vſum, cultumque vitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus.

In omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenen-

da:

da : primum, vt appetitus rationi pareat : quo nihil eſt ad officia conſeruanda accommodatius : deinde, vt animaduertatur, quanta illa res, ſit, quam efficere velimus ; vt neue maior, neue minor cura, & opera ſuſcipiatur,quam cauſſa poſtulet : tertium eſt, vt caueamus, vt ea,quæ pertinent ad liberalem ſpeciem, & dignitatem, moderata ſint. Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere. de quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium præſtantiſſimum eſt. appetitum obtemperare rationi.

Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt. hæc autem ſcientia continet eam, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modeſtiam: quo in verbo modus ineſt.ſed illa eſt εὐταξία in qua intelligitur ordinis conſeruatio. Itaque, vt eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stoicis, vt modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur,aut dicentur, loco ſuo collocandarum. itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore nam & ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis, & accommodatis locis locum autem actionis, opportunitatem temporis eſſe dicunt.tempus autem actionis opportunum, Græce εὐκαιρία Latine appellatur occaſio. ſic fit, vt modeſtia hæc, quam interpreramur ita,vt dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. ſed poteſt eſſe eadem prudentiæ definitio, de qua principio diximus; hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & aliis ſimilibus virtutibus quærimus itaque, quæ erant prudentiæ propria, ſuo loco dicta ſunt: quæ autem harum virtutum, de quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuſcum viuimns, nunc dicenda ſunt.

Talis eſt igitur ordo actionum adibendus,vt quem-

admodum in oratione conſtanti, ſic in vita omnia ſint apta, & inter ſe conuenientia, turpe eſt enim, valdeque vitioſum, in re ſeuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hique de communi officio conueniſſent, & caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetque Sophocles; O puerum pulchrum, Pericle? At enim prætorem, Sophocle, decet, non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinenteis habere. Atque hoc idem Sophocles, ſi in athletarum approbatione dixiſſet, iuxta reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt & loci, & temporis, vt, ſi quis, cum cauſſam ſit acturus, in itinere, aut in ambulatione ſecũ ipſe meditetur aut ſi quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur at hoc idem ſi in conuiuio facias, inhumanus videatur inſcitia temporis. Sed ea quę multũ ab humanitate diſcrepant, vt ſi quis in foro cantet. aut ſi qua eſt alia magna peruerſitas facilè apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta deſiderãt quæ autem parua videntur eſſe delicta neque à multis intelligi poſſunt, ab his eſt diligentius declinandum, vt in fidibus, aut in tibiis, quamuis paullum diſcrepent, tamen id à ſciente animaduerti ſolet, ſic videndum eſt in vita, ne forte quid diſcrepet; vel multo etiam magis quo maior & melior actionum, quam ſonorum concentus eſt, Itaque vt in fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt ſic nos ſi acres ac diligentes iudices eſſe volumus, animaduerſoreſque vitiorum, magna intelligimus ſæpe ex paruis ex oculorum obtutu, ſuperciliorum aut remiſſione aut contractione, ex mæſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia ex contentione vocis ex ſummiſſione, ex cæteri ſimilibus facile iudicabimus; quid apte eorum fiat, quid ab officio, naturaque diſcrepet.

Quo

Digitized by Google

Quo in genere non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit ex alijs iudicare: vt ſi quid deceat in alijs, vitemus & ipſi fit enim neſcio quo modo vt magis in alijs cernamus quam in nobiſmet ipſis ſi quid delinquitur, itaque facillimè corriguntur illi in diſcendo, quorum vitia imitantur emendandi cauſſa magiſtri. Nec vero alienum eſt ad eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam vſu peritos, & quid his de vno quoque genere officij placeat exquirere, maior enim pars eo fere deferri ſolet, quo à natura ipſa deducitur, in quibus videndum eſt non modo, quid quiſque loquatur, ſed etiam, quid quiſque ſentiat, atque etiam, qua de cauſſa quiſque ſentiat, vt enim pictores, & ii, qui ſigna fabricantur, & vero etiā poetę ſuum quiſque opus à vulgo conſiderari vult, vt, ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur; hique & ſecum, & cum alijs quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & facienda & non facienda, & mutanda, & corrigenda ſunt. Quæ vero more aguntur, & inſtitutis ciuilibus de his nihil eſt pręcipiendum, illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, vt, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus contra morem conſuetudinemque ciuilem fecerint, locutiue ſint, idem ſibi arbitretur licere magnis illi & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum vero ratio tota eſt eijcienda, eſt enim inimica verecundiæ ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum Eos autem quorum vita perſpecta in rebus honeſtis: atque magnis eſt, de republica ſentienteis, ac bene meritos aut merentes, aliquo honere, aut imperio affectos, obſeruare, & colere debemus, tribuere etiam multum ſenectuti: cedere ijs, qui magiſtratum habebunt, habere delectum ciuis, & peregrini, in ipſo quoque peregrino priuatimne, an

publice venerit, ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus.

Iam de artificijs & quęſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hęc fere accepimus. Primum improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt, vt portitorum, & fœneratorum, illiberales autem & ſordidi quæſtus mercenariorum omnium, quorum operæ non quorum artes emuntur, eſt enim illis ipſa merces auctoramentum ſeruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus: quod ſtatim vendant, nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec vero quidquam eſt turpios vanitate: opificeſque omnes in ſordida arte verſantur: nec vero quidquam ingenuum poteſt habere officina, minimeque artes probandę, quæ minimeque artes probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum, cetarij lanii, coqui, fartores, piſcatores, vt ait Terentius, adde his, ſi placet, vnguentarios, ſaltatores, totumque ludum talarinm. Quibus autem artibus aut prudentia maior ineſt aut non mediocris vtilitas quęritur, vt medicina, vt architectura, vt doctrina rerum honeſtarum, hę ſunt iis, quorum ordini conueniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna & copioſa, multa vndique apportans, multiſque ſine vanitate impertiens, non eſt admodum vituperanda: atque etiã, ſi ſatiata quæſtu, vel contenta potius, vt ſæpe ex alto in portum, ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſioneſque contulerit, videtur iure optimo poſſe laudari. Omniũ autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil eſt agricultura melius, nil vberius, nil dulcius, nil libero homine dignius, de qua, quoniam in Catone Maiore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

Sed

Sed ab ijs partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio, & comparatio, de duobus honeſtis vtrum honeſtius: qui locus à Panætio eſt pretermiſſus. nam cum omnis honeſtas manet à partibus quatuor, quarum vna ſit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitas. quarta moderationis: hę in diligendo officio ſæpe inter ſe comparentur neceſſe eſt. Placet igitur, aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur: idque hoc argumento confirmari poteſt, quod, ſi contigerit ea vita ſapienti, vt in omnium rerum affluentibus copijs quamuis ea, quæ cognitione digna ſunt ſummo otio ſecum ipſe conſideret, & contempletur; tamen, ſi ſolitudo tanta ſit. vt hominem videre non poſſit, excedat è vita. Princepſque omnium virtutum eſt illa ſapientia, quã σοφίαν Græci vocant: prudentiã enim, quã Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum. fugiendarumque ſcientia, illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt diuinarum, atque humanarum ſcientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & ſocietas inter ipſos. ea ſi maxima eſt. vt certe; neceſſe eſt, quod à communitate ducatur officium, id eſſe maximum. etenim cognitio, contemplatioque naturæ manca quodam modo, atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur. ea vero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. ergo hæc cognitioni anteponẽda eſt. Atque id optimos quiſque re ipſa oſtendit, & iudicat. quis eſt enim tam cupidus in perſpicienda, cognoſcendaque rerum natura. vt, ſi ei tractanti contemplantique res cognitione digniſſimas, ſubito ſit alla-

tum

tam periculum, diſcrimenque patriæ, cui ſubuenire, opitularique poſſit, non illa omnia relinquat, atque obijciat, etiam ſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mũdi magnitudinem poſſe arbitretur? atque hoc idem in parentis in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, ſtudijs, officijſque ſcientię præponenda eſſe officia iuſtitię quæ pertinet ad hominum vtilitatem: qua nihil homini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia, vitaque omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum vtilitatibus, & commodis non receſſerunt, nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, vtilioreſque rebus ſuis pubilcis eſſent: vt Thebanum Epaminondam Lyſis Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multique multos: noſque ipſi, quidquid ad rempublicam attulimus. (ſi modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolum viui, atque pręſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis litterarum aſſequuntur, nec enim locus vllus prætermiſſus ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipublicę pertineret; vt otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudijs, & ſapientiæ dediti, ad hominum vtilitatem ſuam ſapientiam, prudentiam, intelligentiamque potiſſimum conferunt. Ob eamque cauſſam eloqui copioſe, modo prudenter, melius eſt, quam vel acutiſſimè ſine eloquentia cogitare: quod cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia vero complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus. Atque vt apum examina non fingendorum fauorum cauſſa congregantur, ſed cum congregabilia natura ſint, fingunt fauos: ſic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adibent agendi, cogitandi-

que

que ſolertiam. Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſoli vaga cognitio, & ieiunia videatur: itemque magnitudo animi, remota cõmunitate, coniunctioneque humana, feritas ſit quędã, & immanitas. Ita fit, vt vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas. Nec verum eſt, quod dicitur à quibuſdam, propter neceſſitatem vitæ, quod ea quæ natura deſideraret, conſequi ſine alijs, atque efficere non poſſemus, idcirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocietatem: quod ſi omnia nobis, quæ ad victum, cultumque pertinent, quaſi virgula diuina vt aiunt, ſuppeditarentur, tum optimo quiſque ingenio, negotijs omnibus omiſſis totum ſe in cognitione, & ſcientia collocaret, non eſt ita, nam & ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudij quæreret; tunc docere, tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium quod ad coniunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione, & ſcientia continetur.

Illud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi, modeſtiæque ſemper anteponenda. Non placet. ſunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitioſa, vt ea ne conſeruandæ quidem patriæ cauſſa ſapiens facturus ſit. Ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcœna, vt dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet quiſquam reipubl. cauſſa, nec reſpublica quidem pro ſe ſuſcipi volet. Sed & hæc commodius ſe res habet, quod non poteſt accidere tempus, vt interſit reipublicæ quidquam illorum facere ſapientem. Quare hoc quidem effectum ſit, in officijs deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. etenim cognitionem

pruden-

prudentiamque ſequitur conſiderata actio, ita fit, vt agere conſiderate, pluris ſit, quam cogitare prudenter: Atque hæc quidem hactenus. patefactus eſt enim locus ipſe, vt non ſit difficile in exquirendo officio, quod cuique ſit præponendum, videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuique præſtet, intelligi poſſit: vt prima dijs immortalibus; ſecunda patriæ; tertia parentibus; deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur.. Quibus ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtumne an turpe ſit; ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, vtrum honeſtius. Hic locus à Panætio eſt, vt ſupra dixi, prætermiſſus. Sed ad reliqua pergamus.

Digitized by Google

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS AD MARCVM F.

LIB. II.

QVemadmodum officia ducerentur ab honeſtate Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur, vt hæc officiorum genera perſequar, quæ pertinent ad vitæ cultũ, & ad earum rerum, quibus vtuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tũ quæri dixi, quid vtile, quid inutile; tum, ex vtilibus quid vtilius, aut quid maxime vtile. de quibus dicere aggrediar: ſi pauca prius de inſtituto, ac de iudicio meo dixero. Quamquam enim libri noſtri complureis non modo ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitauerunt: tamen interdum vereos, ne quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit inuiſum; mirenturque in ea tantum me operæ, & temporis ponere. Ego autem, quam diu reſpublica per eos regebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omneis meas curas cogitationeſque in eam conferebam: cum autem dominatu vnius omnia tenerentur, neque eſſet vſquam conſilio, aut auctoritati locus ſocios denique tuendæ republ. ſummos viros amiſiſſem; nec me angoribus dedidi, quibus eſſem confectus niſi ijs reſtitiſſem; nec rurſum indignis homine docto voluptatibus. atque vtinam reſpublica ſtetiſſet, quo cœperat, ſtatu, nec in homines non tam commutan-

Digitized by Google

mutandarum rerum, quam euertendarum cupidos incidiſſet. Primum enim, vt ſtante republica facere ſolebamus, in agendo plus, quam in ſcribendo, operæ poneremus: deinde, ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, vt ſæpe fecimus. Cum autem reſpublica in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino; illæ ſcilicet litteræ conticuerunt, forenſes, & ſenatoriæ. Nihil autem agere cum animus non poſſet; in iis ſtudijs ab initio verſatus ætatis, exiſtimaui honeſtiſſime moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. cui cum multum adoleſcens, diſcendi cauſa, temporis tribuiſſem, poſtea quam honoribus inſeruire cœpi, meq; totum reipublicæ tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum, & reipublicæ temporibus. id autem omne conſumebatur in legendo: ſcribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni aſſecuti videmur, vt ea litteris mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim, per deos, optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc igitur qui expetunt, philoſophi nominantur; nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari velis, quam ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt, vt à veteribus philoſophis definitum eſt, rerum diuinarum, & humanarum, cauſſarumque, quibus hæ res continentur, ſcientia. cuius ſtudiũ qui vituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſiue oblectatio quæritur animi, requieſque curarum; quæ conferri cum eorum ſtudijs poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & valeat ad bene, beateque viuendum; ſiue ratio conſtantiæ, virtutiſque quæritur; aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur. nullam vero dicere

cere maximarum rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſiderate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis; vbi ea quæretur, cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc cum ad philoſophiam cohortamar, accuratius diſputari ſolent: quod alio quodam libro fecimus. hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur, orbati reipublicæ muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimum contuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, ſatiſne conſtanter facere videamur, qui cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen & alijs de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officij perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. non enim ſumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquã, quid ſequatur. quæ enim eſſet iſta mens, vel quæ vita potius, non ſolum diſputandi, ſed etiam viuendi ratione ſublata? nos autem, vt cæteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt; ſic, ab his diſſentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia eſſe dicimus. Quid eſt ergo. quod me impediat, ea, quæ mihi probabilia videantur, ſequi; quæ contra. improbare: atque affirmandi arrogantiam vitare, fugere temeritatem, quæ à ſapientia diſſidet plurimum? Contra autem omnia diſputatur à noſtris, quod hoc ipſum probabile elucere non poſſet, niſi ex vtraque parte cauſſarum eſſet facta contentio. Sed hæc explanata ſunt in Academicis noſtris ſatis, vt arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquiſſima, nobiliſſimaque philoſophia, Cratippo auctore, verſaris, iis ſimillimo, qui iſta præclara pepererunt: tamen hæc noſtra, finitima veſtris, ignota eſſe nolui. Sed iam ad inſtituta pergamus.

Quinque

Quinque igitur rationibus propoſitis officij perſequendi, quarum duæ ad decus, honeſtatemque pertinent. duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi iudicium, ſi quando ea, quæ dixi pugnare inter ſe viderentur: honeſtatis pas perfecta eſt; quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, quod vtile appellatur. in quo verbo lapſa conſuetudo deflexit de via, ſenſimque eo deducta eſt, vt ab honeſto vtile ſecerneret, & conſtitueret honeſtum aliquod, quod vtile non eſſet & vtile, quod non honeſtum. qua nulla pernicies maior hominum vitæ potuit afferri: Summa quidem auctoritate philoſophi ſeuere ſane, atque honeſte hæc tria genera, confuſa cogitatione, diſtinguunt. quidquid enim iuſtum ſit, id vtile etiam eſſe cenſent: itemque, quod honeſtum, idem eſſe iuſtum. ex quo efficitur, vt quidquid honeſtum ſit, idem ſit vtile. Quod qui parum perſpiciunt, hi ſæpe verſutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiem, ſapientiam iudicant, quorum error eripiendus eſt: omniſque opinio ad eam ſpem traducenda, vt honeſtis conſilijs, iuſtiſque factis, non fraude, & malitia, ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanima, vt aurum, argentum, vt ea, quæ gignuntur e terra, vt alia eiuſdem generis: partim animalia, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione vtentia. Expertes rationis ſunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum vſum, atque vitam. Rationem autem vtentium duo genera ponuntur: vnum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. proxime autem, & ſecundum

Deos,

deos, homines hominibus maxime vtiles eſſe poſſunt. Earumque item rerum, quæ noceant, & obſint, eadem diuiſio eſt. ſed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus plurimum obeſſe, vel prodeſſe arbitrantur. ea enim ipſa, quæ inanima diximus, pleraque ſunt hominum effecta operis, quæ nec haberemus, niſi manus, & ars acceſſiſſet: nec his ſine hominum adminiſtratione vteremur, neque enim valetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum. fructuumque reliquorum perceptio, & conſeruatio, ſine opera hominum, vlla eſſe potuiſſet. Iam vero, & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides è terra exciderentur ad vſum noſtrum neceſſarij, nec ferrum, aurum, æs argentum effoderetur penitus abditum, ſine hominum labore, & manu. Tecta vero, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum moleſtiæ ſedarentur, vnde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſtea ſubuenire, ſi aut vi tempeſtatis, aut terræ motu, aut vetuſtate cecidiſſent, niſi comunis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos: quæ non ſine hominum opera habere poſſemus. Ex quibus omnibus, multiſque alijs perſpicuum eſt, qui fructus, quæque vtilitates ex rebus ijs, quæ ſunt inanimæ percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu, atque opera capere potuiſſe. Qui denique ex beſtijs fructus, aut quæ commoditas, niſi homines adiuuarent, percipi poſſet? nam & qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque bellua vſum habere poſſemus,

homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere ea, aut domare, aut tueri, aut tempeſtiuos fructus ex his capere poſſemus: ab eiſdemque & ea quæ nocent, interficiuntur, & quæ vſui poſſunt eſſe, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, ſine quibus vita omnino nulla eſſe potuiſset? quis enim agris ſubueniret? quæ eſſet oblectatio valentium? qui victus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta hominum vita tantum diſtat à victu, & cultu beſtiarum. Vrbes vero ſine hominum cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, moreſque conſtituti, tum iuris æqua deſcriptio, certaque viuendi diſciplina, per quas bene, beateque viuitur, quas res & manſuetudo animorum conſecuta, & verecundia eſt: effectumque eſt, vt eſſet vita munitior, atque vt dando, & accipiendo, permutandiſque facultatibus, & commodis, nulla re egeremus. Longiores hoc loco ſumus, quam neceſſe eſt. Quis eſt enim, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, neminem neque ducem in bello, nec principem magnas res, & ſalutares, ſine hominum ſtudijs gerere potuiſſe? Commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus Ageſilaus, Alexander: quos negat ſine adiumentis hominũ tantas res efficere potuiſse. vtitur in re dubia teſtibus non neceſſarijs. Atque vt magnas vtilitates adipiſcimur conſpiratione hominum atque conſenſu: ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni & copioſi, qui collectis cæteris cauſſis, eluuionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta:

pta: dei nde comparat, quanto plures deleri ſint homines hominum impetu, id eſt bellis, aut ſeditionibus, quam omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & proſint, & obſint, proprium hoc ſtatuo eſſe virtutis, conciliare ſibi animos hominum, & ad vſus ſuos adiungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque in vſu, & tractatione belluarum fiunt vtiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operoſis, hominum autem ſtudia, ad amplificationem noſtrarum rerum prompta, ac parata, virorum præſtantium ſapientia, & virtute excitantur. Etenim virtus fere omnis in tribus rebus vertitur; quarum vna eſt in perſpicieudo. quid in quaque re verum, ſincerumque ſit, quid conſentaneum cuique, quid conſequens, ex quo queque gignantur, quæ cuiuſque rei ſit cauſſa: alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant: appetitiones, quas illi ὁρμάς, obedienteis efficere rationi: tertium ijs, quibuſcum congregamur, vti moderate. & ſcienter, quorum ſtudijs ea, quæ natura deſiderat, expleta cumulataque habeamus: per eos denique, ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus, vlciſcamurque eos, qui nocere nobis conati ſunt; tantaque pœna afficiamus, quantam æquitas, humanitaſque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem aſſequi poſſimus, vt hominum ſtudia complectamur, eaque teneamus dicemus: neque ita multo poſt, ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam vim eſſe in fortuna in vtramque partem, vel ad ſecundas res, vel aduerſas, quis ignorat? nam &, cum proſpero flatu eius vtimur, ad optatos exitus prouehimur: &, cum reflauit, affligimur. Hæc igitur ipſa fortuna cæteros caſus ratio-

tes habet, primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia: deinde à beſtijs ictus, morſus, impetus. hæc igitur, vt dixi rariora. At vero interitus exercitiuum, vt proxime trium, ſæpe multorum; clades imperatorum, vt nuper ſummi, ac ſingularis viri: inuidiæ præterea multitudinis atque ob eas bene meritorum ſępe ciuium expulſiones, calamitates, fugæ, rurſuſque ſecundæ res, honores, imperia, victorię, quanquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum operibus, & ſtudijs neutram in partem effici poſſunt. Hoc igitur cognitio, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad vtilitates noſtras allicere, atque excitare poſſimus. quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur: ita fortaſſe etiam breuior videbitur,

Quæcumque igitur homines homini tribuunt, ad eum augendum, atque honeſtandum; aut beneuolentię gratia faciunt, cum aliqua de cauſſa quempiam diligunt: aut honoris, ſi cuius virtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortuna quam ampliſſima putant: aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contra, à quibus aliquid expectant, vt cum reges, populareſue homines largitiones aliquas proponunt: aut poſtremo, pretio, aut mercede ducuntur. quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio, & inquinatiſſima, & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. male enim ſe res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnumquam ſubſidium hoc neceſſarium eſt; quemadmodum ſit vtendum eo, dicemus, ſi prius ijs de rebus, quæ virtuti propriores ſunt, dixerimus. Atque, etiam ſubijciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati pluribus de cauſſis. ducuntur enim aut be-

neuo-

neuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe, ſibi id inutile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut ſpe largitionis, promiſſioniſque capti, aut poſtremo, vt ſæpe in noſtra republica videmus, mercede conducti. Rerum autem omnium nec aptius eſt quidquam ad opes tuendas, quam diligi, nec alienius, quam timeri. præclare Ennius: Quem metuunt, oderunt: quem quiſque odit, periſſe expetit. Multorum autem odijs nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum, nec vero huius tyranni ſolum, quem armis oppreſſa perculit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad peſtem: ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum: quorum haud fere quiſquam interitum ſimilem effugit. malus enim cuſtos diuturnitatis metus: contraque beneuolentia fidelis eſt vel ad perpetuitatem. Sed ijs, qui vi oppreſſos imperio coercent, ſit ſane adhibenda ſæuitia, vt heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt. qui vero in libera ciuitate ita ſe inſtruunt, vt metuantur; his nihil poteſt eſſe dementius. Quamuis enim demerſæ ſint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas; emergunt tamen hæc aliquando aut iudiciis tacitis, aut occultis de honore ſuffragiis, acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latiſſime patet, neque ad incolumnitatem ſolum, ſed etiam ad opes, & potentiam valet plurimum, id amplectamur, vt metus abſit, caritas retineatur. ita facillime, quę volumus, & priuatis in rebus & in republica conſequemur. Etenim, qui ſe metui volent, à quibus metuentur, eoſdem metuant ipſi neceſſe eſt. quid enim cenſemus, ſuperiorem illum Dionyſium quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuens tonſorios, candente carbo-

bone ſibi adurebat capillum? quid Alexandrum Phe-reum, quo animo vixiſſe arbitramur? qui, vt ſcriptum legimus, cum vxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, vt ſcriptum eſt, compunctum notis Treijcijs, diſtricto gladio iubebat anteire: præmittebatque de ſtipatoribus ſuis, qui perſcrutarentur arculas muliebreis, &, ne quod in veſtimentis occultaretur telum, exquirerent. O miſerum, qui fideliorem & barbarum, & ſtigmatiam putaret, quam coniugem! Nec enim fefellit opinio: ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. Nec vero vlla vis imperIj tanta eſt, quæ præmente metu, poſſit eſſe diuturna. teſtis eſt Phalaris, cuius eſt præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidijs interiit, vt is, quem modo dixi Alexander: non à paucis, vt hic noſter: ſed in quem vniuerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, vniuerſique ſe ad Pyrrhum contulerunt? quid Lacedæmonios iniuſte imperanteis? nonne repente omnes fere ſocij deſeruerunt, ſpectatoreſque ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re, quam domeſtica recordor. veruntamen, quam diu imperium populi Romani beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro ſocijs, aut de imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarij: regum, populorum, nationum portus erat, & refugium ſenatus. noſtri autem magiſtratus, imperatoreſque, ex vna hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios æquitate, & fide defendiſſent. itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quam imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem, & diſciplinam iam antea minuebamus: poſt vero Syllæ victoriam penitus amiſimus,

ſimus, deſitum eſt enim videri quidquam in ſocios iniquum, cum extitiſſet etiam in ciueis tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſſam non honeſta victoria. eſt enim auſus dicere, haſta poſita, cum bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certe ciuium, prædam ſuam ſe vendere. Secutus eſt, qui in cauſſa impia, victoria etiam fœdiore non ſolum ſingulorum ciuium bona publicaret, ſed vniuerſas quoque prouincias regioneſque vno calamitatis iure comprehenderet. Itaque, vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperij portari in triumpho Maſſiliam vidimus, & ex ea vrbe triumphari, ſine qua numquam noſtri imperatores ex tranſalpinis bellis triumpharunt. multa commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc vno ſol quidquam vidiſſet indignius. Iure igitur plectimur. niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, numquam ad vnum tanta perueniſſet licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos: cupiditatum ad multos improbos venit hæreditas. Nec vero vmquam bellorum ciuilium ſemen, & cauſſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quam P. Sylla cum vibraſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſimo anno poſt à ſceleratiore haſta non receſſit. alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor vrbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmijs propoſitis, numquam defutura bella ciuilia. Itaque parietes vrbis modo ſtant, & manent, iique ipſi iam extrema ſcelera metuentes: rem vero publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus, (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quam cari eſſe, & diligi, maluimus. Quæ ſi populo Romano iniuſte imperanti accidere potuerunt; quid debent putare ſinguli? Quod cum

perſpicuum ſit, beneuolentiæ vim eſſe magnam, metus imbecillam: ſequitur, vt diſſeramus,quibus rebus poſſimus facillime eam, quam volumus, adipiſci, cum honore, & fide caritatem, ſed ea non pariter omnes egemus. nam ad cuiuſque vitam inſtituendam accommodandum eſt, à multiſne opus ſit, an ſatis ſit à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, id quod & primum, & maxime neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium: hæc enim eſt vna res prorſus, vt non differat multum inter ſummos, & mediocreis viros: eaque vtriſque propemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortoſſe non æque omnes egent: ſed tamen, ſi cui hæc ſuppetunt, adiuuant aliquantum, tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria: quamquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri. Sed attingamus,quandoquidem ea in rebus maioribus adminiſtrandi adiuuat plurimum.

Summa igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem, ſi eſt ſimpliciter,breuiterque dicendum,quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdem fere à multitudine, ſed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuerſorum animos tamquam influere poſſimus.

Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficijs capitur maxime. ſecundo autem loco benefica voluntate beneuolentia mouetur,etiam ſi res forte non ſuppetit. Vehementer autem amor multitudinis commouetur ipſa fama,& opinione liberalitatis,beneficentiæ

iuſti-

iuſtitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morũ, ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod honeſtum, decorumque dixímus, quia per ſe nobis placet, animoſque omnium natura, & ſpecie ſua commouet, maximeque quaſi perlucet ex ijs, quas commemoraui, virtutibus: idcirco illos in quibus eas virtutes eſſe remur, à natura ipſe diligere cogimur. Atque hæ quidem cauſſæ ſunt diligendi grauiſſimæ: poſſunt enim præterea nonnullæ eſse leuiores.

Fides autem vt habeatur, duabus rebus effici poteſt: ſi exiſtimabimur adepti coniunctam cum iuſtitia prudentiam. nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quoſque & futura proſpicere credimus, & cum res agatur, in diſcrimenque ventum ſit, expedire rem, & conſilium ex tempore capere poſſe; hanc enim omnes exiſtimant vtilem, veramque prudentiam. Iuſtis autem, & fidis hominibus, id eſt bonis, ita fides habetur, vt nulla ſit in his fraudis, iniuriæque ſuſpicio, itaque his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos rectiſſime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam iuſtitia plus pollet; quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis, prudentia ſine iuſtitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis verſutior, & callidior eſt, hoc inuiſior, & ſuperſpectior detracta opinione probitatis. Quamobtem intelligentiæ iuſtitia coniuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium. iuſtitia ſine prudentia multum poterit: ſine iuſtitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis ſit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, à meque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui vnam haberet, omneis habere virtutes, nunc ita ſeiungam, quaſi poſſit quiſquam, qui non idem prudens ſit, iuſtus eſſe; alia eſt

illa

illa, cum veritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas: alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios forteis, alios bonos viros, alios prudenteis dicamus. Popularibus enim verbis eſt agendum, & vſitatis, cum loquamur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum reuertamur.

Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, vt cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quę magna, & præter opinionem ſuam animaduerterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quædam bona, itaque eos viros ſuſcipiunt, maximiſque efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellenteis quaſdam, & ſingulares virtutes perſpicere: deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimant. nam quot improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam inſtructos eos haud contemnunt quidem ſed de ijs male exiſtimant. Quamobrem, vt ante dixi, contemnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, vt dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt: admiratione quadam vero afficiuntur ij, qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum vero ijs vitijs, quibus alij non facile poſſunt obſiſtere. nam voluptates, blandiſſimæ dominæ, ſæpe maiores parteis animi à virtute detorquent: & dolorum cum admouensue faces, præter modum plerique exterruntur: vita, mors, diuitiæ, paupertas omneis homines vehementiſſime permouent. quæ qui in vtramque partem excelſo animo, magnoque deſpiciunt, cumque

que aliqua his ampla, & honeſta res obiecta eſt, totos ad ſe conuertit, & rapit: tum quis non admiretur ſplendorem, pulchritudinemque virtutis? ergo & hæc animi perſpicientia admirabilitatem magnam facit: & maxime iuſtitia, ex qua vna virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec iniuria. Nemo enim iuſtus eſſe poteſt, qui mortem qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet, aut qui ea, quæ his ſunt contraria, æquitati anteponit. maximeque admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo viro perſpectum ſit, hunc dignum ſpectatu arbitrantur. Itaque illa tria quæ propoſita ſunt ad gloriam, omnia iuſtitia conficit: & beneuolentiam, quod prodeſſe vult plurimis: & ob eandem cauſſam fidem, & admirationem, quod eas res ſpernit, & negligit, ad quas plerique inflammati auiditate rapiuntur. Ac mea quidem ſententia, omnis ratio, & inſtitutio vitæ adiumenta hominum deſiderat: in primiſque vt habeas, quibuſcum poſſis familiareis conferre ſermones; quod eſt difficile, niſi ſpeciem præ te boni viri feras. Ergo etiam ſolitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio iuſtitiæ neceſſaria eſt: eoque etiam magis, quod ſi eam non habebunt, iniuſti habebuntur; & nonnullis præſidijs ſepti, multis afficientur iniurijs. Atque his etiam qui vendunt, emunt, conducunt, locant contrahendiſque negotijs implicantur, iuſtitiam ad rem gerendam neceſſaria eſt: cuius tanta vis eſt, vt nec illi quidem qui maleficio & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine vlla particula iuſtitiæ viuere. Nam qui eorum cuipiam, qui vna latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut occidetur à ſociis, aut relinquetur. Quinentiam leges latronum

eſſe

eſſe dicuntur quibus pareant, quas obſeruent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Bargulus Illyricus latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas opes habuit: & multo maiores Viriatus Luſitanus; cui quidem etiam exercitus noſtri, imperatoreſque ceſſerunt, quem C. Lælius, is, qui ſapiens vſurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatemque eius ita repreſſit, vt facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis iuſtitiæ ſit, vt ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam eius vim inter leges, & iudicia, & inſtituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos ſolum, vt ait Herodotus, ſed apud etiam maiores noſtros fruendæ iuſtitiæ cauſſa videntur olim bene morati reges conſtituti. Nam cum premeretur inops multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiebãt virtute præſtantem: qui cum prohiberet iniuria tenuiores æquitate conſtituenda ſummos cum infimis pari iure retinebat. Eademque conſtituendarum legum fuit cauſſa, quę regum ius enim ſemper quæſitum eſt æquabile. neque enim aliter eſſet ius. Id ſi ab vno iuſto & bono viro conſequebantur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges ſunt inuentæ, quæ cum omnibus ſemper vna atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos quorum de iuſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adiuncto vero hoc, vt ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non poſſe conſequi ſe arbitrantur. omni igitur ratione colenda, & retinenda iuſtitia eſt, cum ipſa propter ſeſe, (nam aliter iuſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed vt pecuniæ quęrendæ, non ſolum ratio eſt, ſed etiam collocandæ, quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolum neceſſarios, ſed etiam liberaleis: ſic gloria & quærenda

renda, & collocanda ratione eſt. Quamquam præclare Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quaſi compediariam dicebat eſſe ſi quis id ageret, vt qualis haberi vellet, talis eſſet. Quod ſi qui ſimulatione, & inani oſtentatione, ficto non modo ſermone, ſed etiam vultu ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant. vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam floſculi decidunt, nec ſimulatum poteſt quidquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in vtramque partem: ſed breuitatis cauſſa, familia erimus contenti vna. Tib. enim Gracchus, P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec viui probabantur à bonis & mortui nomen obtinent iure cæſorum. Qui igitur adipiſci veram iuſtitię gloriam volet, iuſtitiæ fungatur officijs, ea quæ eſſent, dictum eſt libro ſuperiore. Sed, vt facillime, quales ſimus, tales eſſe videamur; etſi in eo ipſo vis maxima eſt, vt ſimus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſſam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſſe, aut aliquo caſu atque fortuna: in hunc oculi omnium conijciuntur, atque fortuna: in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eum, quid agat, quemadmodum viuat, anquiritur: & tamquam in clariſſima luce verſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum eius eſſe, nec factum. Quorum autem prima ætas, propter humilitatem, & obſcuritatem, in hominum ignoratione verſatur; hi, ſimul ac iuuenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudijs debet contendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, verum etiam fauetur.

Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam,

riam, ſiqua ex bellicis rebus comparari poteſt: in qua multi apud maiores noſtros extiterunt. ſemper enim fere bella gerabantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars ſceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem & à ſummo viro, & ab exercitu conſequebare, equitando, iaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum republica cecidit. mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto quamobrem ad ea, quæ reſtant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora ſunt opera animi, quam corporis: ſic eæ res, quas perſequimur ingenio, ac ratione, gratiores ſunt, quam illæ quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parenteis, tum in ſuos beneuolentia. Facillime autem & in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros, & ſapienteis viros, bene conſulenteis reipublicæ contulerunt: quibuſcum ſi frequentes ſunt opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimileis, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris ſcientiæ P. Mucij commendauit domus. Nam L. quidem Craſſus, cum eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili, & glorioſa. &, qua ætate qui exercentur, laude affici ſolent (vt de Demoſthene accepimus) ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime nec præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio; non eſt dubium, quin contentio orationis plurimum poſſit, & maiorem vim habeat.

beat ad gloriam; ea eſt enim quam eloquentiam dicimus. ſed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitaſque ſermonis. Extant epiſtolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum, trium prudentiſſimorum, (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, vt oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant, militeſque, blande appellando, ſermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe vniuerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſe, ſapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus quam cæteros, arbitrantur. Si vero ineſt in oratione mixta modeſtiæ grauitas, nil admirabilius fieri poteſt; eoque magis, ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed cũ ſint plura cauſſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant, multique in noſtra republica adoleſcentes & apud iudices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint; maxima admiratio eſt in iudicijs: quorum ratio duplex eſt. nam ex accuſatione, & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. Dixi paullo ante de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius: etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illuſtrauit, cum ſeditioſum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec vnquam, niſi aut reipublicæ cauſſa, vt duo Luculli: aut patrocinij, vt nos pro Siculis, pro Sardis contra Albutium Iulius Cæſar. in accuſando etiam Manlio Aquilio L. Fufij cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certe. ſin erit, cui faciendum ſit ſæpius; reipublicæ tribuat hoc muneris, cuius inimicos vlciſci ſępe non eſt reprehendendum: modus ta-

tamen adſit. duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. id enim tum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere vt accuſator nominetur. quod contingit M. Bruto, ſummo genere nato illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc preceptum officij diligenter tenendum eſt, ne quem vmquam innocentem in iudicium capitis arceſſas. id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad ſalutem hominum, & ad conſeruationem datam, ad bonorum peſtem, perniciemque conuertere? Nec tamen, vt hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiumque defendere. vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. iudicis eſt, ſemper in cauſſis verum ſequi: patroni, nonnumquam veriſimile, etiamſi minus ſit verum, defendere: quod ſcribere, præſertim cum de philoſophia ſcriberem, non auderem, niſi idem placeret grauiſſimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus: eoque maior, ſi quando accidit, vt ei ſubueniatur, qui potentis alicuius opibus, circumueniri, vrgerique videatur: vt nos & ſæpe alias, & adoleſcentes contra L. Syllę dominantis opes pro Sext. Roſcio Amerino fecimus: quæ, vt ſcis, extat oratio.

Sed expoſitis adoleſcentium officijs, quæ valeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum eſt. cuius eſt ratio duplex, Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior ac ſplendidior, & viro forti, claroque dignior. quamquam enim in vtroque ineſt gratificandi

libe-

liberalis voluntas: tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur, largitioque, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit. ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plureis vſus ſis, eo minus in multos vti poſſis. At, qui opera. id eſt virtute, & induſtria benefici, & liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt, deinde, conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tamquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quod largitione beneuolentia Macedonum conſectetur. Quæ te (malum) inquit, ratio in iſtam ſpem induxit, vt eos tibi fideleis putares fore, quos pecunia corrupiſſes? an tu id agis, vt Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum, & præbitorem putent? Bene miniſtrum & prębitorem; quia ſordidum regi: melius etiam, quod largitionem corruptelam eſſe dixit. fit enim deterior qui accipit, atque ad idem ſemper expectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non eſt dubium, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opera, & induſtria, & honeſtior ſit, & latius pateat, & poſſit prodeſſe pluribus. Nonnumquam tamen eſt largiendum. nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum eſt, & ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum. ſed diligenter, atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt inconſulte largiendo. Quid autem eſt ſtultius quam quod libenter facias, curare, vt id diutius facere non poſſis? Atque etiam ſequuntur largitione rapinæ. cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum beneuolentiæ comparandæ cauſſa, benefici eſſe velint,

 non

non tanta ſtudia aſſequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda eſt res familiaris, vt eam benignitas aperire non poſſit: nec ita reſeranda, vt pateat omnibus: modus adhibeatur, iſque referatur ad facultates. Omnino meminiſſe debemus id, quod à noſtris hominibus ſæpiſſime vſurpatum, iamque in prouerbij conſuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Etenim quis poteſt eſſe modus, cum & ijdem, qui conſueuerunt, & illud idem alij deſiderent? Omnino duo ſunt genera largorum: quorum alteri prodigi, alteri liberales. prodigi, qui epulis, & viſcerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumque apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam ſint relicturi omnino: liberales autem, qui ſuis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut ęs alienum ſuſcipiunt amicorum cauſſa; aut in filiarum collocatione adiuuant: aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. itaque miror, quid in mentem venerit Theophraſto in eo libro, quem de diuitijs ſcripſit: in quo multa præclare, illud abſurde. Eſt enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumque ſumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca poſui, multo & maior videtur, & certior. Quanto Ariſtoteles grauius, & verius nos reprehendit, qui has effuſiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deleniendam. At ij, qui ab hoſtibus obſidentur, ſi emere aquę ſextarium mina cogerentur, hoc primo incredibile nobis videri, omneſque mirari: ſed, cum attenderimus, veniam neceſſitati dare; in his immanibus iacturis, infinitiſque

ſum-

ſumptibus, nihil nos magnopere mirari; cum præſertim neque neceſſitati ſubueniatur, nec dignitas augeatur. ipſaque illa delenitio multitudinis ad breue tempus, exiguumque duratura ſit, eaque à leuiſſimo quoque animo: in quo tamen ipſo vna cum ſatietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis. & ſeruis, & ſeruorum ſimillimis liberis eſſe grata: graui vero homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari poſſe nullo modo. quamquam intelligo, in noſtra ciuitate inueteraſſe iam à bonis temporibus, vt ſplendor ædilitatum ab optimis viris poſtuletur, itaque & P. Craſſus cum cognomine Diues, tum copijs, functus eſt ędilitio maxime munere. & paullo poſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo Q. Mucio magnificentiſſima ædilitate functus eſt: deinde C. Claudius, Ap. filius: multi poſt, Luculli, Hortenſius, Silanus: omneis autem P. Lentulus, me conſule, vicit ſuperiores. hunc eſt Scaurus imitatus. magnificentiſſima vero noſtri Pompeij munera ſecundo conſulatu: in quibus omnibus, quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen eſt ſuſpicio auaritiæ. nam Mamerco, homini ditiſſimo, prætermiſſio ędilitatis conſulatus repulſam attulit. Quare & ſi poſtulatur à populo, bonis viris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt, modo pro facultatibus: nos ipſi vt fecimus; & ſi quando aliqua res maior aut vtilior populari largitione acquiritur; vt Oreſti nuper prandia in ſemitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio vitio datum eſt, quod in caritate annonæ aſſe modium populo dedit. magna enim ſe, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat ædilis, nec maxima liberauit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit,

Paulo natum adoptauit, propter i
dinis non tam potuit patris simili
rat ſui. Si igitur non poterit ſiue
ſiue populum concionibus tenere,
la tamen præſtare debebit, quę
ſtate, iuſtitiam, fidem, liberalita
perantiam, quo minus ab eo id,
tur. Optima autem hæreditas à
beris, omnique patrimonio pręſta
tis, rerumque geſtarum, cui dede
tium iudicandum eſt. Et quonia
diſdaribus ætatibus tribuuntur, al
alia ſeniorum; aliquid etiam de
cendum eſt.

Eſt igitur adoleſcentis, maiore
bis diligere optimos, & probati
lio, atque auctoritate nitatur, ine
ſcitia, ſenum conſtituenda, & re
Maximè autem hæc ætas à libid
exercendaque in labore, patienti
poris, vt eorum, & in bellicis, &
geat induſtria. Atque etiam cu
dare ſe jucunditati volent, caue
meminerint verecundię: quod eri
quoque rebus maiores natu inter

Senibus autem labores corpor
citationes animi etiam augendæ
ro opera, vt amicos, & iuuentut
blicam conſilio, & prudentia qua
Nihil autem magis cauendum eſt
languori. deſidieque ſe dedat. lu
ætati turpis. tum ſenectuti fœdiſſi
libidinum intemperantia acceſſ
eſt, quod & ipſa ſenectus conci

ni calami-
on vt ne
ndant, re-
d in deli-
ibere. nam

ato, in eo
is temeri-
eoque eam
iuſque bo-
nda i. itur
fficiamus,
oria, vt his
morem be-
nda libera-
mmunem
aitas etiam
otos, locu-
um fieri ab
copioſe vi-
tatis largi-
hominum
opúli, mul-
tium. Con-
tum in exi-
henda ven-
cinitatibus
tis de iure
n liceat, &
horrentem
umquam de
uoſum. Ha-

quod gladiatoribus emptis reipublicæ cauſſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omneis P. Clodij conatus, furoreſque compreſſit. Cauſſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut vtile. in his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus, Q. filius, magno vir ingenio, in primiſque clarus, gloriari ſolebat. ſe ſine vllo munere adeptum eſſe omnia, quę haberentur ampliſſima. dicebat idem Cotta Curio. nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragijs adempti ſumus noſtro quidem anno, quod contingit eorum nemini, quos modo nominaui. ſane exiguus ſumtus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores ſunt, muri naualia, portus aquarum ductus, omniaque quæ ad vſum reipublicæ pertinent. quamquam enim, quod præſens tamquam in manu datur, iucundius eſt: tamen hæc in poſterum gratiora. Theatra, porticus noua templa verecundius reprehendo propter Pompeium: ſed doctiſſimi non probant. vt & hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conſecerat. Sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de republica ſcripſi diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, temporibus neceſſariæ, & tum ipſa & ad facultates accomodanda, & mediocritate moderanda eſt.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non vno modo in diſparibus cauſſis affecti eſſe debemus. alia cauſſa eſt eius, qui calamitate premitur, & eius, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus aduerſis. propenſior benignitas eſſe

debebit in calamitoſos: niſi forte erunt digni calamitate. in iꝫs tamen, qui ſe adiuuari volent, non vt ne affligantur, ſed vt ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino nullo modo eſſe debemus: ſed in deligendis idoneis iudicium,& diligentiam adhibere. nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro, & grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris temeritate enim remota, gratiſſima eſt liberalitas: eoque eam ſtudioſius plerique laudant quod ſummi cuiuſque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, vt hos beneficiꝫs quam plurimis afficiamus, quorum liberis, poſteriſque prodatur memoria, vt his ingratis eſſe non liceat. omneis enim immemorem beneficij oderunt: eamque iniuriam in deterranda liberalitate ſibi etiam fieri, eumque, qui faciat communem hoſtem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipublicę vtilis eſt, redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſe videmus. Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. hæc eſt grauium hominum, atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis leuitatem voluptate quaſi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahenda vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus & confiniꝫs, æquum, & facilem, multa multis de iure ſuo concedentem: à litibus vero quantum liceat, & neſcio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. eſt enim non modo liberale paullum nonnumquam de ſuo iure decedere ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris; quam quidem di-

quod gladiatoribus emptis reipublicæ cauſſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omneis P. Clodij conatus, furoreſque compreſſit. Cauſſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut vtile. in his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus, Q. filius, magno vir ingenio, in primiſque clarus, gloriari ſolebat. ſe ſine vllo munere adeptum eſſe omnia, quę haberentur ampliſſima. dicebat idem Cotta Curio, nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragijs adempti ſumus noſtro quidem anno, quod contingit eorum nemini. quos modo nominaui. ſane exiguus ſumtus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores ſunt, muri naualia, portus aquarum ductus, omniaque quæ ad vſum reipublicæ pertinent. quamquam enim. quod præſens tamquam in manu datur, iucundius eſt: tamen hæc in poſterum gratiora Theatra, porticus noua templa verecundius reprehendo propter Pompeium: ſed doctiſſimi non probant. vt & hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus; & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conſecerat. Sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de republica ſcripſi diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, temporibus neceſſariæ, & tum ipſa & ad facultates accomodanda, & mediocritate moderanda eſt.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non vno modo in diſparibus cauſſis affecti eſſe debemus. alia cauſſa eſt eius, qui calamitate premitur, & eius, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus aduerſis, propenſior benignitas eſſe de-

debebit in calamitoſos: niſi forte erunt digni calamitate. in iјs tamen, qui ſe adiuuari volent, non vt ne affligantur, ſed vt ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino nullo modo eſſe debemus: ſed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. nam præclare Ennius:

Benefacta male locata male facta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro, & grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris temeritate enim remota, gratiſſima eſt liberalitas: eoque eam ſtudioſius plerique laudant quod ſummi cuiuſque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, vt hos beneficijs quam plurimis afficiamus, quorum liberis, poſteriſque prodatur memoria, vt his ingratis eſſe non liceat. omneis enim immemorem beneficij oderunt: eamque iniuriam in deterranda liberalitate ſibi etiam fieri, eumque, qui faciat communem hoſtem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipublicę vtilis eſt, redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſe videmus. Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. hæc eſt grauium hominum, atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis leuitatem voluptate quaſi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahenda vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus & confinijs, æquum, & facilem, multa multis de iure ſuo concedentem: à litibus vero quantum liceat, & neſcio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. eſt enim non modo liberale paullum nonnumquam de ſuo iure decedere ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris; quam quidem di-

quod gladiatoribus emptis reipublicæ cauſſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omneis P. Clodij conatus, furoreſque compreſſit. Cauſſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut vtile. in his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus, Q. filius, magno vir ingenio, in primiſque clarus, gloriari ſolebat, ſe ſine vllo munere adeptum eſſe omnia, quę haberentur ampliſſima. dicebat idem Cotta Curio. nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragijs adepti ſumus noſtro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui, ſane exiguus ſumtus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores ſunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaque quæ ad vſum reipublicæ pertinent. quamquam enim, quod præſens tamquam in manu datur, iucundius eſt; tamen hæc in poſterum gratiora. Theatra, porticus, noua templa verecundius reprehendo propter Pompeium: ſed doctiſſimi non probant. vt & hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: & Phalelereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecerat. Sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de republica ſcripſi diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, temporibus neceſſariæ, & tum ipſa & ad facultates accomodanda, & mediocritate moderanda eſt.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non vno modo in diſparibus cauſſis affecti eſſe debemus. alia cauſſa eſt eius, qui calamitate premitur, & eius, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus aduerſis. propenſior benignitas eſſe

de-

Digitized by Google

debebit in calamitoſos: niſi forte erunt digni calamitate, in iis tamen, qui ſe adiuuari volent, non vt ne affligantur, ſed vt ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino nullo modo eſſe debemus: ſed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro, & grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris. temeritate enim remota, gratiſſima eſt liberalitas: eoque eam ſtudioſius plerique laudant, quod ſummi cuiuſque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, vt hos beneficijs quam plurimis afficiamus, quorum liberis, poſteriſque prodatur memoria, vt his ingratis eſſe non liceat. omneis enim immemorem beneficij oderunt: eamque iniuriam in deterranda liberalitate ſibi etiam fieri, eumque, qui faciat communem hoſtem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipublicę vtilis eſt, redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſe videmus. Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. hæc eſt grauium hominum, atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis leuitatem voluptate quaſi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahenda vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus & confinijs, æquum, & facilem, multa multis de iure ſuo concedentem: à litibus vero quantum liceat, & neſcio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. eſt enim non modo liberale paullum nonnumquam de ſuo iure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris; quam quidem di-

quod gladiatoribus emptis reipublicæ cauſſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omneis P. Clodij conatus, furoreſque compreſſit. Cauſſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut vtile. in his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus, Q. filius, magno vir ingenio, in primiſque clarus, gloriari ſolebat. ſe ſine vllo munere adeptum eſſe omnia, quę haberentur ampliſſima. dicebat idem Cotta Curio. nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragijs adempti ſumus noſtro quidem anno, quod contingit eorum nemini, quos modo nominaui, ſane exiguus ſumtus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impenſæ meliores ſunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaque quæ ad vſum reipublicæ pertinent. quamquam enim, quod præſens tamquam in manu datur, iucundius eſt: tamen hæc in poſterum gratiora. Theatra, porticus, noua templa verecundius reprehendo propter Pompeium: ſed doctiſſimi non probant. vt & hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conieceras. Sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de republica ſcripſi diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitioſa eſt, temporibus neceſſaria, & tum ipſa & ad facultates accomodanda, & mediocritate moderanda eſt.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur, non vno modo in diſparibus cauſſis affecti eſſe debemus. alia cauſſa eſt eius, qui calamitate premitur, & eius, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus aduerſis. propenſior benignitas eſſe de-

debebit in calamitoſos: niſi forte erunt digni calamitate, in iјs tamen, qui ſe adiuuari volent, non vt ne affligantur, ſed vt ad altiorem gradum aſcendant, reſtricti omnino nullo modo eſſe debemus: ſed in deligendis idoneis iudicium,& diligentiam adhibere. nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro, & grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris temeritate enim remota, gratiſſima eſt liberalitas: eoque eam ſtudioſius plerique laudant quod ſummi cuiuſque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, vt hos beneficijs quam plurimis afficiamus, quorum liberis, poſteriſque prodatur memoria, vt his ingratis eſſe non liceat. omneis enim immemorem beneficij oderunt: eamque iniuriam in deterranda liberalitate ſibi etiam fieri, eumque, qui faciat communem hoſtem tenuiorum putant Atque hæc benignitas etiam reipublicę vtilis eſt, redimi è ſeruitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro, in oratione Craſſi ſcriptum copioſe videmus Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. hæc eſt grauium hominum, atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis leuitatem voluptate quaſi titillantium. Conuenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahenda vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus & confinijs, æquum, & facilem, multa multis de iure ſuo concedentem: à litibus vero quantum liceat, & neſcio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. eſt enim non modo liberale paullum nonnumquam de ſuo iure decedere ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris; quam quidem di-

ſtabi ſinere flagitioſum eſt: ſed ita, vt illiberalitatis, auaritiæque abſit ſuſpicio. poſſe enim liberalitate vti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum is eſt pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophraſto eſt laudata hoſpitalis. eſt enim vt mihi videtur, valde decorum patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus: idque etiam reipublicæ eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe noſtra non egere. eſt etiam vehementer vtile ijs, qui honoſte poſſe multa volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe. ita enim inſtruiſſe, & villicis imperaſſe, vt omnia præberentur, quicumque Laciades in villam ſuam diuertiſſet.

Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in vniuerſam rempublicam, tum in ſingulos ciueis conferuntur. nam in iure cauere, conſilio iuuare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quamplurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiã. Itaque cum multa præclara maiorum, tum quam optime coſtituti iuris ciuilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio, atque interpretatio. quam quidem ante hanc confuſionem temporum in poſſeſſione ſua principes retinuerunt: nunc, vt honores, vt omnes dignitatis gradus, ſic huius ſcientiæ ſplendor deletus eſt, idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is eſſet, qui omneis ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientia facile viciſſet. hæc igitur opera, grata multis, & ad beneficijs adſtringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eſt dicendi grauior facultas, & gratior, & ornatior. quid enim eloquentia laudabilius, & præſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe ingredientium, vel eorum, qui

qui defenſi ſunt gratia? Huic quoque ergo à maioribus noſtris eſt in tota dignitate principatus datus. Diſerti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in patrijs eſt moribus, multorum cauſſas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia late patent. Admonebat me res, vt hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem, niſi vererer, ne de me ipſo aliquid viderer queri. ſed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quam in paucis ſpes, quam in paucioribus facultas, quam in multis ſit audacia. Cum autem omnes non poſſint, ne multi quidem, aut iuris periti eſſe, aut diſerti; licet tamen opera prodeſſe multis beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magiſtratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut conſulunt, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, latiſſimeque eorum manet induſtria. Iam illud non ſunt admonendi, (eſt enim in promptu) vt animaduertant, cum alios iuuari velint, ne quos offendant. ſæpe enim aut eos lędunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiæ eſt, ſi ſcientes, temeritatis. Vtendum etiam eſt excuſatione aduerſus eos, quos inuitus offendas, quacumque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: certiſque operis & officiis erit quod violatum eſt, compenſandum.

Sed cum in hominibus iuuandis aut mores ſpectari aut fortuna ſoleat: dictu quidem eſt procliue, itaque vulgo loquuntur, ſeſe in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam ſequi. Honeſta oratio eſt: ſed quis eſt tandem, qui inopis, & optimi viri cauſſæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur in eum fere eſt voluntas no-

ſtra propenſior. Sed animaduertendum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit. nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt vir, etiam ſi referre gratiam non poteſt, habere certe poteſt. commode autem, quicumque dixit: pecuniam qui habeat, non reddidiſſe; & , qui reddiderit, non habere: gratiam autem, qui retulerit, habere, & , qui habeat, retuliſse. Atqui ſe locupleteis, honoratos. & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrãtur, cum, ipſi quamuis magnnm aliquod acceperint, æque etiam à ſe aut poſtolari, aut expectari aliquid ſuſpicantur, patrocinio vero ſe vſos, aut clienteis appellari mortis inſtar putant. At vero ille tenuis, cum quidquid factum ſit, ſe ſpectatum, non fortunam putet, non modo illi qui eſt meritus, ſed etiam illis, à quibus expectat, (eget enim multis) gratum ſe videri ſtudet. neque vero verbis auget ſuum munus, ſi quo forte fungitur, ſed etiam extenuat. Videndumque illud item, quod. ſi opulentum, fortunatumque defenderis, in illo vno, aut forte in liberis eius maneat gratia: ſin autem inopem, probum tamen, & modeſtum: omnes non improbi humiles, quæ magna in populò multitudo eſt, præſidium ſibi paratum vident. quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera eſt. vt omni generi ſatisfacere poſſimus. ſed, ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt auctor adhibendus: qui. cum conſuleretur, vtrum bono viro pauperi, an minus probato diuiti filiam collocare; Ego vero, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, deprauatique ſunt admiratione diuitiarum, quarum magnitudo quid ad vnumquemque noſtrum pertinet? Illum fortaſſe adiuuat, qui habet; ne id quidem ſemper. ſed

fac

fac iuuare: potentior ſane ſit: honeſtior vero quo mo-
po? quod ſi etiam bonus erit vir, ne impediant diui-
tiæ, quo minus iuuetur; modo ne adiuuent ſitque om-
ne iudicium, non quam locuples, ſed qualis quiſque ſit.
Extremum autem præceptum in beneficijs, operaque
danda eſt, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid
per iniuriam fundamentum enim perpetuæ commen-
dationis, & famæ eſt iuſtitia, ſine qua nihil poteſt
eſſe laudabile.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt,
quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps de ijs, quæ ad vni-
uerſos, quæque ad rempublicam pertinent, diſputandũ
eſt. Eorum autem ipſorum partim eiuſmodi ſunt, vt ad
vniuerſos ciueis pertineant, partim ſingulos vt attin-
gant, quæ ſunt eteam gratiora. danda eſt opera omni-
no, ſi poſſit vtriuſque, nec minus vt etiam ſingulis con-
ſulatur!: ſed ita, vt ea res aut proſit., aut certe ne obſit
reipublicæ. C. Gracchi frumentaria magna largitio
fuit: exhauriebat igitur ærarium. modica M. Octauij,
& reipublicæ tolerabilis, & plebi neceſſaria: ergo &
ciuibus, & reipublicæ ſalutaris. In primis autem vi-
dendum erit ei, qui rempublicam adminiſtrabit, vt ſuũ
quiſque teneat, neque de bonis priuatorum publice di-
minutio fiat perniciose enim Philippus in tribuantur,
cum legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari fa-
cile paſſus eſt, & in eo vehementer ſe moderatum præ-
buit. ſed cum in agendo multa populariter, tum illud
male dixit; non eſſe in ciuitate duo millia hominum,
qui rem haberẽt. Capitalis omnino oratio, & ad æqua-
tionem bonorum pertinens: qua peſte quæ poteſt eſſe
maior? hanc enim ob cauſſam maxime vt ſua tenerен-
tur, reſpublicæ ciuitateſque conſtitutæ ſunt. nam etſi
duce naturæ congregabantur homines, tamen ſpe cuſto-
diæ rerum ſuarum, vrbium præſidia quærebant. Danda
etiam

etiam opera eſt, ne, quod apud maiores noſtros ſæpe fiebat. propter ærarij tenuitatem, aſſiduitatemque bellorum, tributum ſit conferendum. idque ne eueniat, multo ante erit prouidendum: ſin qua neceſſitas huius muneris alicui reipublicæ obuenerit, (malo enim alteri, quam noſtræ, ominari: neque tamen de noſtra, ſed de omni republica diſputo) danda erit opera, vt omnes intelligant, ſi ſalui eſſe velint, neceſſitati eſſe parendum. Atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt, conſulere debebunt, vt earum rerum copia ſit quæ ſunt neceſſariæ. quarum qualis comparatio fieri ſoleat & debeat, non eſt neceſſe diſputare. eſt enim in promptu: tantum locus attingendus fuit.

Caput autem eſt in omni procuratione negotij, & muneris publici, vt auaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. Vtinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me ſeruaſſet, & tunc eſſem natus, quando Romani dona accipere cœpiſſent: non eſſem paſſus diutius eos imperare. Ne illi quidem multa ſæcula expectanda fuerunt. modo enim hoc malum in hanc rempublicam inuaſit. itaque facile patior tunc potius Pontium fuiſſe; ſiquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum, & decem anni ſunt, cum de pecunijs repetundis à L. Piſone lata eſt lex, nulla antea cum fuiſſet. at vero poſtea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum tanta, ſublatis legibus, & iudicijs, expilatio, direptioque ſociorum, vt imbecillitate aliorum, non noſtra virtute, valeamus. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abſtinens: quid ni laudetur? ſed in illo alia maiora: laus enim abſtinentiæ non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ ſunt maxima, potitus eſt Paullus

tan-

tantum in ærarium pecuniæ inuexit, vt vnius imperatoris præda finem attulerit tributorum. at hic nihil in domum ſuam intulit, præter memoriam nominis ſempiternam. Imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Cartagine euerſa. Quid? qui eius collega in cenſura fuit, L. Mummius numquid copioſior, cum copioſiſſimam vrbem funditus ſuſtuliſſet? Italiam ornare, quam domum ſuam maluit. quamquam, Italia ornata, domus ipſa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium eſt tetrius, (vt eo, vnde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quam auaritia, præſertim in principibus, & rempublicam gubernantibus. habere enim quæſtui rempublicam non modo turpe eſt, ſed ſceleratum etiam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pytius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, niſi auaritia eſſe perituram; is videtur non ſolum Lacedæmonijs, ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe. Nulla autẽ re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis poſſunt ij, qui reipublicæ præſunt, quam abſtinentia, & continentia. Qui vero eſſe populares volunt, ob eamque cauſſam aut agrariam rem tentant, vt poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, labefactant fundamenta reipublicæ: concordiam primum tollunt quæ eſſe nõ poteſt, cũ alijs adimuntur alijs, condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non liceat. id enim eſt proprium, vt ſupra dixi, ciuitatis, atque vrbis, vt ſit libera, & non ſolicita ſuę rei cuiuſque cuſtodia. Atque in hac pernicie reipublicæ ne illam quidem conſequuntur, quam putant, gratiam nam cui res erepta eſt, eſt inimicus: cui data eſt, etiam diſſimulat ſe accipere voluiſſe; & maxime in pecunijs creditis occultat ſuum gaudium, ne videatur non fuiſſe ſoluendo. at vero

ille,

ille, qui accepit iniuriam, & meminit, & præ ſe fert dolorem ſuum: nec, ſi plures ſunt ijs, quibus improbe datum eſt, quam illi, quibus iniuſte ademptum eſt, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc iudicantur, ſed pondere. quam autem habet æquitatem, vt agrum multis annis aut etiam ſæculis ante poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lyſandrum Ephorum expulerunt, Agim regem quod numquam antea apud eos acciderat, necauerunt. ex eoque tempore tantæ diſcordiæ ſecutę ſunt, vt tyranni exiſterent, & optimates exterminarentur, & præclariſſime conſtituta reſpublica dilaberetur. Nec vero ſolum ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum; quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. Quid? noſtros Gracchos, Tib. Gracchi ſummi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cum eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu vrbe eſt potitus: cumque tyrannum Nicoclem improuiſo oppreſſiſſet, ſexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletiſſimi, reſtituit, remque publicam aduentu ſuo liberauit. Sed cum magnam animaduerteret in bonis, & poſſeſſionibus difficultatem; quod & eos, quos ipſe reſtituerat, quorum bona alij poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum poſſeſſiones mouere, non nimis ęquum putabat; propterea quod tam longo ſpatio multa hęreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur ſine iniuria: iudicauit, neque illis adimi, neque his non ſatis fieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur ſtatuiſſet opus eſſe ad eam rem con-

conſtituendam pecunia, Alexandriam ſe proficiſci vellet dixit, remque integram ad reditum ſuum iuſſit eſſe: iſque celeriter ad Ptolomæum, ſuum hoſpitem, venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam: cui cum expoſuiſſet, patriam ſe liberare velle, cauſſamque docuiſſet: à rege opulento vir ſummus facile impetrauit, vt grandi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſas cognouit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum rum, qui ſua amiſerant: præfecitque æſtimandis poſſeſſionibus, & vti perſuaderent alijs vt pecuniam accipere mallent, & poſſeſſionibus cederent, alijs vt commodius putarent, numerari ſibi quod tanti eſſet, quam ſuum recuperare, ita perfectum eſt, vt omnes conſtituta concordia, ſine querela diſcederent. O virum magnum, dignumque qui in noſtra republica natus eſſet! ſic par eſt agere cum ciuibus, non, vt bis iam vidimus, haſtam in foro ponere, & bona ciuium voci ſubijcere præconis. at ille Græcus (id quod fuit ſapientis, & præſtantis viri) omnibus conſulendum putauit: eaque eſt ſumma ratio, & ſapientia ſummi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitant gratis in alieno. quid ita? vt, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? quid eſt aliud, alijs ſua eripere, alijs dare aliena? Tabulę vero nouæ quid habent argumenti, niſi vt emas mea pecunia fundum, & cum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem ne ſit æs alienum, quod reipublicæ noceat, prouidendum eſt: quod multis rationibus caueri poteſt. ſi hoc non fuerit vt locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehementius rempublicam

con-

continet, quam fides: quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolutio rerum creditarum. Numquam enim vehementius actum eſt, quam me conſule, ne ſolueretur; armis, & caſtris tentata res ab omni genere hominum, & ordine, quibus ſic reſtiti, vt hoc tantum malum de republica tolleretur. numquam nec maius æs alienum fuit; nec melius, nec facilius diſſolutum eſt. Fraudandi enim ſpe ſublata, ſoluendi neceſſitas conſecuta eſt. At vero hic noſter victor, nunc quidem victus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil intereſſet. tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipſum eum delectaret, peccare, etiam ſi cauſſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis vt alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui rempublicam tuebuntur: in primiſque operam dabunt, vt iuris & iudiciorum æquitate ſuum quiſque teneat: & neque tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neque locupletibus ad ſua vel tenenda, vel recuperanda obſit inuidia. Præterea quibuſcumque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt: hæc apud maiores noſtros factitata: hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma vtilitate reipublicę, magnam ipſi adipiſcentur & gratiam, & gloriam. In his autem vtilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præcepta cenſet eſſe à Panætio prætermiſſa, valetudinis curationem, & pecuniæ, quas res à ſummo philoſopho præteritas arbitror, quod eſſent faciles: ſunt certe vtiles.

Sed valetudo ſuſtentatur notitia ſui corporis, & obſeruatione, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe: & continentia in victu omni, atque cultu, corporis tuendi cauſſa, & prætermittendis voluptatibus

po-

poſtremo arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abeſt turpitudo: conſeruari autem diligentia, & parſimonia: iiſdem etiam rebus augeri. Has res commodiſsime Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur: quem nos, iſta fere ætate cum eſſemus, qua es tu nunc, è Græco in Latinum conuertimus.

Sed vtilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria. nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis comparari ſolent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur, valere vt malis, quam diues eſſe; cum corporis, externa, hoc modo; diues eſſe potius, quam maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis comparantur ſic: bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, vt gloria diuitiis, vectigalia vrbana ruſticis: ex quo genere comparitionis illud eſt Catonis ſenis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret? reſpondit, bene paſcere; quid ſecundum? ſatis bene paſcere: quid tertium? bene veſtire: quid quartum? arare; & cum ille, qui quæſierat, dixiſſet, quid fœnerari? tum Cato, quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis intelligi debet, vtilitatum comparationes ſolere fieri: recteque hoc adiunctum eſt quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de vtenda, commodius a quibuſdam optimis viris, ad medium Ianum ſedentibus, quam ab vllis philoſophis vlla in ſchola diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad vtilitatem, de qua hoc libro diſputandum eſt. reliqua deinceps perſequemur.

M. TVL-

M. T. CICERONIS DE OFFICIIS AD MARCVM F.

LIB. III.

PVb. Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus eſt dicere ſolitum, ſcripſit Cato, qui fuit fere eius æqualis, nunquam ſe minus otioſum eſſe, quam cum otioſus: nec minus ſolum, quam cum ſolus eſſet. Magnifica vero vox & magno viro, & ſapiente digna, quæ declarat, illum & in otio de negotijs cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum: vt neque ceſſaret vmquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium, & ſolitudo. Vellem, & nobis hoc idem vere dicere liceret: ſed, ſi minus imitatione tantam ingenij præſtantiam conſequi poſſumus, voluntate certe proxime accedimus. nam & à republica forenſibuſque negotijs armis impijs, vique prohibiti, otium perſequimur: & ob eam cauſſam vrbe relicta, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio: nec ſolitudo cum illa comparanda eſt. ille enim requieſcens à reipublicæ pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando, & à cętu hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiebat. noſtrum autem otium negotij inopia, nec requieſcendi ſtudio, conſtitutum eſt: extincto enim ſenatu, deletiſque

tiſque

tisque iudicijs, quid eſt, quod dignum nobis aut curia aut in foro agere poſſimus? Itaq; qui in maxima celebritate, atque in oculis ciuium quondam viximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & ſæpe ſoli ſumus: ſed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolum ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debet is, qui quondam peperiſſet otium ciuitati: nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſites, non voluntas. quamquam Africanus maiorem laudem vel meo iudicio aſſequebatur: nulla tamen eius ingenij monumenta mandata literis, nullum opus otij, nullum ſolitudinis munus extat, ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inueſtigationeque earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum vmquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, vt cogitatione tacita à ſolitudine abſtrahamur ad hanc ſcribendi operam omne, ſtudium curamque conuertimus. Itaque plura breui tempore, euerſa quam multis annis ſtante republica, ſcripſimus. Sed cum tota philoſophia, mi Cicero, frugifera, & fructuoſa, nec vlla pars eius inculta, ac deſerta ſit: tamen nullus feracior in ea locus eſt, nec vberior, quam de officijs: à quibus conſtanter, honeſteque viuendi præcepta ducuntur. Quare, quamquam à Cratippo noſtro, principe huius memoriæ philoſophorum, hoc te aſſidue audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aureis tuas vocibus, vndique circumſonare nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud audire. Quod cum omnibus eſt faciendum, qui vitam honeſtam ingredi cogitant: tamen haud ſcio, an nemini potius, quam tibi; ſuſtinens enim non paruam expectationem imi-

tandæ induſtriæ noſtræ, magnam honorum non nullam fortaſſe nominis. ſuſcepiſti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tamquam ad mercaturam bonarum artium ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem & vrbis auctoritatem, & magiſtri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere: (ſi diſcendi labor eſt potius, quam voluptas) tantum fac vt efficias: neue committas, vt, cum omnia ſuppeditata ſint à nobis, tibi defuiſſe videare. Sed hæc hactenus: multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus. nunc ad reliquam partem propoſitæ diuiſionis reuertamur.

Panætius igitur, qui ſine controuerſia de officijs accuratiſſime diſputauit, quemque nos correctione quadam adhibita, potiſſimum ſecuti ſumus: tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines, & conſultare de officio ſolerent: vno, cum dubitarent, honeſtumne id eſſet, de quo ageretur, an turpe: altero, vtilene eſſet, an inutile: tertio ſi id, quod ſpeciem haberet honeſti, pugnaret cum eo quod vtile videretur, quo modo ea diſcerni oporteret, de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum: nec id exſoluit, quod promiſerat. quod eo magis miror, quia ſcriptum à diſcipulo eius Poſidonio eſt, triginta annos vixiſſe Panætium, poſtquam illos libros edidiſſet. quem locum miror à Poſidonio breuiter eſſe tractatum in quibuſdam commentarijs, præſertim cum ſcribat, nullum eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium. Minime vero aſſentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermiſſum, ſed conſulto relictum: nec omnino ſcribendum fuiſſe; quia nunquam poſſet vtilitas cum honeſtate pugnare de quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diuiſio-

ſione Panætii tertium eſt, an plane omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin à Panætio ſuſceptum ſit, ſed derelictum. nam, qui è diuiſione tripartita duas parteis abſoluerit, huic neceſſe eſt reſtare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum. Accedit eodem teſtis locuples Poſidonius; qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, P. Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panętium audiuerat; vt nemo pictor eſſet inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquiſſet, abſolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic ea quæ Panætius prætermiſiſſet & non perfeciſſet, propter eorum quæ feciſſet, præſtantiam neminem eſſe perſecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non poteſt. Rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an ſecus, de eo fortaſſe dubitari poteſt. Nam ſiue honeſtum ſolum bonum eſt, vt Stoicis placet: ſiue quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripateticis noſtris videtur, vt omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt quin numquam poſſit vtilitas cum honeſtate contendere. Itaque accepimus, Socratem ſolitum execrari eos, qui primum hæc natura cohærentia, opinione diſtraxiſſent. cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, vt etiam, quidquid honeſtum eſſet, id vtile eſſe cenſerent: nec vtile quidquam, quod non honeſtum. Quod ſi is eſſet Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens vtilitatis eſſet; vt ij, qui res expetenpas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, honeſtatem aliquando cum vtilitate pugnare. ſed, cum ſit is, quid id ſolum bonum iudicet, quod honeſtum ſit; quæ autem huic repugnet ſpecie quadam vtilitatis, eorum neque acceſſione me-

meliorem vitam fieri, nec diſceſſione peiorem: non videtur huiuſmodi debuiſſe deliberationem introducere, in qua, quod vtile videretur, cum eo, quod honeſtum eſt, compararetur. Etenim quod ſummum bonum à Stoicis dicitur, Conuenienter naturæ viuere, id habet hanc, vt opinor, ſententiam, naturam cum virtute congruere ſemper: cætera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita ſit, putant quidam hanc comparationem recte non eſſe introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuiſſe. Atque illud quidem honeſtum, quod proprie, vereque dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neque à virtute diuelli vnquam poteſt: in ijs autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtum nullo modo eſſe poteſt. ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris diſputamus, Media Stoici appellant: & ea communia ſunt, & late patent; quæ & ingenij bonitate multi aſſequuntur; & progreſſione diſcendi. Illud autem, quod rectum ijdem appellant, perfectum atque abſolutum eſt; & , vt ijdem dicunt, omneis numeros habet, nec præter ſapientem, cadere in quemquam poteſt. Cum autem aliquid actum eſt in quo media officia comparantur, id cumulate videtur eſſe perfectum: propterea quod vulgus, quid abſit à perfecto, fere non ex toto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod autem in poëmatibus, & in picturis vſu venit, in alijſque compluribus, vt delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non ſint, ob eam, credo, cauſſam, quod inſit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in vnaquaque re vitij ſit, nequeant iudicare. itaque, cum ſunt docti à peritis, deſiſtunt facile à ſententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus

quaſi

quaſi ſecunda quædam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modo propria, ſed cum omni hominum genere communia: itaque ij omnes in quibus virtutis eſt indoles, commouentur. Nec vero, cum duo Decij, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, aut Ariſtides iuſtus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his iuſtitiæ, tamquam à ſapientibus petitur exemplum. nemo enim horum ſic ſapiens eſt, vt ſapientem intelligi hic volumus: nec ij, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius ſapientes fuerunt: nec illi quidem ſeptem: ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemque ſapientum. Quocirca nec id, quod vere honeſtum eſt, fas eſt cum vtilitatis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quodque colitur ab ijs, qui bonos ſe viros haberi volunt, cum emolumentis vnquam eſt comparandum: tamque id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum, conſeruandumque eſt nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque eſt honeſtum ſapientibus: aliter enim teneri non poteſt, ſi qua ad virtutum eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de ijs, qui conſeruatione officiorum exiſtimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea volunt præponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando honeſtum cum eo quod vtile putant, comparare: boni viri non ſolent. Itaque exiſtimo Panætium, cum dixerit homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit ſolere in hac comparatione dubitare. hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit, ſolere modo, non etiam oportere. etenim non modo pluris putare, quod vtile videatur, quam quod honeſtum: ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his dubitare turpiſſimum eſt. Quid eſt ergo,

Digitized by Google

quod nonnumquam addubitationem afferre ſoleat. conſiderandumque videatur? credo, ſi quando dubitatio accidit, quale ſit id, de quo conſideretur. ſepe enim tempore fit, vt quod plerumque turbe haberi ſoleat, iuueniatur non eſſe turpe. Exempli cauſſa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt eſſe maius ſcelus, quam non modo hominem, ſed etiam familiarem occidere? num igitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſi qui tyrannum occidit. quamuis familiarem? populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum exiſtimat. vicit igitur vtilitas honeſtatem: immo vero honeſtas vtilitatem ſecuta eſt. Itaque vt ſine vllo errore dijudicare poſſimus, ſi quādo cum illo, quod honeſtum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus vtile. formula quædam conſtituenda eſt: quam ſi ſequemur, in comparatione rerum, ab officio numquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi diſciplinæque maxime cōſentanea, quam quidem in his libris propterea ſequimur, quod quamquam à veteribus Academicis, & Peripateticis noſtris, qui quondam ijdem erant, qui Academici: quæ honeſta ſunt, anteponuntur ijs, quæ videntur vtilia: tamen ſplendidius hæc ab eis diſſeruntur, quibus, quidquid honeſtum eſt, idem vtile videtur: nec vtile quidquam, quod non honeſtum: quam ab ijs quibus eſt honeſtum aliquod non vtile, aut vtile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat. vt quodcumque maxime probabile occurrat, id noſtro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulā. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tolli

conui-

conuictum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, vt propter ſuum quiſque emolumentum, ſpoliet, aut violet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem: vt, ſi vnumquodque membrum ſenſum hunc haberet, vt poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet: debilitari & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi vnuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahatque, quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas hominum, & communitas euertatur neceſſe eſt. Nam ſibi vt quiſque malit, quod ad vſum vitæ pertineat; quam alteri acquirere, conceſſum eſt non repugnante natura. Illud quidem natura non patitur, vt aliorum ſpolijs noſtras facultates, copias, opes augeamus. neq; vero hoc ſolum natura. id eſt, iure gentium, ſed & legibus populorum, quibus in ſingulis ciuitatibus reſpublicæ continentur, eodem modo conſtitutum eſt, vt nō liceret ſui commodi cauſſa nocere alteri, hoc enim ſpectant leges, hoc volunt, incolumem eſſe ciuium coniunctionem: quam qui dirimiunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent, atque hoc multo magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex diuina, & humana: cui parere qui velit. (omnes autem parebunt qui ſecundum naturam volent viuere) numquam committet vt alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat. etenim multo magis eſt ſecundum naturam celſitas animi, & magnitudo, itemque comitas, iuſtitia liberalitas, quam voluptas quam vita, quam diuitiæ: quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere comparantem cum vtilitate communi, magni animi, & excelſi eſt. detrahere autem alteri ſui commodi cauſſa, magis eſt contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis eiuſdem. Idemque magis eſt ſecundum natu-

naturam, pro omnibus gentibus: ſi fieri poſſit conſeruandis, aut iuuandis maximos labores, moleſtiaſque ſuſcipere: imitantes Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cœleſtium collocauit: quam viuere in ſolitudine non modo ſine vllis moleſtijs, ſed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copijs, vt excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quiſque ſplendidiſſimoque ingenio longe illam vitam huic anteponit, ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non poſſe. Deinde, qui alterum violat, vt ipſe aliquid commodi conſequatur; aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere; aut magis fugiendum cenſet mortem, paupertatem, dolorem, amiſſionem etiam liberorum, propinquorum amicorum, quam facere cuiquam iniuriam. ſi nihil exiſtimat contra naturam fieri hominibus violandis: quid cum eo diſſeras, qui omnino hominem ex homine tollat? ſin fugiendum id quidem cenſet, ſed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quod vllum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitijs grauius exiſtimat. Ergo vnum debet eſſe omnibus propoſitum, vt eadem ſit vtilitas vniuſcuiuſque, & vniuerſorum: quam ſi ad ſe quiſque rapiat, diſſoluetur omnis humana conſociatio. Atque ſi etiam hoc natura præſcribit, vt homo homini, quicumque ſit, ob eam ipſam cauſſam tamen, quod is homo ſit, conſultum velit: neceſſe eſt, ſecundum eandem naturam omnium vtilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt, vna continemur omnes, & eadem lege naturæ, idque ipſum ſi ita eſt, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt. parenti ſe, aut fratri nihil detracturos commodi ſui cauſſa: aliam rationem eſſe ciuium reli-

reliquorum. hi ſibi nihil iuris, & nullam ſocietatem communis vtilitatis cauſſa ſtatuunt eſſe cum ciuibus; quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis ſocietatem; qua ſublata, beneficientia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur, quæ qui tollunt, etiam aduerſus deos immortaleis impij iudicandi ſunt. ab ijs enim conſtitutam inter homines ſocietatem euertunt; cuius ſocietatis arctiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſſa, quam omnia incommoda ſubire vel externa, vel corporis, vel etiam ipſius animi quæ vacent iuſtitia. hæc enim vna virtus omnium eſt domina, & regina virtutum. Forſitan quiſpiam dixerit: Nonne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri, homini ad nullam rem vtili? Minime vero. non enim mihi eſt vita mea vtilior, quam animi talis affectio, nemimem vt violem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nonne faciat? Hæc ad iudicandum ſunt facillima, nam ſi quid ab homine ad nullam partem vtilitatis tuæ cauſſa detraxeris, inhumane feceris, contraque naturæ legem: ſin autem is tu ſis, qui multam vtilitatem reipublicæ atque hominum ſocietati, ſi in vita remaneas, afferre poſſis; ſi quid ob eam cauſſam alteri detraxeris, non ſit reprehendendum: ſin autem non ſit eiuſmodi, ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quam de alterius commodis ſubtrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid eiuſmodi, quam detractio, atq; appetitio alieni. ſed communis vtilitatis derelictio contra naturam eſt: eſt enim iniuſta, itaque lex ipſa naturæ, quæ vtili-

tatem

tatem hominis conſeruat, & continet, decernit profe-
cto, vt ab homine inerti atque inutili ad ſapientem
bonum, fortemque virum transferantur res ad viuen-
dum neceſſariæ: qui ſi occiderit, multum de communi
vtilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, vt ne ipſe de
ſe bene exiſtimans, ſeſeque diligens, hanc cauſſam ha-
beat ad iniuriam itaque ſemper officio fungatur vtili-
tati conſulens hominum, & ei, quam ſæpe commemo-
ro, humanæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet,
perfacile iudicium eſt, nulla eſt enim ſocietas nobis
cum tyrannis, ſed potius ſumma diſtractio: neque eſt
contra naturam ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtũ
eſt necare: atque hoc omne genus peſtiferum, atque im-
pium ex hominum communitate exterminandum eſt,
etenim, vt membra quædam amputantur, ſi & ipſa
ſanguine, & tamquam ſpiritu carere cœperunt, & no-
cent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura homi-
nis feritas, & immanitas belluæ à communi tamquam
humanitate corporis ſegreganda eſt, huius generis quę-
ſtiones ſunt omnes eæ, in quibus ex tempore officium
exquiritur. Eiuſmodi igitur credo res Panætium per-
ſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio con-
ſilium eius præueniſſet, ad quas ipſas conſultationes ex
ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus
perſpici poſſit, quid ſit, propter turpitudinem fugien-
dum, quid ſit id quod idcirco fugiendum non ſit, quia
omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato,
prope tamen abſoluto, tamquam faſtigium imponimus,
vt geometræ ſolent non omnia docere, ſed poſtulare,
vt quædam ſibi concedantur, quo facilius, quæ velint,
explicent: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, vt mihi
concedas, ſi potes, nihil præter id, quod honeſtum ſit,
eſſe propter ſe expetendum. ſin hoc non licet propter
Cratippum: at illud certe dabis, quod honeſtum ſit id
eſſe

eſſe maxime propter ſe expetendum. mihi vtrumne ſatis eſt: & cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus eſt, quod non vtilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neque enim ei fas erat) ſed ea, quæ viderentur vtilia: nihil vero vtile, quod non idem honeſtum; nec honeſtum, quod non idem vtile ſit, ſæpe teſtatur; negantque vllam peſtem maiorem in vitam hominum inuaſiſſe, quam eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaque non vt aliquando anteponeremus vtilia honeſtis, ſed vt ea ſine errore diiudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis: ſed, vt dicitur Marte noſtro. neque enim quidquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas peruenerunt.

Cum igitur aliqua ſpecies vtilitatis obiecta eſt, nos commoueri neceſſe eſt: ſed ſi, cum animum attenderis, turpidinem videas adiunctam ei rei, quæ ſpeciem vtilitatis attulerit: tunc non vtilitas relinquenda eſt, ſed intelligendum, vbi turpitudo ſit, ibi vtilitatem eſſe non poſſe. Quod ſi nihil eſt tam contra naturam, quam turpitudo; (recta enim, & conuenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernaturque contraria) nihilque tam ſecundum naturam, quam vtilitas: certe in eadem re vtili turpitudo eſſe non poteſt. itemque, ſi ad honeſtatem nati ſumus, eaque aut ſola expetenda eſt, vt Zenoni eſt viſum: aut certe omni pondere grauior eſt habenda, quam reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum; quod autem bonum, id certe vtile. itaque quidquid honeſtum, id vtile. Quare error homi-

minum non proborum cum aliquid, quod vtile viſum eſt, arripuit, id continuo ſecernit ab honeſto: hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur; hinc furta, hinc peculatus, expilationis, direptioneſque ſociorum: & ciuium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremo etiam in liberis ciuitatibus exiſtunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt: emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs vident: pœnam, non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpidinis, quæ acerbiſſima eſt, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio, (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, vtrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent; in ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiam ſi ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi ſpes, opinioque remouenda eſt: ſatis enim nobis (ſi modo in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet, ſi omneis deos, hominesque celare poſſemus, nihil tamen auare, nihil iniuſte, nihil libidinoſe, nihil incontinenter eſſe faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra deceſſiſſet: magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneumque equum, vt ferunt fabulæ, animaduertit, cuius in lateribus fores eſſent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inuſitata, annulumque aureum in digito: quem vt detraxit, ipſe induit (erat autem regius paſtor) tum in concilium paſtorum ſe recepit. ibi cum palam eius annuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat, idem rurſus videbatur, cum in lucem annulum inuerterat. itaque hac opportunitate annuli vſus, regi-

næ ſtuprum intulit: eaque adiutrice regem dominum interemit, ſuſtulique, quos obſtare arbitrabatur: nec in his eum quiſquam facinoribus potuit videre. ſic repente annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quam ſi non haberet. honeſta enim bonis viris, non occulta, quæruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam, minime mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam, & commenticiam fabulam dicũt prolatam à Platone. quaſi vero ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis huius annuli & huius exempli: ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſſa feceris, ſi id dijs, hominibuſque futurum ſit ſemper ignotum; ſiſne facturus. negant id fieri poſſe. quamquam poteſt id quidem: ſed quæro, quod negant poſſe id ſi poſſet, quidnam facerent? vrgent ruſtice ſane. negant enim poſſe, & in eo præſtant hoc verbum quid valeat, non vident. cum enim quærimus, ſi poſſint celare, quid facturi ſint: non quærimus, poſſintne celare. ſed tanquam tormenta quædam adhibemus, vt ſi reſponderint, ſe impunitate propoſita facturos, quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. Sed iam ad propoſitum reuertamur. Incidunt ſæpe multæ cauſſæ, quæ conturbant animos vtilitatis ſpecie; non, cum hoc deliberetur, relinquendane ſit honeſtas propter vtilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſintne id quod vtile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniuſte. fuerat enim in regibus expellẽdis ſocius Bruti, conſiliorum etiã adiutor. cum autem conſilium hoc principes cepiſſent; cognationem Superbi,

nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam: quod erat vtile patriæ conſulere, id erat ita honeſtum, vt etiam ipſi Collatino placere deberet. Itaque vtilitas valuit propter honeſtatem, ſine qua nec vtilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege, qui vrbem condidit, non ita. ſpecies enim vtilitas animum pepulit eius: cui cum viſum eſſet vtilius, ſolum ſe, quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omiſit hic & pietatem, & humanitatem, vt id, quod vtile videbatur, neque erat, aſſequi poſſet. & tamen muri cauſſam oppoſuit ſpeciem honeſtatis, neque probabilem, neque ſatis idoneam peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Nec tamen noſtræ nobis vtilitates omittendæ ſunt, alijſque tradendæ, cum his ipſi egeamus ſed ſuæ cuique vtilitati, quod ſine alterius iniuria fiat, ſeruiendum eſt. Scite Chryſippus, vt multa: Qui ſtadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quam maxime poſſit, vt vincat: ſupplantare eum, quicum certet aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad vſum, non iniquum eſt. alteri ſurripere, ius non eſt.

Maxime autem perturbantur officia in amicitijs quibus & non tribuere, quod recte poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum eſt. quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, & cætera generis eiuſdem, hæc amicitiæ numquam anteponenda ſunt. at neque contra rempublicam, neque contra iusiurandum, ac fidem, amici ſui cauſſa vir bonus faciet; ne ſi iudex quidem erit de ipſo amico. ponit enim perſonam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, vt veram amici cauſſam eſſe malit, vt peroranda litis tempus, quoad per leges liceat, ac-

commodet. cum vero iurato dicenda ſententia ſit, meminerit Deum ſe adhibere teſtem: id eſt, vt ego arbitror, mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe Deus diuinius, Itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, ſi eum teneremus, Quæ ſalua fide facere poſſit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi honeſte amico à iudice poſſe concedi. nam ſi omnia facienda ſint, quæ amici velint, non amicitiæ tales ſed coniurationes putandæ ſunt. loquor autem de communibus amicitijs. nam in ſapientibus viris atque perfectis nihil poteſt eſſe tale. Damonem, & Phintiam Pythagoreos, ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, vt, cum eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet, & is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſſa poſtolauiſſet, vas factus ſit alter eius ſiſtendi; vt, ſi ille non reuertiſſet ad diem, moriendum eſſet ipſi qui cum ad diem ſe recipiſſet, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuis, vt ſe in amicitiam tertium adſcriberent. Cum igitur id, quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur, iaceat vtilitatis ſpecies, valeat, honeſtas. cum autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: & ſic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij.

Sed vtilitatis ſpecie in republica ſæpiſſime peccatur vt in Corinthi diſturbatione noſtri, durius etiam Athenienſes, qui ſciuerunt vt Æginetis, qui claſſe valebant, pollices præciderentur. hoc viſum eſt vtile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræu. ſed nihil, quod crudele, vtile. eſt enim hominum naturæ, quam ſequi debemus, maxime inimica crudelitas. Male etiam, qui peregrinos vrbibus vti prohibent, eoſque exterminat; vt Pennus apud patres noſtros, Papius

plus nuper. nam eſſe pro ciue, qui ciuis non ſit, rectum eſt non licere: quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules, Craſſus, & Scæuola: vſu vero vrbis prohibere peregrinos, ſane inhumanum eſt. illa præclara, in quibus publicæ vtilitatis ſpecies præ honeſtate contemnitur. plena exemplorum eſt noſtra reſpublica cum ſępe alias, tum maxime bello Punico ſecundo quæ, Cannenſi calamitate accepta, maiores animos habuit, quam vmquam rebus ſecundis. nulla fuit timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. tanta vis eſt honeſti, vt ſpeciem vtilitatis obſcuret. Athenienſes, cum Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, ſtatuerentque, vt vrbe relicta coniugibus, & liberis Trœzene depoſitis, naueis conſcenderet. liberatemque Græciæ claſſe defenderent: Cyrſilum quendam ſuadentem, vt in vrbe manerent. Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. atqui ille ſequi vtilitatem videbatur: ſed ea nulla erat repugnante honeſtate. Themiſtocles poſt victorem eius belli, quod cum Perſis fuit, dixit in concione, ſe habere conſilium reipublicæ ſalutare. ſed id ſciri opus non eſſe: poſtulauit, vt aliquem populus daret, quicum communicaret. datus eſt Ariſtides huic ille, claſſem Lacedæmoniorum? quæ ſubducta eſſet ad Gythæum, clam incendi poſſe: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes neceſſe eſſet. quod Ariſtides cum audiuiſſet, in concionem magna expectatione venit, dixitque perutile eſſe conſilium, quod Themiſtocles afferret, ſed minime honeſtum. itaque Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne vtile quidem putarunt, totamque eam rem, quam ne audiuerant quidem, auctore Ariſtide repudiauerunt. Melius, hi, quam nos qui piratas immuneis, ſocios vectigaleis habemus. Maneat ergo quod turpe ſit, id numquam eſſe vtile, ne tum quidem, cũ id, quod eſſe vtile putes, adipiſcare. hoc enim ipſũ vtile putare,

quod

quod turpe ſit, calamitoſum eſt. Sed incidunt, vt ſupra dixi, ſæpe cauſſæ, cum repugnare vtilitas honeſtati, videatur, vt animaduertendum ſit, repugnetne plane, an poſſit cum honeſtate coniungi. Eius generis hæ ſunt quæſtiones: Si (exempli gratia) vir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame ſummaq; annonæ caritate: ſi idem ſciat, complureis mercatores ab Alexanria ſoluiſſe, naueſq; in curſu frumento onuſtas, petenteis Rhodum, viderit; dicturuſne ſit id in Rhodijs, an ſilentio ſuum quam plurimo venditurus? Sapientē, & bonum virum fingimus. de eius deliberatione, & conſultatione quærimus qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe iudicet: ſed dubitet, an turpe non ſit. In huiuſmodi cauſſis aliud Diogeni Babylonio videri ſolet, magno & graui Stoico: aliud Antipatro, diſcipulo eius, homini acutiſſimo: Antipatro, omnia patefacienda, vt ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem quatenus iure ciuili conſtitutum ſic, dicere vitia oportere; cætera ſine inſidijs agere; &, quoniam vendat, velle quam optime vendere aduexi, expoſui; vendo meum non pluris, quā cæteri: fortaſſe etiam minoris, cum maior eſt copia. Cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid aiat? tu cum hominibus conſulere debeas, & ſeruire humanæ ſocietati eaque lege natus ſis, vt ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ ſemper ſequi debeas, vt vtilitas tua communis vtilitas ſit: viciſſimque communis vtilitas, tua ſit: celabis homines, quid ijs adſit & commoditatis, & copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic: Aliud eſt celare, aliud tacere, neque ego nunc te celo, ſi tibi non dico, quę natura deorum ſit, quis ſit finis bonorum quæ tibi plus prodeſſent cognita, quam tritici vilitas: ſed non, quidquid tibi

audire vtilè eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Immo vero, inquiet ille, neceſſe eſt: ſiquidem meminiſtl eſſe inter homines natura coniunctam ſocietatem. Memini. inquiet ille, ſed num iſta ſocietas talis eſt, vt nihil ſuum cuiuſqae ſit? quod ſi ita eſt, ne vendendum quidem quidquam eſt, ſed donandum. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ita expedire, vt turpe non ſit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædeis vir bonus propter aliqua vitia, quę ipſe norit, cęteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres; ignoretur in omnibus cubilibus apparere ſerpenteis male materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum nemo ſciat. quæro, ſi hoc emptoribus venditor non dixerit, ædeiſque vendiderit pluris multo, quam ſe venditurum putarit; num id iuſte, an improbe fecerit? Ille vero, inquit Antipater, improbe facit. quid enim eſt aliud erranti viam non monſtrare, (quod Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt,) ſi hoc non eſt, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam eſt, quam viam non monſtrare, nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenis contra: Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem eſt? Ille, quod non placebat, proſcripſit: tu, quod placebat, emiſti. Quod ſi, qui proſcribunt villam bonam, vt ipſi aſſerunt, beneque ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione: multò minus, qui domum non laudarunt. vbi enim iudicium emptoris eſt: ibi fraus venditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt, quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid vero eſt ſtultius, quam venditorem eius rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam abſurdum, quam, ſi domini

iuſſu

iuſſu ita præco prædicet, Domum peſtilentem vendo? Sic ergo in quibuſdam cauſſis dubijs, ex altera parte defenditur honeſtas: ex altera ita de vtilitate dicitur, vt id, quod vtile videatur, non modo honeſtum facere ſit, ſed etiam non facere, turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur vtilium fieri cum honeſtis ſæpe diſſenſio.

Quæ diiudicanda ſunt: non enim, vt quæreremus, expoſuimus, ſed vt explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ędium venditor celare emptores debuiſſe, neq; enim id eſt celare quidquid reticeas: ſed cũ, quod tu ſcias, id ignorare emolumẽti tui cauſſa velis eos, quorũ interſit id ſcire. Hoc autẽ celãdi genus quale ſit, & cuius hominis, quis nõ videt? certe nõ aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, nõ iuſti, nõ viri boni, verſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. hæc tot, & alia plura, nõne inutile eſt vitiorũ ſubire nomina? Quod ſi vituperãdi ſunt, qui retinuerũt: quid de ijs exiſtimandũ eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques R. homo nec infacetus, & ſatis litteratus, cum ſe Syracuſas otiandi cauſſa, non negotiandi, vt ipſe dicere ſolebat, contuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquot velle emere, quo inuitare amicos, & vbi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. quod cum percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, dixit venaleis quidem ſe hortos non habere, ſed licere vt Canio, ſi vellet, vt ſuis: & ſimul ad cœnam inuitauit in poſterum diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, qui eſſet, vt argentarius, apud omneis ordines gratioſus, piſcatores ad ſe conuocauit, & ab ijs petiuit, vt ante ſuos hortulos poſtera die piſcarentur, dixitque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Canius: opipere apparatum erat conuiuium: cymbarum ante oculos multitudo, pro ſe quiſque, quod ceperat,

afferebat: ante pedes Pythij piſces abijcebantur. Tum Canius, Quæſo inquit, quid eſt, ô Pythi? tantumne piſcium? tantumne cymbarum? & ille, Quid mirum? inquit: hoc loco eſt, Syracuſis quidquid eſt piſcium: hic aquatio: hac villa iſti carere non poſſunt. In cenſus Canius cupiditate, contendit à Pythio, vt venderet, grauate ille primo, quid multa? impetrat. emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius voluit. & emit inſtructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius poſtera die familiares ſuos: venit ipſe, mature: ſcalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent, quod eos nullos videret. Nullæ, quod ſciam, inquit ille, ſed hic piſcari nulli ſolent: itaque heri mirabar, quid accidiſſet. ſtomachari Canius ſed quid faceret? nondum enim Aquilius collega, & familiaris meus protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipſis, cum ex eo quæreretur, quid eſſet dolus malus; reſpondebat, cum eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc quidem ſane luculenter, vt ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. nullum igitur factum eorum poteſt vtile eſſe, cum ſit tot vitijs inquinatum. Quod ſi Aquiliana definitio vera eſt; ex omni vita ſimulatio diſſimulatioque tollenda eſt, ita nec, vt emat melius, nec vt vendat, quiſquam ſimulabit, aut diſſimulabit, vir bonus. Atque iſte dolus malus etiam legibus erat vindicatus: vt tutela XII. tabul. & circumſcriptio adoleſcentium lege Lætoria. & ſine lege, iudicijs, in quibus additur, Ex fide bona agitur. reliquorũ autem iudiciorum hæc verba maxime excellunt, in arbitrio rei vxoriæ, Melius, æquius: in fiducia, Vt inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius eſt, poteſt vlla pars ineſſe fraudis; aut, cum dicatur,

tur, inter bonos bene agier, quidquam agi doloſe, aut malitioſe poteſt ? dolus autem malus ſimulatione ; & diſſimulatione, vt ait Aquilius, continetur. Tollendũ eſt igitur in rebus contrahendis omne mendacium, nõ licitatorem venditor, nec,quid contra ſe liceatur,emptor opponet: vterque ſi ad eloquendum venerit, non plus, quam ſemel, eloquetur. Q. quidem Scæuola, P. filius, cum poſtulaſſet,vt ſibi frundus,cuius emptor erat, ſemel indicaretur, idque venditor ita feciſſet, dixit, ſe pluris æſtimare : addidit centum millia. nemo eſt, qui hoc boni viri fuiſſe neget, ſapientis, negant, vt ſi minoris,quam potuiſſet, vendidiſſet. Hæc igitur eſt illa pernicies, quod alios bonos, alios ſapienteis exiſtimant. ex quo Ennius. Nequidquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret. vere id quidem, ſi quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonẽ quidem Rhodium, diſcipulum Panætij, video in ijs libris, quos de officijs ſcripſit, Q. Tuberoni dicere, Sapientis eſſe nihil contra mores, leges inſtituta facientem, habere rationem rei familiaris, neque enim ſolũ nobis diuites eſſe volumus ; ſed liberis, propinquis, amicis,maximeque reipublicæ. ſingulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ ſunt ciuitatis. Huic Scæuolæ factum, de quo paullo ante dixi, placere nullo modo poteſt. Etenim omnino ſe negat facturum compendii ſui cauſſa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda eſt, nec gratia. Sed ſiue & ſimulatio & diſſimulatio dolus malus eſt, perpaucæ res ſunt,in quibus dolus iſte malus non verſetur, ſiue vir bonus eſt is quĩ prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini, recte iuſtum virum bonum non facile reperiemus Numquam igitur eſt vtile peccare, quia ſemper eſt turpe:& quia ſemper eſt honeſtum, virum bonum eſſe, ſemper eſt vtile. Ac de iure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos iure ci-

uili, vt his vendendis vitia etiam dicerentur, quæ nota eſſent venditori. Nam, cum ex duodecim tabulis ſatis eſſet cautum, ea præſtari, quæ eſſent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus eſſet, dupli pœnam ſubierit, à iuris conſultis etiam reticentiæ pęna eſt conſtituta. Quidquid enim ineſt prædio vitij, id ſtatuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere, vt, cum in arce augurium augures acturi eſſent, iuſſiſſentque T. Claudium Centimalum, qui ędeis in Cælio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpicijs, Claudius proſcripſit, inſulam vendidit, emit Publius Calpurnius Lanarius, huic ab auguribus illud idem denuntiatum eſt. itaque Calpurnius, cum demolitus eſſet, cognouiſſetque Claudium ædeis poſtea proſcripſiſſe, quam eſſet ab auguribus demoliri iuſſus, arbitrum illud adegit. Quidquid ſibi dare, farcere oporteret ex fide bona. M. Cato ſententiam dixit, huius noſtri Catonis pater. vt enim cæteri ex patribus, ſic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiauit, cum in venundando rem eam ſciſſet, & non pronunciauiſſet, emptori damnum præſtari oportere. Igitur ad fidem bonã ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori vitium, quod noſſet venditor. quod ſi recte iudicauit, non recte frumentarius ille, non recte ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed huiuſmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non poſſunt, quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noſter, C. Sergio Oratæ vendiderat, ædeis eas, quas ab eodem ipſe paucis ante annis emerat. hę ſergio ſeruiebãt, ſed hoc in mancipio Marius non dixerat adducta res in iudicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius: ius Craſſus vrgebat, quod vitium venditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari, æquitatem An-

tonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet, qui illas ædeis vendidiſset, nihil fuiſse neceſſe dici, nec eum eſſe deceptum, qui id, quo emerat, quo iure eſſet, teneret. Qorſum hęc? vt illud intelligas, non placuiſſe maioribus noſtris aſtus, ſed aliter leges, aliter philoſophi, tollunt aſtutias, leges quatenus manu tenere res poſſunt, philoſophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc poſtulat, ne quid inſidioſe, ne quid inſimulate, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus, ipſe enim feræ, nullo inſequente, ſæpe incidunt. ſic, tu cum ædeis proſcribas, tabulam tamquam plagam ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens. hoc quamquam video propter deprauationem conſuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut iure ciuili; naturæ tamē lege ſancitum eſt. Societas enim eſt (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſępius) latiſſime quidem quę pateat, hominum inter homines: interior eorum, qui eiuſdem gentis ſunt, propior eorum, qui eiuſdem ciuitatis. Itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile eſſe voluerunt; quod enim ciuile, non idem continuo gentium, quod autem gentium, idem ciuile eſſe debet. ſed nos veri iuris, germanæque iuſtitię ſolidam, & expreſſam effigiem nullam tenemus: vmbra, & imaginibus vtimur; eaſque ipſas vtinam ſequeremur? feruntur enim ex optimis naturæ principijs & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, Vtinam propter te, fidemue tuam captus, fraudatuſue ſiem? quam illa aurea? Vt inter bonoe bene agier eportet, & ſine fraudatione. Sed qui ſint boni, & quid ſit bene agier, magna quæſtio eſt. Quinctus quidem Scæuola, Pont. Max. ſummam vim eſſe dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur, Ex fide bona, fideique bonæ

bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſime, idque verſare in tutelis, ſocietatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis: quibus vitæ ſocietas continetur. in his magni eſſe iudicis ſtatuere, præſertim cum in pleriſque eſſent iudicia contraria, quid quemque cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eaque malitia, quæ vult quidem videri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtatque plurimũ, prudentia eſt enim locata in delectu bonorum, & malorum, malitia (ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt) mala bonis anteponit. Nec vero in prædijs ſolum ius ciuile, ductum à natura, malitiam, fraudemque vindicat: ſed & in mancipiorum venditione venditorum fraus omnis excluditur, qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de furtis, præſtat edicto ædilium. hæredum alia cauſſa eſt. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons ſit, hoc ſecundum naturam eſſe, neminem id agere, vt ex alterius prædetur inſcientia, nec vlla pernicies vitæ maior inueniri poteſt, quam in malitia ſimulatio intelligentiæ. ex quo innumerabilia naſcuntur, vt vtilia cum honeſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque reperietur, qui impunitate, & ignoratione omnium propoſita abſtinere poſſit iniuria? periclitemur ſi placet, in ijs quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortaſſe non putat, neque enim de ſicarijs, veneficis, teſtamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt, qui non verbis ſunt, & diſputatione philoſophorum, ſed vinculis, & carcere caſtigandi: ſed hæc conſideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij Baſilij, locupletis hominis, falſum teſtamentum quidam è Græcia Romam attulerunt quod quo facilius obtinerent, ſcripſerunt heredes ſecum M. Craſſum, & Q. Hortenſium homines eiuſdem ciuitatis potentiſſimos, qui, cum illud

fal-

falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcij culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiauerunt. Quid ergo? ſatin hoc eſt, vt non deliquiſſe videantur? mihi quidem non videtur. quamquam alterum amaui viuum, alterum non odi mortuum. ſed cum Baſilius M. Satrium ſororis filium nomen ſuum ferre voluiſſe, eumque feciſſet hæredem: hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini; (ò turpem notam temporum illorum?) non erat ęquum, principes ciuitatis rem habere, ad Satrium nihil præter nomen peruenire. etenim ſi is, qui non defendit iniuriam neque propulſat à ſuis, cum poteſt, iniuſte facit, vt in primo libro diſſerui: qualis habendus eſt is, qui non modo non repellit, ſed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiam veræ hæreditates non honeſtæ videntur, ſi ſint malitioſis blanditijs officiorum, non veritate, ſed ſimulatione quæſitæ. Atqui in talibus rebus aliud vtile interdum, aliud honeſtum videri ſolet falſo: nam eadem vtilitatis, quæ honeſtatis eſt regula, qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus. Sic enim cogitans: Sit illud quidem honeſtum. Verum hoc expedit: res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons eſt fraudum, maleficiorum, ſcelerum omnium. Itaque ſi vir bonus habeat hanc vim, vt ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen eius irrepere, hac vi non vtatur, ne ſi exploratum quidem habeat, id omnino neminem vmquam ſuſpicaturum. At ſi dares hanc vim M. Craſſo, vt digitorum percuſſione hæres poſſet ſcriptus eſſe, qui re vera non eſſet hæres in foro, mihi crede, ſaltaret. Homo autem iuſtus. & is, quem ſentimus virum bonum, nihil cuiquam quod in ſe transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is ſe quis ſit vir bonus, neſcire fatetur. At vero, ſi quis voluerit animi ſui complicatam notionem

nem euoluere, iam ſe ipſe doceat, eum virum bonum eſſe, qui proſit quibus poſſit; noceat nemini, niſi laceſſitus iniuria. Quid ergo? hic non noceat. qui quodam quaſi veneno perficiat, vt veros hæredes moueat, in eorum locum ipſe ſucedat? Non ergo faciat, dixerit quis quod vtile ſit, quodque expediat. Immo intelligat, nihil nec expedire, nec vtile eſſe quod ſit iniuſtum. Hoc qui non didicerit, bonus eſſe non poterit. Fibriam conſularem audiebam de patre noſtro puer, iudicem M. Lutatio Pinthiæ fuiſſe, equiti Romano ſane honeſto, cum is ſponſionem feciſſet, ni bonus vir eſſet: itaque ei dixiſſe Fimbriam, ſe illam rem numquam iudicaturum: ne aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi contra iudicaſſet; aut ſtatuiſſe videretur virum bonum aliquem eſſe, cum ea res innumerabilibus officijs, & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam. non modo Socrates nouerat, nullo modo videri poteſt quidquam eſſe vtile, quod non honeſtum ſit, Itaque talis vir non modo facere, ſed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc, nonne eſt turpe, dubitare philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitent? A quibus natum eſt id, quod iam tritum eſt vetuſtate prouerbium. Cum enim fidem alicuius, bonitatemq; laudant, dignum eſſe dicunt, qui cum in tenebris mices. Hoc quam habet vim niſi illam nihil expedire, quod non deceat, etiam ſi id poſſis nullo refellente obtinere? Vides ne igitur hoc pro verbio, neque Gygi illi poſſe veniam dare, neque huic, quem paulo ante fingebam, digitorum percuſſione hæreditates omnium poſſe ad ſeſe conuertere? Vt enim quod turpe eſt, id quamvis occultetur; tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt id vtile vt ſit, effici non poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt a

id

id vtile vt ſit, effici non poteſt, aduerſante etiam & repugnante natura. At enim, cum permagna præmia ſunt, eſt cauſſa peccandi. C. Marius, cum à ſpe conſulatus longe abeſſet, & ſeptimum annum poſt præturam iaceret, neque petiturus vnquam conſulatum videretur. Q. Metellum cuius legatus erat ſummum virum, & ciuem, cum ab eo, imperatore ſuo, Romam miſſus eſſet, apud populum Romanum criminatus eſt bellum illud producere: ſi ſe conſulem feciſſent, breui tempore aut viuum, aut mortuum Iugurtham ſe in poteſtatem populi Romani redacturum. Itaque factus eſt ille quidem conſul, ſed à fide iuſtitiaque diſceſſit, qui optimum, & grauiſſimum ciuem, cuius legatus, & à quo miſſus eſſet in inuidiam falſo crimine adduxerit. Nec noſter quidem Gratidianus officio boni viri functus eſt tum, cum prætor eſſet, collegiumque prætorium tribuni pleb. adhibuiſſent, vt res nummaria, de communi ſententia conſtituerunt. Iactebatur enim temporibus illis nummus, ſic vt nemo poſſet ſcire quid haberet. Conſcripſerunt communiter edictum cum pœna atque iudicio, conſtituerumtque, vt omnes ſimul in Roſtra poſt meridiem deſcenderent, & cæteri quidem alius alio: Marius à ſubſellijs in Roſtra recta; idque, quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit, & ea res ſi quæris, ei magno honori fuit: omnibus vicis ſtatuæ factæ ſunt ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo vnquam multitudini fuit carior. Hæc ſunt quæ conturbant homines in deliberatione non numquam, cum id, in quo violatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, per magnum videtur: vt Mario, præripere collegis, & tribunis pleb. popularem gratiam non ita turpe: conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, valde vtile videbatur. Sed omnium vna regu-

regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimam: aut illud quod vtile videtur, turpe ne ſit: aut, ſi turpe eſt, ne videatur eſſe vtile. Quid igitur? poſſumuſne aut illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, vt videas quę ſit in ea ſpecies, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti ſui cauſſa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. Eſt ergo vlla res tanti aut commodum vllum tam expetendum, vt viri boni & ſplendorem, & nomen amittas? Quid eſt quod afferre tantum vtilitas iſta quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni viri nomen eripuerit, fidem, iuſtitiamque detraxerit? Quid enim intereſt vtrum ex homine ſe conuertat quis in bellum, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? Quid qui omnia recta, & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur; nonne id faciunt, quod is, qui etiam ſocerum habere voluit cum cuius ipſe audacia potens eſſet? vtile enim videbatur plurimum poſſe alterius inuidia: id quam iniuſtum in patriam, quam inutile, & quam turpe eſſet non videbat. Ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos verſus Euripides de Phœniſſis habeat. quos dicam, vt potero; incondite fortaſſe, ſed tamen vt res poſſit intelligi.

Nam ſi violandum eſt ius, regnandi gratia
Violandum eſt: alijs rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides qui id vnum ſolum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, excepeſit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturus, venditiones fraudulentas? ecce tibi, qui rex populi Romani, dominuſque omnium gentium eſſe, concupierit, idque perfecerit, hanc cupiditatem, ſi quis honeſtam eſſe dicit, amens eſt: probat enim legum, &

libe-

liberatis interitum; earumque oppreſſionem terram & deteſtabilem, glorioſam putat. Qui autem fateatur, honeſtum non eſſe, in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæque eſſe debeat, regnare, ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe vtile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? Poteſt enim, dij immortales, cuiquam eſſe vtile fœdiſſimum, & teterrimum parricidium patriæ, quam vis is, qui eo ſe obſtrinxerit, ab oppreſſis ciuibus parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda vtilitas eſt, & quidem ſic vt hæc duo verba inter ſe diſcrepare, ſed tamen vnum ſonare videantur. Nunc abeo ad vulgi opinionem. Quę maior vtilitas, quam regnandi: eſſe poſſit? nihil contra inutilius ei qui id iniuſte conſecutus ſit, inuenio cum ad veritatem cœpi reuocare rationem, poſſunt enim cuiquam eſſe vtiles angores, ſollicitudines, diurni & nocturni metus, vita inſidiarum periculorumque pleniſſima? Multi iniqui, atque infideles regno pauci ſunt boni, inquit Accius: at cui regno? quod è Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui cum exercitu populi Romani, populum ipſum Romanum oppreſſit, ciuitatemque non modo liberam ſed etiam gentibus imperantem ſeruire ſibi coegiſſet? hunc tu quas conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? quæ vulnera? cuius autem vita ipſi poteſt vtilis eſſe, cum eius vitæ ea conditio ſit, vt, qui illam eripuerit, in maxima gratia futurus ſit, & gloria? Quod ſi hæc vtilia non ſunt, quæ maxime videntur, quia plena ſunt dedecoris, ac turpitudinis; ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe vtile, quod non honeſtum ſit. Quamquam id quidem cum ſæpe alias, tum Pyrri bello à C. Fabricio conſule iterum & à ſenatu noſtro iudicatum eſt. cum enim rex Pyrrus populo Romano bellum vltro

intuliſſet : cumque de imperio certamen eſſet cum rege generoſo, ac potente : perfuga ab eo venit in caſtra Fabricij, eique eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, vt clam veniſſet, ſic clam in Pyrri caſtra rediturum, & eum veneno necaturum hunc Fabricius reducendum curauit ad Pyrrum: idque eius factum à ſenatu laudatum eſt. Atqui, ſi ſpeciem vtilitatis, opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga vnus, & grauem aduerſarium imperij ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum. Vtrum igitur vtilius vel Fabricio, qui talis in hac vrbe, qualis Ariſtides Athenis fuit, vel ſenatui noſtro, qui numquam vtilitatem à dignitate ſeiunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? ſi gloriæ cauſſa imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria, ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt eſſe vtiles cum infamia. Non igitur vtilis illa L. Philippi, Q. filij, ſententia: quas ciuitates L. Sylla, pecunia accepta, ex S. C. liberauiſſet, vt eæ rurſus vectigales eſſent, neque ijs pecuniam quam pro libertate dederant, redderemus. Eſt ei ſenatus aſſenſus, turpe imperio, piratarum enim melior fides, quam ſenatus. At aucta vectigalia: vtile igitur. Quouſque audebunt dicere, quidquam vtile, quod non honeſtum? poteſt autem vlli imperio, quod gloria debet fultum eſſe, & beneuolentia ſociorum, vtile eſſe odium, & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi, mihi præfracte videbatur ærarium, vectigaliaque defendere; omnia publicanis negare, multa ſocijs: cum in hos benefici eſſe deberemus; cum illis ſic agere, vt cum colonis noſtris ſoleremus: eoque magis quod illa ordinum coniunctio ad ſalutem reipublicæ pertinebat. Male etiam Curio cum cauſſam

Tranſ-

Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat, ſemper autem addebat, vincat vtilitas. Potius diceret, non eſſe æquam quia non eſſet vtilis reipublicæ, quam, cum vtilem eſſe diceret, non eſſe æquam fateretur.

Plenus eſt ſextus liber de officij Hecatonis talium quæſtionum, ſit ne boni viri in maxima caritate annonæ familiam non alere, in vtranque partem diſputant: ſed tamen ad extremum vtilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quærit, ſi in mari iactura facienda ſit, equine pretioſi potius iacturam faciat an ſeruuli vilis, hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebitne eam ſapiens, ſi potuerit? negat, quia ſit iniurium. Quid dominus nauis? eripietne ſuum? minime, non plus, quam ſi nauigantem in altum eijcere de naui velit, quia ſua non ſit. Quoad enim peruentum ſit eo, quo ſumpta nauis eſt, non domini eſt nauis, ſed nauigantium. Quid, ſi in vna tabula ſint duo naufragi æque ſapientes; ſibine vterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero: ſed ei, cuius magis interſit vel ſua, vel reipublicæ cauſſa viuere, quid ſic hæc paria in vtroque? nullum erit certamen: ſed, quaſi in ſorte, aut in micando victus, alteri cedet alter. Quid ſi pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium, indicetne id magiſtratibus filius? nefas id quidem eſt, quim etiam defendat patrem, ſi arguatur, non igitur patria præſtat omnibus officijs? immo vero: ſed ipſi patriæ conducit, pios habere ciueis in parenteis. Quid ſi tyrannidem occupare, ſi patriam prodere conabitur pater? ſilebitne filius? immo vero obſecrabit patrem, ne id faciat, ſi nihil proficiet, accuſabit: minabitur etiam: ad extremum, ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulteri-

terinos nummos acceperit imprudens pro bonis: cum id reſcierit, ſoluturuſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis. Diogenes ait: Antipater negat: cui potius adſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debaetne dicere, non neceſſe putat Diogenes: Antipater viri boni exiſtimat. Hæ ſunt quaſi controuerſiæ in iure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia; non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, obrioſum Alteri dicenda videntur, alteri non dicenda. Si quis aurum vendens, orichalcum ſe putat vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit millenarium? Perſpicuum jam eſt, & quid mihi videatur, & quæ ſit inter eos philoſophos, quos nominaui, controuerſia. Pacta & promiſſa ſemperne ſeruanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo, vt prętores ſolent dicere, facta ſint? Si quis medicamentum eupiam dederit ad aquam intercutem; pepigeritque, ne illo medicamento vnquam poſtea vteretur: ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, vt item eo liceat vti, quid faciendum ſit; cum ſit is inhumanus, qui non concedat vti, nec ei quidquam fiat iniuriæ? vitę, & ſaluti conſulendum. Quid; ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui hæredē faciat cū ei teſtamēto ſeſteitiū millies relinquatur, vt ante quā, hæreditatē adeat luce palā in foro ſaltet, idque ſe facturū promiſerit, quod aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat, quod promiſerat ille, necne? promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſet grauitatis: ſed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet honeſtius mentietur, Si ex hęredttate nil ceperit: niſi forte eam peccuniam in reipub: magnum aliquod tempus contulerit, vt vel

ſalta-

ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit turpe non ſit. Ac ne illa quidem promiſſa ſeruanda ſunt, quę non ſunt ijs ipſis vtilia quibus illa promiſeris. Sol Phætonti filio (vt redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit, quidquid optaſſet, optauit, vt in currum patris tolleretur, ſublatus eſt; atque inſanus qua conſtitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fuerat in hoc: promiſſum patris non eſſe ſeruatum? Quid quod Theſeus exegit promiſſum à Neptuno? cui cum tres optiones Neptunus dediſſet, optauit interitum Hyppoliti filij ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de nouerca: quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cum deuouiſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolauit Iphigeniam, quia nihil erat eo quidem anno natum pulchrius, promiſſum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promiſſa non facienda nonnumquam. Neque ſemper depoſita reddenda ſunt. Si gladium quis apud te ſanę mentis depoſuerit, repetat inſaniens: reddere, peccatum fit; non reddere; officium. Quid? ſi is qui apud te pecuniam depoſuerit bellum inferat patriæ reddeſne depoſitum? non credo: facies enim contra rempublicam, quæ debet eſſe cariſſima. Sic multa, quæ natura honeſta videntur eſſe, temporibus fiunt non honeſta, facere promiſſa, ſtare conuentis, reddere depoſita cõmutata vtilitate fiunt non honeſta. Ac de ijs quidem quæ videntur eſſe vtilitatis contra iuſtitiam ſimulatione prudentiæ, ſatis, arbitror, dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdem verſabimur, cum docebimus, ea quæ videntur eſſe vtilia, neque ſunt, quam ſint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia,

itemque de iuſtitia, quæ ſemper eſt vtilis, diſputatum eſt, Reliquæ ſunt duæ partes honeſtatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præſtantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Vtile videbatur Vlyſſi. (vt quidquam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Vlyſſe nulla ſuſpicio eſt) ſed inſimulant eum tragœdiæ ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere voluiſſe, non honeſtum conſilium. At vtile (vt aliquis fortaſſe dixerit) regnare, & Ithacæ viuere otioſe cum parentibus, cum vxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus, cum tranquillitate hac conferendum putas? ego vero iſtam contemnendam, & abijcenda: quoniam, quæ honeſta non ſit, ne vtilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Vlyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeuerasset? qui cum maximas res geſſerit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace.

Cuius ipſe princeps iuriſiurandi fuit,
Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem:
Furere aſſimulauit: ne coiret, inſtitit.
Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius percepſet malitioſam audaciam;
Fide ſacratum ius perpetuo falleret.

Illi vero non modo cum hoſtibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deſerere conſentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem, factaque veniamus. M. Attilius Regulus, cum conſul iterum in Africa ex inſidijs captus eſſet, duce Xantippo Lacedemonio, imperatore autem patre Annibalis Amilcare, iuratus miſſus eſt ad ſena-

tum

Digitized by Google

tum, vt niſi redditi eſſent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem. Is, cum Romam veniſset, vtilitatis ſpeciem videbat: ſed eam, vt res declarat, falſam iudicauit; quæ erat talis, manere in patria, eſse domi ſuæ cum vxore, cum liberis; quam calamitatem accepiſset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem, tenere conſularis dignitatis gradum. Quis hæc neget eſse vtilia? quid cenſes? magnitudo animi, & fortitudo negat, an locupletiores quæris auctores? harum enim eſt virtutum proprium nil extimeſcere, omnia humana deſpicere. nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? in ſenatum venit: mandata expoſuit: ſententiam ne diceret, recuſauit: quam diu iureiurando hoſtium teneretur, non eſse ſe ſenatorem, atque illud etiam, (ò ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem vtilitati ſuæ!) reddi captiuos, negauit eſſe vtile: illos enim adoleſcenteis, & bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. Cuius cum valuiſset auctoritas, captiui retenti ſunt, ipſe Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec ſuorum, neque vero tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci, ſed iuſiurandum conſeruandum putabat, itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore cauſſa quam ſi domi ſenex captiuus periurus, & conſularis remanſiſset. At ſtulte, qui non modò non cenſuerit captiuos remittendos, verum etiam diſsuaſerit. Quomodo ſtulte? etiamne, ſi reipublicæ conducebat? poteſt autem, quod inutile reipublicæ, ſit, id cuiquam ciui vtile eſse? Peruertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cum vtilitatem ab honeſtate ſeiungunt, omnes enim expetimus vtilitatem, ad eamque rapimur; nec facere aliter vllo modo poſſumus.

itemque de iuſtitia, quæ ſemper eſt vtilis, diſputatum eſt, Reliquæ ſunt duæ partes honeſtatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præſtantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Vtile videbatur Vlyſſi. (vt quidquam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Vlyſſe nulla ſuſpicio eſt) ſed inſimulant eum tragœdię ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere voluiſſe, non honeſtum conſilium. At vtile (vt aliquis fortaſſe dixerit) regnare, & Ithacæ viuere otioſe cum parentibus, cum vxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus, cum tranquilitate hac conferendum putas? ego vero iſtam contemnendam, & abijcendam: quoniam, quæ honeſta non ſit, ne vtilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Vlyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeueraſſet? qui cum maximas res geſſerit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace.

Cuius ipſe princeps iuriſiurandi fuit,
Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem:
Furere aſſimulauit: ne coiret, inſiſtit.
Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius percepſet malitioſam audaciam;
Fide ſacratum ius perpetuo falleret.

Illi vero non modo cum hoſtibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deſerere conſentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem, factaque veniamus. M. Attilius Regulus, cum conſul iterum in Africa ex inſidijs captus eſſet, duce Xantippo Lacedemonio, imperatore autem patre Annibalis Amilcare, iuratus miſſus eſt ad ſena-

tum, vt niſi reddidi eſſent Pœnius captiui nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem. Is, cum Romam veniſset, vtilitatis ſpeciem videbat: ſed eam, vt res declarat, falſam iudicauit; quæ erat talis, manere in patria, eſse domi ſuæ cum vxore, cum liberis; quam calamitatem accepiſset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem, tenere conſularis dignitatis gradum. Quis hæc neget eſse vtilia? quid cenſes? magnitudo animi, & fortitudo negat, an locupletiores quæris auctores? harum enim eſt virtutum proprium nil extimeſcere, omnia humana deſpicere, nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? in ſenatum venit: mandata expoſuit: ſententiam ne diceret, recuſauit: quam diu iureiurando hoſtium teneretur, non eſse ſe ſenatorem, atque illud etiam, (ò ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem vtilitati ſuæ!) reddi captiuos, negauit eſſe vtile: illos enim adoleſcenteis, & bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. Cuius cum valuiſset auctoritas, captiui retenti ſunt, ipſe Carthaginem rediјt: neque eum charitas patriæ retinuit, nec ſuorum, neque vero tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci, ſed iuſiurandum conſeruandum putabat, itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore cauſſa quam ſi domi ſenex captiuus periurus, & conſularis remanſiſset. At ſtulte, qui non modo non cenſuerit captiuos remittendos, verum etiam diſsuaſerit. Quomodo ſtulte? etiamne, ſi reipublicæ conducebat? poteſt autem, quod inutile reipublicæ, ſit, id cuiquam ciui vtile eſse? Peruertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cum vtilitatem ab honeſtate ſeiungunt, omnes enim expetimus vtilitatem, ad eamque rapimur; nec facere aliter vllo modo poſſumus.

mus, nam quis eſt, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſime perſequatur? ſed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, vtilia reperie; propterea illa prima, & ſumma habemus, vtilitatis nomen non tam ſplendidum, quam neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? at hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modo, qui Deum nihil habere ipſum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt, numquam nec iraſci Deum nec nocere, quid autem iratus Iupiter plus nocere potuiſset, quam nocuit ſibi ipſe Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quę tantam vtilitatem præuerteret. An, ne turpiter faceret 6 Primum minima de malis, num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Attium:

Fregiſtine fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquam.
quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam: quemadmodum nos dicamus, videri quædam vtilia, quæ non ſint; ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ non ſint: vt hoc ipſum videtur honeſtum, conſeruandi iuriſiurandi cauſſa ad cruciatum reuertiſſe: ſed fit non honeſtum, quia, quod per vim hoſtium eſset actum, ratum eſse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde vtile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi antea non videretur. Hæc fere contra Regulum, ſed prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque iraſci ſolet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam conotra omne iuſiurandum valet, ſed in iureiuraudo, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi, eſt enim iuſiurandum af-

firma-

firmatio religioſa, quod autem affirmate, quaſi Deo teſte, promiſsris, id tenendum eſt, iam enim non ad iram deorum, quæ nulla eſt, ſed ad iuſtitiam, & ad fidem pertinet, nam præclare Ennius,

O fide, alma, apta pinnis, & iuſiurandum Iouis!

qui igitur iuſiur andum violat, is fidem violat: quam in Capitolio vicinam Iouis Optimi Maximi (vt in Catonis oratione eſt) maiores noſtri eſse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuiſset, quam ſibi nocuit ipſe Regulus certe, ſi nihil malum eſset, niſi dolere, id autem non modo non ſummum malum, ſed nec malum quidem eſse maxim a auctoritate philoſophi affirmant, quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed aud ſcio an grauiſſimum. Regulum nolite, quæſo, vituperare, quem enim locupletiorem quærimus, quam principem reipublicæ qui retinendi officij cauſsa cruciatum ſubierit voluntarium? Nam quod aiunt minima de malis, id eſt, vt turpiter potius quam calamitoſe: an eſt vllum maius malum turpitudine? quæ ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis, quanta illa deprauatio & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque neruoſius qui iſta diſserunt, ſolum audent malum dicere id quod turpe ſit: qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere, nam illud quidem,

Neque dedi neque do fidem infideli cuiquam.

idcirco recte à poeta dicitur, quia cum tractaretur Atreus, perſonæ ſeruiendum fuit. Sed ſi hinc ſibi ſumunt, nullam eſse fidem. qui infideli data ſit: videant, ne quæratur latebra periurio. Eſt autem etiam ius bellicum, fideſque iuriſiurandi, ſæpe hoſti ſeruanda, quod enim ita iuratum eſt, vt mens deferentis conciperet fieri oportere, id obſeruandum eſt: quod

 aliter,

aliter, id ſi non feceris, nullum periurium eſt: vt, ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, ne ſi iuratus quidem id non feceris, nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omnium, cum hoc non fides eſse debet, nec iuſiurandum commune, non enim falſum iurare peierare eſt: ſed quod ex animi tui ſententia iuraueris, ſicut verbis concipitur, more noſtro id non facere, periurium eſt, ſcite enim Euripides.

Iuraui lingua mentem iniuratam gero.

Regulus vero non debuit conditiones, pactioneſque bellicas, & oſtileis perturbare periurio, cum iuſto enim, & legitimo hoſte res gerebatur: aduerſus quem & totum iusfeciale, & multa ſunt iura communia, quod ni ita eſset numquam claros viros ſenatus vinctos hoſtibus dediſset. At vero T. Veturius, & Sp. Poſthumius, cum iterum conſules eſſent, quia, cum male pugnatum apud Caudium eſset, legionibus noſtris ſub iugum miſſis pacem cum Samnitibus fecerant. dediti ſunt his: iniuſsu enim populi, ſenatuſque fecerant, eodemque tempore T. Numicius, Q. Melius, qui tum tribuni pleb. erant quod eorum auctoritate pax erat facta. dediti ſunt, vt pax Samnitum repudiaretur: atque huius deditionis ipſe Poſthumius, qui dedebatur, ſuaſor, & auctor fuit, quod item multis annis poſt C. Mancinus: qui, vt numantinis quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex S. C. ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. Honeſtius hic, quam Q. Pompeius: quo, cum in eadem cauſsa eſset, deprecante, accepta lex non eſt, hic ea, quæ videbatur, vtilitas plus valuit, quam honeſtas: apud ſuperiores vtilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt. At non debuit

garum

ratum eſse, quod erat actum per vim, quaſi vero forti viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cum præſertim de captiuis diſſuaſurus eſſet? quod maximum in eo eſt, id reprehenditis. Non enim ſuo iudicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſsam, vt eſset iudicium ſenatus: cui niſi ipſe auctor fuiſset, captiui profecto Pœnis redditi eſsent ita incolumnis in patria Regulus reſtitiſset. Quod quia patriæ non vtile putauit, idcirco honeſtum ſibi & ſentire illa, & pati credidit. Nam quod aiunt, quod valde vtile ſit, id fieri honeſtū: immo vero eſſe, nō fieri. Eſt enim nihil vtile, quod idē nō honeſtū: nec quia vtile, honeſtū eſt, ſed, quia honeſtū, vtile. Quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exēplo aut laudabilius, aut præſtātius. Sed ex tota hac laude Reguli, vnū illud eſt admiratione dignum, quod captiuos retinendos cenſuerit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. Nullum enim vinculum ad adſtringendam fidem iureiurando maiores arctius eſſe voluerunt, id indicant leges in Duodecim tabulis; indicant ſacra; indicant fœdera, quibus etiam cum hoſte deuincitur fides: indicant notiones, animaduerſioneſque cenſorum, qui nulla de re diligentius, quam de iureiurando, iudicabant. L. Manlio, Auli filio, cum dictator fuiſſet, M. Pomponius tribunus pl. diem dixit, quod is paucos ſibi dies ad dictaturam gerendam addidiſſet. Criminabatur etiam quod Titum filium, qui Torquatus poſtea eſt appellatus, ab hominibus relegaſſet, & ruri habitare iuſſiſſet, quod cum audiuiſſet adoleſcens filius, negotium exhiberi patri; accuriſſe Romam, & eum prima luce Pomponij domum veniſſe dicitur, cui cum eſſet nuntiatum; quod illum iratum

allaturum ad ſe aliquid contra patrem arbitraretur; ſurrexit è lectulo, remotiſque arbitris ad ſe adoleſcentem iuſſit venire. at ille, vt ingreſſus eſt, confeſtim gladium diſtrinxit, iurauitque ſe illum ſtatim interfecturum niſi iuſiurandum ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum eſſe facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur ſibi à cauſſa deſiſtere neceſſe eſſet: Manlium miſſum fecit. tantum temporibus illis iuſiurandum valebat. Atque hic T. Manlius is eſt, qui ad Anienem Galli, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto. cognomen inuenit: cuius tertio conſulatu Latini ad Veſerim fuſi, & fugati: magnus vir in primis: & qui perindulgens in patrem, idem acerbe ſeuerus in filium. Sed vt laudandus Regulus in conſeruando iureiurando, ſic decem illi quos poſt Cannenſem pugnam iuratos ad ſenatum miſit Annibal, in caſtra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, niſi de redimendis captiuis impetrauiſſent, ſi non redierunt, vituperandi. De quibus nõ omnes vno modo. nam Polybius, bonus auctor in primis, ſcribit, ex decem nobiliſſimis, qui tunc erant miſſi, nouem reuertiſſe, à Senatu re non impetrata: vnum ex decem, qui paullo poſt, quam egreſſus erat è caſtris, rediſſet, quaſi aliquid eſſet oblitus, Romæ remanſiſſe. reditu enim in caſtra, liberatum ſe eſſe iureiurando interpretabatur: non recte: fraus enim adſtringit, non diſſoluit periurium. Fuit igitur ſtulta calliditas, peruerſe imitata prudentiam. itaque decreuit ſenatus, vt ille veterator, & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal nõ quos in acie cepiſſet, aut qui periculo mortis diffugiſſent, ſed qui relicti in caſtris fuiſſent à Paullo, & Varrone conſulibus. eos Senatus non cenſuit redimen-

mendos, cum in parua pecunia fieri potuiſſent: vt eſſet inſitum militibus noſtris aut vincere, aut emori quaquidem re audita, fractum animum Annibalis ſcribit idem, quod ſenatus, populuſque Rom. rebus afflictis tam excelſo animo fuiſſet. Sic honeſtatis comparatione ea, quæ videntur vtilia, vincuntur. Attilius autem ille, qui Græce ſcripſit hiſtoriam, plureis ait fuiſſe, qui in caſtra reuertiſſent, eadem fraude, vt iureiurando liberarentur, eoſque à cenſoribus omnibus ignominijs notatos. Sit iam huius loci finis. perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo, fractoque fiant, quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captiuis, quod ipſi opus eſſe videretur, non quod reipublicæ, cenſuiſſet: aut domi remanere voluiſſet, non eſſe vtilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, & turpia. Reſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia continetur. Poteſt igitur quidquam eſſe vtile, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque Anniceri philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt, virtutemque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quod efficiens eſſet voluptatis. quibus obſoletis, floret Epicurus, eiuſdem fere adiutor, auctorque ſententiæ. Cum his, velis equiſque (vt dicitur) ſi honeſtatem tueri, ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. Nam ſi non modo vtilitas, ſed vita omnis beata, corporis firma conſtitutione, eiuſque conſtitutioni ſpe explorata, vt à Metrodoro ſcriptum eſt, continetur: certe hæc vtilitas, & quidem ſumma, (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. Nam vbi primum prudentiæ locus dabitur? an, vt conquirat vndique ſuauitates? quam miſer virtutis famulatus ſeruientis voluptati? quod autem munus pruden-

dentiæ? an legere intelligenter voluptates? fac nihil iſto eſſe iucundius: quid cogitari poteſt turpius? Iam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum laborumque contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, ſicut hic dicit, ſatis fortiter de dolore; tamen, non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit, mala dolore: vt, ſi illum audiam de continentia, & temperantia; dicit ille quidem multa multis locis: ſed aqua hæret, vt aiunt, nam qui poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in voluptate? eſt enim temperantia libidinum inimica, libidines autem conſectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generalibus, quoquo modo poſſunt, non incallide tergiuerſantur. prudentiam introducunt, ſcientiam ſuppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iuſtitia vacillat, vel iacet potius. omneſque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in ſocietate generis humani. neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus, quam amicitia. ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad voluptatem, vtilitatemue referantur. Conferamus igitur in pauca. nam vt vtilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria: ſic omnem voluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico: qui ſe dirempturos controuerſiam putauerunt.

ſi

ſi cum honeſtate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulauiſſent. non recipit iſtam coniunctionem honeſtas, aſpernatur, repellit. nec vero finis bonorum & malorum, qui ſimdlex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & temperari poteſt. Sed de hoc hactenus: magna enim res alio loco pluribus verbis diſputata. nunc ad propoſitum. Quemadmodum igitur, ſi quaudo ea, quæ videretur vtilitas, honeſtati repugnat, diiudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. Sin autem ſpeciem vtilitatis etiam voluptats habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate coniunctio. Nam vt tribuamus aliquid voluptati: condimenti fortaſſe nonnihil, vtilitatis certe nihil habebit. Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, vt acceperis. quamquam tibi hi tres libri Cratippi inter commentarios, tamquam hoſpites erunt recipiendi. Sed vt, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me de medio curſu clara voce patria reuocaſſet) aliquando me quoque audires ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vxor mea eſt, tribues his temporis, quantum poteris; poteris autem quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem, vt ſpero, &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero: tibique perſuade, te mihi quidem eſſe cariſſimum, ſed multo fore cariorem, ſi talibus monumentis, præceptiſque lætabere.

M. TVLLII CICERONIS

CATO MAIOR VEL DE SENECTVTE, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

Dialogi perſonæ,

SCIPIO, CATO, LÆLIVS.

O Tite, ſi quid ego adiuro curamue leuaſſo,
Quæ nunc te coquit, & verſat ſub pectore fixa,
Ecquid erit pretij?

Licet enim mihi verſibus ijſdem affari te, Attice, quibus affatur Flaminium:

Ille vir haud magna cum re, ſed plenus fidei.

Quamquam certo ſcio, non, vt Flaminium,

Sollicitari te, Tite, ſic noctesque dieſque.

Noui enim moderationem animi tui, & æquitatem: teque non cognomen ſolum Athenis deportaſſe, ſed humanitatem, & prudentiam intelligo, & tamen ſuſpicor, ijſdem rebus te, quibus me ipſum, interdum grauius commoueri: quarum conſolatio & maior eſt, & in aliud tempus diferenda. Nunc autem mihi viſum eſt aliquid ad te de ſenectute conſcribere, hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut iam vrgentis, aut certo aduentantis ſenectutis, & te, & me ipſum leuari volo, etſi te quidem id modice, ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturum eſſe certo ſcio. Sed

mihi, cum de ſenectute vellem aliquid ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo vterque noſtrum communiter vteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt nō modo omneis abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollē etiā, & iucundā ſenectutem. Numquam igitur ſatis laudari philoſophia poterit cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris & diximus alias multa, & ſæpe dicemus. Hunc vero librum de ſenectute ad te miſimus, omnem autem ſermonem tribuimus non Tichono, vt Ariſto Chius, ne parum eſſet auctoritatis in fabula; ſed M. Catoni ſeni quo maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & Scipionem facimus admiranteis, quod is tam facile ſenectutem ferat, iiſque eum reſpondentem. Qui ſi eruditius videbitur diſputare, quam conſueuit ipſe in ſuis libris; attribuito Græcis literis, quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? iam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam. Scip. Sæpenumero admirari ſoleo cum C. hoc Lælio. cum cæterarum rerum tuam excellentem M. Cato, perfectamque ſapientiam, tum vel maxime quod numquam grauem tibi ſenectutem eſſe perſenſerim: quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, vt onus ſe Ætna grauius dicant ſuſtinere. Cat. Rem haud ſane Scipio, & Lęli, difficilem admirari videmini, quibus enim nihil eſt opis in ipſis ad bene, beateque viuendum, iis omnis ætas grauis eſt: qui autem omnia bona à ſe ipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat, quo in genere eſt in primis ſenectus: quam vt adipiſcantur, omnes optant, eandem accuſant adepti: tanta eſt inconſtantia, ſtultitia, atque peruerſitas. Obrepere aiunt eam citius, quam

quam putaſſent, primum, quis coegit eos falſum putare? qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia, obrepit? deinde, qui minus grauis eſſet ijs ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent, quam ſi octogeſimum? præterita enim ætas quamuis longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem, quocirca, ſi ſapientiam meam admirari ſoletis (quæ vtinam digna eſſet opinione veſtra, noſtroque cognomine) in hoc ſumus ſapientes, quod naturam optimam ducem, tamquam deum, ſequimur, eique paremus: à qua non veriſimile eſt, cum cęteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum tamquam ab inerti poeta, eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum & tamquam in arborum baccis, terræque frugibus, maturitate tempeſtiua quaſi vietum, & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti, quid enim eſt aliud, gigantum more bellare cum dijs, niſi naturæ repugnare? Læl. At qui, Cato gratiſſimum nobis, vt etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi quoniam volumus (ſperamus quidem certe) ſenes fieri, multo ante à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraueſcentem ætatem ferre poſſimus. Cat. Faciam vero, Læli, præſertim ſi vtrique veſtrum gratum, vt dicis futurum eſt. Læl. Volumus ſane, niſi moleſtum eſt tibi, Cato, tameuam longam aliquam viam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quo perueniſti, videre quale ſit. Cat. Faciam, vt potero, Læli: ſæpe enim interfui querelis meorum æqualium (pares autem cum paribus, veteri prouerbio, facillime congregantur) quæ C. Salinator, quæ Sp. Arbinus homines conſulares noſtri fere æquales, deplorare ſolebant tum quod voluptatibus carerent, ſine quibus vitam nullam putarent; tum quod ſper-

neren-

nerentur ab ijs, à quibus eſſent coli ſoliti. qui mihi non id videbantur accuſare, quod eſſet accuſandum. nam ſi id culpa ſenectutis accideret, eadem mihi vſu euenirent, reliquiſque omnibus maioribus natu: quorum ego multorum cognoui ſenectutem ſinē querela: qui ſe à libidinum vinculis laxatos eſſe non moleſte ferrent, nec à ſuis deſpicerentur, ſed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate. moderati enim, nec difficiles, nec inhumani ſenes tolerabilem ſenectutem agunt: importunitas autem & inhumanitas omni ætati moleſta eſt. LÆL. Eſt, vt dicis, Cato. ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem ſenectutem videri, id autem non poſſe multis contingere. CAT. Eſt iſtuc quidem, Læli, aliquid, ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: vt Themiſtocles fertur Seriphio cuidam in iurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non eum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum: Nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis, nec tu, ſi Athenienſis eſſes, clarus vmquam fuiſſes. Quod eodem modo de ſenectute poteſt dici. neque enim in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem, nec inſipienti, etiam in ſumma copia, non grauis. Aptiſſima omnino ſunt, Scipio, & Læli, arma ſenectutis, artes, exercitationeſque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cum multum diuque vixeris, mirificos afferunt fructus; non ſolum, quia numquam deſerunt ne extremo quidem tempore ætatis; (quamquam id quidem maximum eſt) verum etiam, quia conſcientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio iucundiſſima eſt. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, vt æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita

gra-

grauitas: nec ſenectus mores mutauerat. quamquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamen iam ætate prouectum. Anno enim poſt, quam conſul primum fuerat, ego natus ſum. cumque eo quaruum conſule adoleſcentulus miles ad Capuam profectus ſum, quintoque anno poſt ad Tarentum. quæſtor: deinde ædilis, quadriennio poſt factus ſum prætor: quem magiſtratum geſti conſulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, vt adoleſcens, cum plane grandis eſſet: & Hannibalem, iuueniliter exſultantem, patientia ſua molliebat: de quo præclare familiaris noſter Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtque magiſque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo conſilio recepit? cum quidem, me audiente Salinatori, qui omiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque dicenti: Mea opera, Q. Fabi Tarentum recipiſti: Certe, inquit ridens: nam, niſi tu amiſiſſes, ego numquam recepiſſem. Nec vero in armis præſtantior, quam in toga: qui conſul iterum, Sp. Caruilio collega quieſcente, C. Flaminio tribuno pleb quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum, & Gallicum viritim contra ſenatus auctoritatem diuidenti: augurque cum eſſet, auſus eſt dicere, Optimis auſpicijs ea geri, quæ pro reipublicæ ſalute gererentur: quæ contra rempublicam fierent, contra auſpicia fieri. Multa in eo vero præclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quam quomodo ille mortem Q. filij tulit, clari viri & conſularis. eſt in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philoſophum non contemnimus?

Nec

Nec vero ille in luce modo, atque in oculis ciuium magnus, ſed intus, domique præſtantior. qui ſermo mo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia iuris augurij? multæ etiam, in homine Romano: litteræ: omnia memoria tenebat, non domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella: cuius ſermone ita cum cupidie fruebar, quaſi diuinarem id, quod euenit, illo extincto, fore, vnde diſcerem, neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, vt vrbium expugnationes, vt pedeſtreis naualeiue pugnas, vt bella à ſe geſta, vt triumphos recordentur: eſt etiam quieta, & pure, atque eleganter actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus;. qualem accepimus Platonis, qui vno & octogeſimo anno ſcribens eſt mortuus: qualẽ Iſocratis; qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixitque quinquennium poſtea: cuius magiſter Leontinus Gorgias centum & ſeptem compleuit annos, neque vmquam in ſuo ſtudio, atque opera ceſſauit.. qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu eſſe vellet in vita? Nihil habeo, inquit, quod accuſem ſenectutem præclarum reſponſum, & docto homine dignum. ſua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectu quieſcit:

Equi fortis, & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probe meminiſſe poteſtis: anno enim vndeuigeſimo poſt eius mortem hi conſules, T. Flamininus, & M. Attilius, facti ſunt. ille autem Scipione,

& Philippo iterum conſulibus mortuus eſt; cum ego, quinque & ſexaginta annos natus, legem Voconiam magna voce, & bonis lateribus ſuaſiſſent, ſed annos ſeptuaginta natus (tot enim vixit Eennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem, & ſenectutem, vt eis pene delectari videretur. Etenim cum complector animo, quatuor reperio cauſſas, cur ſenectus miſera videatur: vnam, quod auocet à rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmum: tertiam, quod priuet omnibus fere voluptatibus: quartam, quod haud procul abſit à morte. Earum, ſi placet, cauſſarum quantum quæque valeat, quamque ſit iuſta, videamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit, quibus? in ijs, quæ iuuentute geruntur, & viribus? nullæne igitur res ſunt ſeniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus, Scipio, ſocer optimi viri, filij mei? cæteris ſenes, Fabricij, Curij, Coruncanij, cum rempublicam conſilio & auctoritate defendebant, nihil agebant? Ad App. Claudij ſenectutem accedebat etiam, vt cæcus eſſet: tamen, cum ſententia ſenatus inclinaret ed pacem cum Pyrrho fœduſque faciendum, non dubitauit illa dicere, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius:

Quo vobis mentes, recta quæ ſtare ſolebant
Antehac, dementes ſeſe flexere viai?

Cęteraque grauiſſime: notum enim vobis carmen eſt: & tamen ipſius Apij extat oratio. Atque hæc ille egit ſeptem & decem annis poſt alterum conſulatum: cum inter duos conſulatus anni decem interfluxiſſent, cenſorque ante ſuperiorem conſulatum fuiſſet, ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem ſane fuiſſe: & tamen ſic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt qui in regerenda verſari ſenectutem negant: ſimileſ-

que

quæ ſunt, vt ſi quis gubernatorem in nauigando nihil agere dicat, cum alij malos ſcandant, alij per foros curſent, alij ſentinam exhauriant: ille autem clauum tenens, quietus ſedeat in puppi. Non facit ea quæ iuuenes. At vero multo maiora, & meliora facit, nẽ enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporis res magnæ geruntur, ſed cõſilio, auctoritate, ſentẽtia: quibus non modo non orbari, ſed etiam augere ſenectus ſolet, niſi forte ego vobis qui & miles, & tribunus & legatus, & conſul verſatus ſum in vario genere bellorum, ceſſare nunc videor, cum bella non gero: at ſenatui, quę ſunt gerenda, præſcribo, & quomodo: Carthagini, male iam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio, de qua vereri non ante deſinam, quam illam exciſam, eſſe cognouero, quam palmam vtinam dij immortales, Scipio, tibi reſeruent, vt aui reliquias perſequare: cuius à morte ſextus hic & trigeſimus annus eſt, ſed memoriam illius viri omnes excipient anni conſequentes, anno ante me cenſorem mortuus eſt nouem annis poſt meum conſulatum, cum conſul iterum, me conſule, creatus eſſet. num igitur, ſi ad centeſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut comminus gladijs vteretur, ſed conſilio, ratione, ſententia, quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium maiores noſtri appellaſſent ſenatum. Apud Lacedæmonios quidem ij qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, vt ſunt, ſic etiam nominantur ſenes. Quod ſi legere, aut audire voletis externa, maximas reſpublicas ab adoleſcentibus labefactatas, à ſenibus ſuſtentatas reperietis.

Cedo, qui veſtram rempublicam tantam amiſiſti tã cito?
Sic enim percunctanti, vt eſt in Næuij poetæ Ludo, reſpondentur, & alia, & hæc in primis:

[illegible] quis [illegible]
[illegible] adolescen[illegible]
[illegible] ? [illegible]
[illegible] ingen[illegible]
[illegible] prate[illegible]
[illegible] nulla [illegible]
[illegible], [illegible]
[illegible] (quæ [illegible]
[illegible] cogu[illegible]
[illegible] opti[illegible]
[illegible] pare[illegible]
[illegible] partes a[illegible]
[illegible] tanquam a[illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] q[illegible]
[illegible] molliter [illegible]
[illegible] bella[illegible]
[illegible] qui, C[illegible]
[illegible] pollic[illegible]
[illegible] eadem [illegible]
[illegible], quib[illegible]
[illegible] fer[illegible]
[illegible] ſi ve[illegible]
[illegible] est. [illegible] Vol[illegible]
[illegible] lon[illegible]
[illegible] quoque [illegible]
[illegible] quale[illegible]
[illegible] inter[illegible]
[illegible] cum p[illegible]
[illegible]) q[illegible]
[illegible] conſulare[illegible]
[illegible] qu[illegible]
[illegible] nullam [illegible]

m Stoicum coegit in ſuis ſtudijs ob-
us ? an non in omnibus his ſtudio-
æ æqualis fuit ? Age iſta diuina ſtu-
poſſum nominare ex agro Sabino ru-
vicinos, & familiareis meos, quibus
uam fere vlla in agro maiora ope-
erendis, non percipiendis fructibus.
Quamquam in his minus hoc mirum,
am ſenex, qui ſe annum non putet
ijſdem in ijs elaborant, quæ ſciunt
d ſe pertinere;

ſqua alteri ſæculo proſint.

oſter in Synephebis. Nec vero dubi-
am vis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſ-
immortalibus, qui me non accipere
oribus voluerunt, ſed etiam poſteris
s Cæcilius de ſene alteri ſæculo proſ.
illud:

s ſi nihil quidquam aliud vitij
m, cum aduenit; vnum id ſat eſt,
endo, multa quæ non vult, videt:

ſſe, quæ vult: atque in ea quidem, quę
etiam adoleſcentia incurit. Illud ve-
ius vitioſius:

in ſenecta hoc depu o miſerimum,
te eſſe ſe odioſum alteri.

ius, quam odioſum vt enim adoleſcen-
dole præditis ſapientes ſenes delectan-
eſt eorum ſenectus, qui à iuuentute co-
liguntur: ſic adoleſcentes ſenum præ-
, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur,
elligo me vobis, quam vos mihi eſſe iu-
videtis, vt ſenectus non modo languida,
on ſit verum etiam ſit operoſa, ſemper

 agens

Google

Proueniebant oratores noui, ſtulii, adoleſcentuli; Temeritas eſt videlicet florentis ætatis; prudentia ſenectutis: At memoria minimum, credo, niſi eam exerceas, aut etiam ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium perceperat nomina: num igitur cenſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo eos qui ſunt noui, ſed eorum patres etiam & auos: nec ſepulcra legens, vereor (quod aiunt) ne memoriam perdam his enim ipſis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec vero quemquam ſenum audiui oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet, omnia, quæ curant meminerunt: vadimonia conſtituta: qui ſibi, quibus ipſi debeant, Quid iuriſconſulti? quid pontifices? quid augures? quid philoſophi ſenes? quam multa meminerunt? manent ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium, & induſtria: nec ea ſolum in claris, & honoratis viris, ſed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit, qui propter ſtudium cum rem familiarem negligere videretur, à filijs in iudicium vocatus eſt, vt, quemadmodum noſtro more male rem gerentibus patribus, bonis interdici ſolet: ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari remouerent iudices, tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitaſſe iudicibus, quæſiſſeque, num illum carmen deſipientis videretur, quo recitatio, ſententijs iudicum eſt liberatus, num igitur hunc, num Homerum, num Heſiodum e num Simonidem, num Steſichorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num philoſophorum principes, pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, nom poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidi-

vidiſtis, Diogenem Stoicum coegit in ſuis ſtudijs obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus his ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age iſta diuina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos, vicinos, & familiareis meos, quibus abſentibus numquam fere vlla in agro maiora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quamquam in his minus hoc mirum, nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe viuere, ſed ijſdem in ijs elaborant, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere;

Serunt arboreſque alteri ſæculo proſint.

vt ait Statius noſter in Synephebis. Nec vero dubitat agricola, quam vis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere: Dijs immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſæculo proſpiciente, quam illud:

Ædepol ſenectus ſi nihil quidquam aliud vitij
Apportet ſecum, cum aduenit; vnum id ſat eſt,
Quod diu viuendo, multa quæ non vult, videt:

Et multa fortaſſe, quæ vult: atque in ea quidem, quę non vult, ſæpe etiam adoleſcentia incurit. Illud vero idem Cæcilius vitioſius:

Tum equidem in ſenecta hoc deputo miſerimum,
Sentire ea ætate eſſe ſe odioſum alteri.

Iucundum potius, quam odioſum vt enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapientes ſenes delectantur, leuiorque eſt eorum ſenectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur, nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi eſſe iucundos. Sed videtis, vt ſenectus non modo languida, atque iners non ſit verum etiam ſit operoſa, ſemper

 agens

Prouenïebant oratores noui, ſtulii, adoleſcentuli;
Temeritas eſt videlicet florentis ætatis; prudentia ſenectutis: At memoria minimum, credo, niſi eam exerceas, aut etiam ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium perceperat nomina: num igitur cenſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo eos qui ſunt noui, ſed eorum patres etiam & auos: nec ſepulcra legens, vereor (quod aiunt) ne memoriam perdam his enim ipſis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec vero quemquam ſenum audiui oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet, omnia, quæ curant meminerunt: vadimonia conſtituta: qui ſibi, quibus ipſi debeant, Quid iuriſconſulti? quid pontifices? quid augures? quid philoſophi ſenes? quam multa meminerunt? manent ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium, & induſtria: nec ea ſolum in claris, & honoratis viris, ſed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit, qui propter ſtudium cum rem familiarem negligere videretur, à filijs in iudicium vocatus eſt, vt, quemadmodum noſtro more male rem gerentibus patribus, bonis interdici ſolet: ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari remouerent iudices, tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitaſſe iudicibus, quæſiſſeque, num illum carmen deſipientis videretur, quo recitatio, ſententijs iudicum eſt liberatus, num igitur hunc, num Homerum, num Heſiodum num Simonidem, num Steſichorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num philoſophorum principes, pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, nom poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ

vidi-

vidiſtis, Diogenem Stoicum coegit in ſuis ſtudijs obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus his ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age iſta diuina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos, vicinos, & familiareis meos, quibus abſentibus numquam fere vlla in agro maiora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quamquam in his minus hoc mirum, nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe viuere, ſed iiſdem in ijs elaborant, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere;

Serunt arboreſque alteri ſæculo proſint.

vt ait Statius noſter in Synephebis. Nec vero dubitat agricola, quam vis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere: Dijs immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſæculo proſpiciente, quam illud:

Ædepol ſenectus ſi nihil quidquam aliud vitij
Apportet ſecum, cum aduenit; vnum id ſat eſt,
Quod diu viuendo, multa quæ non vult, videt:

Et multa fortaſſe, quæ vult: atque in ea quidem, quę non vult, ſæpe etiam adoleſcentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitioſius:

Tum equidem in ſenecta hoc deputo miſerrimum,
Sentire ea ætate eſſe ſe odioſum alteri.

Iucundum potius, quam odioſum vt enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapientes ſenes delectantur, leuiorque eſt eorum ſenectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur, nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi eſſe iucundos. Sed videtis, vt ſenectus non modo languida, atque iners non ſit verum etiam ſit operoſa, ſemper

Proueniebant oratores noui, ſtulii, adoleſcentuli;
Temeritas eſt videlicet florentis ætatis; prudentia ſe-
nectutis: At memoria minimum, credo, niſi eam exer-
ceas, aut etiam ſis natura tardior. Themiſtocles
omnium ciuium perceperat nomina: num igitur cen-
ſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet,
Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo
eos qui ſunt noui, ſed eorum patres etiam & auos:
nec ſepulcra legens, vereor (quod aiunt) ne memo-
riam perdam hisenim ipſis legendis in memoriam
redeo mortuorum. Nec vero quemquam ſenum
audiui oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet, omnia,
quæ curant meminerunt: vadimonia conſtituta: qui
ſibi, quibus ipſi debeant, Quid iuriſconſulti? quid
pontifices? quid augures? quid philoſophi ſenes?
quam multa meminerunt? manent ingenia ſenibus,
modo permaneat ſtudium, & induſtria: nec ea ſolum
in claris, & honoratis viris, ſed in vita etiam pri-
uata, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem
tragœdias fecit, qui propter ſtudium cum rem fami-
liarem negligere videretur, à filijs in iudicium voca-
tus eſt, vt, quemadmodum noſtro more male rem ge-
rentibus patribus, bonis interdici ſolet: ſic illum,
quaſi deſipientem, à re familiari remouerent iudices,
tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus
habebat, & proxime ſcripſerat, Oedipum Coloneum
recitaſſe iudicibus, quæſiſſeque, num illum carmen
deſipientis videretur, quo recitatio, ſententijs iudi-
cum eſt liberatus, num igitur hunc, num Homerum,
num Heſiodume num Simonidem, num Steſichorum,
num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num phi-
loſophorum principes, pythagoram, Democritum,
num Platonem, num Xenocratem, nom poſtea Zeno-
nem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ
vidi-

vidiſtis, Diogenem Stoicum coegit in ſuis ſtudijs obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus his ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age iſta diuina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos, vicinos, & familiareis meos, quibus abſentibus numquam fere vlla in agro maiora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quamquam in his minus hoc mirum, nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe viuere, ſed ijſdem in ijs elaborant, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere;

Serunt arboreſqua alteri ſæculo proſint.

vt ait Statius noſter in Synephebis. Nec vero dubitat agricola, quam vis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere: Dijs immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſæculo proſpiciente, quam illud:

Ædepol ſenectus ſi nihil quidquam aliud vitij
Apportet ſecum, cum aduenit; vnum id ſat eſt,
Quod diu viuendo, multa quæ non vult, videt:

Et multa fortaſſe, quæ vult: atque in ea quidem, quę non vult, ſæpe etiam adoleſcentia incurit. Illud vero idem Cæcilius vitioſius:

Tum equidem in ſenecta hoc deputo miſerimum,
Sentire ea ætate eſſe ſe odioſum alteri.

Iucundum potius, quam odioſum vt enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapientes ſenes delectantur, leuiorque eſt eorum ſenectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur, nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi eſſe iucundos. Sed videtis, vt ſenectus non modo languida, atque iners non ſit verum etiam ſit operoſa, ſemper

 agens

Prouenìebant oratores noui, ſtulii, adoleſcentuli; Temeritas eſt videlicet florentis ætatis; prudentia ſenectutis: At memoria minimum, credo, niſi eam exerceas, aut etiam ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium perceperat nomina: num igitur cenſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtide s eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo eos qui ſunt noui, ſed eorum patres etiam & auos: nec ſepulcra legens, vereor (quod aiunt) ne memoriam perdam his enim ipſis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec vero quemquam ſenum audiui oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet, omnia, quæ curant meminerunt: vadimonia conſtituta: qui ſibi, quibus ipſi debeant, Quid iuriſconſulti? quid pontifices? quid augures? quid philoſophi ſenes? quam multa meminerunt? manent ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium, & induſtria: nec ea ſolum in claris, & honoratis viris, ſed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit, qui propter ſtudium cum rem familiarem negligere videretur, à filijs in iudicium vocatus eſt, vt, quemadmodum noſtro more male rem gerentibus patribus, bonis interdici ſolet: ſic illum, quaſi deſipientem, à re familiari remouerent iudices, tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitaſſe iudicibus, quæſiſſeque, num illum carmen deſipientis videretur, quo recitatio, ſententijs iudicum eſt liberatus, num igitur hunc, num Homerum, num Heſiodume num Simonidem, num Steſichorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num philoſophorum principes, pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, nom poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ

vidi-

vidiſtis, Diogenem Stoicum coegit in ſuis ſtudijs obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus his ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age iſta diuina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos, vicinos, & familiareis meos, quibus abſentibus numquam fere vlla in agro maiora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quamquam in his minus hoc mirum, nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe viuere, ſed ijſdem in ijs elaborant, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere;

Serunt arboreſqua alteri ſæculo proſint.

vt ait Statius noſter in Synephebis. Nec vero dubitat agricola, quam vis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere: Dijs immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodeſſe. Melius Cæcilius de ſene alteri ſæculo proſpiciente, quam illud:

Ædepol ſenectus ſi nihil quidquam aliud vitij
Apportet ſecum, cum aduenit; vnum id ſat eſt,
Quod diu viuendo, multa quæ non vult, videt:

Et multa fortaſſe, quæ vult: atque in ea quidem, quę non vult, ſæpe etiam adoleſcentia incurit. Illud vero idem Cæcilius vitioſius:

Tum equidem in ſenecta hoc deputo miſerimum,
Sentire ea ætate eſſe ſe odioſum alteri.

Iucundum potius, quam odioſum vt enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapientes ſenes delectantur, leuiorque eſt eorum ſenectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur, nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi eſſe iucundos. Sed videtis, vt ſenectus non modo languida, atque iners non ſit verum etiam ſit operoſa, ſemper

agens aliquid, & moliens: tale ſcilicet, quale cuiuſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. quid, quod etiam addiſcunt aliquid? vt Solonem verſibus gloriantem videmus, qui ſe, quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: vt ego feci, qui Græcas litteras ſenex didici: quas quidem ſic auide arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, vt ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis vti videtis, quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirem vellem equidem & illud. (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in litteris certe elaboraui Nec nunc quidem vires deſidero adoleſcentis, (is enim locus erat alter de vitijs ſenectutis (non plus, quam adoleſcens tauri, aut elephanti deſiderabam, quod enim homini naturaliter inſitum eſt, eo vti decet: & quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui cum iam ſenex athletas ſe in curriculo exergenteis videret, aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymaſque dixiſſe: At hi quidem iam mortui ſunt. Non vero tam iſti, quam tu ipſe nugator, neque enim ex te vmquam es nobilitatus, ſed ex lateribus, & lacertis tuis. Nihil Sext. Ælius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius, nihil modo P. Craſſus: à quibus iura ciuibus præſcribebantur: quorum vſque ad extremum ſpiritum eſt prouecta prudentia. Orator, metuo, ne langueſcat ſenectute, eſt enim munus eius non ingenij ſolum, ſed laterum etiam & virium, omninò canorum illud in voce ſplendeſcit etiam neſcio quo pacto in ſenectute: quod equidem adhuc non amiſi: & videtis annos meos, ſed tamen eſt decorus ſenis ſermo quietus, & remiſſus: facitque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta & mitis oratio, quod ſi ipſe exſequi nequeas, poſſit tamen Scipioni præcipere, & Lælio, quid enim iucundius ſe-

nectute ſtipata ſtudijs iuuentutis? anne eas quidem vireis ſenectuti relinquemus, vt adoleſcentes doceat, inſtituat, ad omne officij munus inſtruat: quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus, comitatu nobilium iuuenum fortunati videbantur. Nec vlli bonarum artium magiſtri non boni putandi, quamuis conſenuerint vires, atque defecerint, etſi iſta ipſa defectio virium, adoleſcentiæ vitijs efficitur ſæpius, quam ſenectutis, libidinoſa enim, & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cum admodum ſenex eſſet, negat ſe vmquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quam adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer qui cum quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit, ita bonis eſſe viribus extremo tempore ætatis, vt adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere, quamquam eſt id quidem ſenile, ætatique noſtræ conceditur, videtiſne vt apud Homerum ſæpiſſime Neſtor de virtutibus ſuis prędicet? tertiam enim iam ætatem hominum viuebat: nec erat ei verendum, ne vera prędicans de ſe, nimis videretur aut inſolens, aut loquax. etenim (vt ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad ſuauitatem nullis egebat corporis viribus. & tamen dux illæ Græciæ numquam optat, vt Aiacis ſimileis habeat decem, at vt Neſtoris: quod ſi acciderit, non dubitat quim breui ſit Troia peritura. Sed redeo ad me. Quartum ago annum & octogeſimum, vellem id quidem poſſe quod Cyrus: ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem ijs eſſe viribus, quibus quibus aut miles bello Punico,

 aut

Digitized by Google

aut quæſtor eodem bello, aut conſul in Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt,cũ tribunus militum depugnaui apud Thermopylas, Man. Acilio Glabrione cônſule, ſed tamen, vt videtis, non plane me eneruauit, non afflixit ſenectus: non curia vireis meas deſiderat, non Roſtra, non amici, non clientes, non hoſpites. Nec enim vmquam ſum aſſenſus illi veteri, laudatoque prouerbio, quod monet maturi fieri ſenem, ſi diu velis eſſe ſenex, ego vero me minus diu ſenem eſſe mallem, quam eſſe ſenem ante, quam eſſem; itaque nemo adhuc conuenire me voluit, cui fuerim occupatus. At minus habeo virium quam veſtrum vteruis, nec vos quidem T. Pontij centurionis vireis habetis, num idcirco eſt ille prǽſtantior? moderatio modo virium adſit, & tantum, quantum poteſt quiſque nitatur. næ ille non magno deſiderio tenebitur virium. Olympiæ per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cum humeris ſuſtineret bouem viuum, vtrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vireis ingenij dari? Denique iſto bono vtare, dum adſit: cum abſit ne requiras, niſi forte adoleſcentes pueritiam, paullulum ætate progreſſi adoleſcentiam debent requirere, curſus eſt certus ætatis, & via vna naturæ, eaque ſimplex: ſuaque cuique parti ætatis tempeſtiuitas eſt data, vt enim infirmitas puerorum eſt, ferocitas iuuenum, grauitas iam conſtantis ętatis: ſic ſenectutis maturitas naturale quiddam habet, quod ſuo tempore principi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hoſpes tuus auitus Maſiniſſa quæ facias hodie, nonaginta annos natus: cum ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non aſcendere: cum equo, ex equo non deſcendere: nullo imbre nullo frigore adduci, vt capite operto ſit: ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem: itaque exſequi omnia regis officia, & munera,

poteſt

poteſt igitur exercitatio, & temperantia in ſenectute etiam aliquid conſeruare priſtini roboris. Non ſunt in ſenectute vires? ne poſtulantur quidem vires à ſenectute, ergo & legibus, & inſtitutis, vacat ætas noſtra muneribus ijs, quæ non poſſunt ſine viribus ſuſtineri, itaque non modo, quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem cogimur: At ita multi ſunt imbecilles ſenes, vt nullum officij, aut omnino vitæ munus exſequi poſſint. At id quidem non proprium ſenectutis eſt vitium ſed commune valetudinis. Quam fuit imbecillis P. Africani filius is, qui te adoptauit? quam tenui, aut nulla potius valetudine? quod niſi ita fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen ciuitatis, ad paternam enim magnitudinem animi doctrina vberior acceſſerat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? reſiſtendum, Læli, & Scipio, ſenectuti eſt, eiuſque vitia diligentia compenſanda ſunt: pugnandum, tamquam contra morbum, ſic contra ſenectutem: habenda ratio valetudinis. vtendum exercitationibus modicis: tantum cibi, & potionis adhibendum vt reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori ſolum ſubueniendum eſt, ſed menti, atq; animo multo magis, nam hæc quoque, niſi tamquam lumini oleum inſtilles, exſtinguuntur ſenectute. Et corpora quidem exercitationum defatigatione ingraueſcunt: animi autem exercendo leuantur. Nam quos ait Cæcilius comicos ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos, diſſolutos, quę vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis: vt petulantia, vt libido magis eſt adoleſcentium, quam ſenum, nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum leuium eſt non omnium. Quatuor

tuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas, Appius regebat, & ſenex, & cæcus, intentum enim animum, tamquam arcum, habebat: nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti; tenebat non modo auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, verebantur liberi, carum omnes habebant, vigebat in illa domo mos patrius, & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi ius ſuum retinet, ſi nemini mancipata eſt. ſi vſque ad vltimum ſpiritum dominatur in ſuos. Vt enim adoleſcentem, in quo aliquid ſenile eſt, ſic ſenem, in quo aliquid eſt adoleſcentis, probo, quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit animo numquam erit. Septimus mihi liber Originum eſt in manibus. omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſſarum illuſtrium, quaſcumque defendi, nunc quã maxime orationes conficio: ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multum etiam Græcis litteris vtor: Pythagoreorumque more exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audiuerim, egerim, commemoro veſperi. Hæ ſunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his deſudans, atque elaborans, corporis vireis non magnopere deſidero: adſum amicis: venio in ſenatum frequens: vltroque affero res multum & diu cogitatas, eaſque tuor animi, non corporis viribus, quæ ſi exſequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret, ipſa cogitantem quæ iam agere non poſſem: ſed, vt poſſim, facit acta vita, ſemper enim in his ſtudijs, laboribuſque viuenti non intelligitur, quando obrepat ſenectus, ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit, nec ſubito frangitur, ſed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia vituperatio ſenectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ętatis, ſi quidem id aufert à nobis quod eſt in adoleſcentia vitioſiſſimum

mum? accipite enim, optimi adoleſcentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri: quę mihi tradita eſt, cum eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo, nullam capitaliorem peſtem, quam voluptatem corporis, hominibus dicebat à natura datam: cuius voluptatis auidæ libidines, temere, & affrenate ad potiundum incitarentur, hinc patriæ proditiones, hinc rerump. euerſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido voluptatis impelleret: ſtupra vero & adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, niſi voluptatis, cumque homini ſiue natura, ſiue quis deus nihil mente præſtabilius dediſſet: huic diuino muneri, ac dono nihil eſſe tam inimicum, quam voluptatem: nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum eſſe, nec omnino in voluptatis regno virtutem poſſe conſiſtere, quod quo magis intelligi poſſet, fingere animo iubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta poſſet maxima, nemini cenſebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet, quocirca nihil eſſe tam deteſtabile, tamque peſtiferum, quam voluptatem: ſiquidem ea, cum maior eſſet, atque longinquior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo, Caudino prœlio. Sp. Poſthumnius T. Veturius conſules ſuperati ſunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hoſpes noſter, qui in amicitia populi Romani permanſerat, ſe à maioribus natu accepiſſe dicebat; cum quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis: quem Tarentum veniſſe, L. Camillo, P. Claudio conſulibus, reperio. Quorſum hæc? vt intelligeretis ſi voluptatem aſper-

narı ratione, & ſapientia non poſſemus, magnam habendam ſenectuti gratiam, quæ efficeret vt id non liberet quod non oporteret, impedit enim conſilium voluptas, rationis inimica: ac mentis (vt ita dicam) perſtringit oculos, nec habet vllum cum virtute commercium. Inuitus quidem feci, vt fortiſſimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum è ſenatu eijcerem, ſeptem annis poſt, quam conſul fuiſſet: ſed notandam putaui libidinem. Ille enim, cum eſſet conſul in Gallia, exoratus in conuiuio a ſcorto eſt vt ſecuri feriret aliquem eorum, qui in vinculis eſſent damnati rei capitalis, hic Tito, fratre ſuo cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt, mihi vero, & Flacco neutiquam probaui potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cum probo priuato coniungeret imperij dedecus. Sæpe audiui à maioribus natu qui ſe pueros porro à ſenibus audiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabricium. quod cum apud Pyrrhum regem legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, eſſe quendam Athenis, qui ſe ſapientem profiteretur, eumque dicere omnia quæ faceremus, ad voluptatem eſſe referenda quod ex eo audientes, Man. Curium & Ti. Coruncanium optare ſolitos, vt id Samnitibus, ipſique Pyrrho perſuaderetur; quo facilius vinci poſſent, cum ſe voluptatibus dediſſent. Vixerat Man. Curius cum P. Decio, qui quinquenio ante eum conſulem ſe pro republica quarto conſulatu deuouerat, norat eundem Fabricius, norat Coruncanius qui cum ex ſua vita, tum ex eius quem dico, Pub. Decij facto iudicabant, eſſe profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quodque ſpreta, & contempta voluptate, optimus quiſque ſequeretur. Quorſum igitur hæc tam multa de voluptate? quia non modo vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus

laus ſenectutis eſt, quod ea voluptates nullas magnopere deſiderat. caret epulis, extructiſque menſis, & frequentibus poculis: caret etiam vinolentia, & cruditate, & inſomnijs. Sed ſi aliquid dandum eſt voluptati, quoniam eius blanditijs non facile obſiſtimus: (diuinus enim Plato eſcam malorum appellat voluptatem, quod ea videlicet homines capiantur, vt piſces) quamquam immoderatis epulis careat ſenectus, modicis tamen conuiuijs delectari poteſt. C. Duilium, M. filium, qui Pœnos primus claſſe deuicerat, redeuntem à cœna ſenem ſæpe videbam puer, delectabatur cereo funali, & tibicine: quæ ſibi nullo exemplo priuatus ſumpſerat, tantum licentiæ debat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipſum reuertor. Primum habui ſemper ſodaleis, ſodalitates autem me quæſtore conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis magnæ matris acceptis, epulabar igitur cum ſodalibus, omnino modice: ſed erat quidem feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora, neque enim ipſorum conuiuiorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum, & ſermonibus metiebar. Bene enim maiores accubationem epularem amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet conuiuium nominarunt, melius quam Græci, quia hoc idem tum compotationem, tum concænationem vocant, vt, quod in eo genere minimum eſt id maxime probare videantur. Ego vero, propter ſermonis delectationem, tempeſtiuis quoque conuiuijs delector, nec cum æqualibus ſolum qui pauci iam admodum reſtant, ſed cum veſtra etiam ætate, atque vobiſcum: habeoque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi ſuſtulit. Quod ſi quem etiam iſta delectant, ne omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cuius eſt etiam fortaſſe quidam naturalis motus, non intel-
ligo

ligo, ne in iſtis quidem voluptatibus ipſis carere ſenſu ſenectutem. Me vero & magiſteria delectant à maioribus inſtituta; &, is ſermo, qui more maiorum, à ſummo magiſtro adhibetur in poculo; & pocula, ſicut in Sympoſio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æſtate, & viciſſim aut ſol aut ignis hibernus. quæ quidem etiam in Sabinis perſequi ſoleo: conuiuiumque vicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quam maxime poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titilatio in ſenibus, credo: ſed nec deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene ſophocles, cum ex eo quidam iam confecta ætate quæreret, vteretur ne rebus venereis, Dij meliora, inquit: libenter vero iſtinc, ſicut à domino agreſti, ac furioſo, profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum fortaſſe, & moleſtum eſt carere, ſatiatis vero & expletis iucundius eſt carere, quam frui, quamquam non caret eis, qui non deſiderat, ergo hoc non deſiderare, dico eſſe iucundius, quam frui Quod ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur libentius: primum paruulis fruitur rebus, vt diximus: deinde ijs, quibus ſenectus, ſi non abunde potitur, non omnino caret, vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea ſpectat: delectatur tamen etiam, qui in vltima: ſic adoleſcentia, voluptates prope intuens, magis fortaſſe lætatur, ſed delectatur etiam ſenectus, procul eas ſpectans, tantum, quantum ſat eſt. At illa quanti ſunt animum, tanquam emeritis ſtipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecumque, vt dicitur, viuere: ſi vere habet aliquod tamquam pabulum ſtudij atque doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute iucundius. Mori videbamus in ſtudio dimetiendi pene cœli,

atque

atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio quoties illum lux, noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties nox oppreſſit, cum mane cœpiſſet? quam delectabat eum, defectiones ſolis, & lunæ multo nobis ante prædicere? Quid in leuioribus ſtudijs, ſed tamen acutis? quam gaudebat bello ſuo Punico Næuius? quam Truculento Plautus? quam Pſeudolo? Vidi etiam ſenem Liuium: qui cum ſeptem annis ante, quam ego natus ſum, fabulam docuiſſet, Cethego, Tuditanoque conſulibus, vſque ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate. Quid de P. Licinij Craſſi & pontificij, & ciuilis iuris ſtudio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus potifex maximus factus eſt? at que eos omneis quos commemoraui, his ſtudijs flagranteis ſenes vidimus. M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus etiam ſenem? quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? atque hæc quidem ſtudia doctrinæ prudentibus, & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: vt honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam, vt ante dixi, ſeneſcere ſe multa in dies addiſcentem: qua voluptate animi nulla certe poteſt eſſe maior. Venio nunc ad voluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quę nec vlla impediuntur ſenectute & mihi ad ſapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ numquam recuſat imperium nec vmquam ſine vſura reddit, quod accepit. ſed alias minore, plerumque maiore cum fœnore, quamquam me quidem non fructus modo, ſed etiam ipſius terræ vis, ac natura delectat: quæ cum gremio mollito, ac ſubacto ſparſum ſemen excepit, primum id occatum cohibet; ex

quo

quo occatio, quæ hæc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum vapore, & complexu ſuo diffudit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmoque erecta geniculato, vaginis iam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cum emerſit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra auium minorum morſus munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemarem? ſatiari delectatione non poſſum: vt meæ ſenectutis requietem, oblectamentumque noſcatis. Omitto to enim vim ipſam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum, ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos, ramoſque procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, viuiradices, propagines nonne ea efficiunt, vt quemuis non ſine admiratione delectent? Vitis quidem, quæ natura caduca eſt, niſi fulta ſit fertur ad terram; eadem, vt ſe erigat, clauiculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur; quam ſerpentem multiplici lapſu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilueſcat ſarmentis, & in omneis parteis nimia fundatur. Itaque ineunte vere, in iis, quæ relicta ſunt, exiſtit tamquam ad articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua oriens vna ſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primo eſt peracerba guſtatu, deinde maturata dulceſcit; veſtitaque pampinis nec modico tempore caret, & nimios ſolis defendit ardores: qua quid poteſt eſſe cum fructu lætius, tu aſpectu pulchrius? cuius quidem non vtilitas me ſolum, vt ante dixi, ſed & cultura, & natura ipſa delectat, adminiculorum ordines, capitum coniugatio, religatio, & propagatio vitium, ſarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immiſſio. Quid ego irrigationes, quid

agri foſſiones, repaſtinationeſque proferam, quibus fit multo terra fœcundior? Quid de vtilitate loquar ſtercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis vt mihi videtur, ante ſæculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec vero ſegetibus ſolum, & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt, ſed hortis etiam atque pomarijs, tum pecudum paſtu, apum examinibus, florum omnium varietate. nec conſitiones modo delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil inuenit agricultura ſolertius. Poſſum proſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum: ſed ea ipſa, quæ dixi, fuiſſe ſentio longiora. ignoſcetis autem nam & ſtudio rerum ruſticarum prouectus ſum: & ſenectus eſt natura loquacior: ne ab omnibus eam vitijs videar vindicare. Ergo in hac vita Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cuius ego villam contemplans, (abeſt enim non longe à mea) admirari ſatis non poſſum vel hominis continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cum attuliſſet, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere, præclarum ſibi videri dixit, ſed ijs, qui haberent aurum, imperare poteratne tantus animus non iucundam efficere ſenectutem? Sed Sed venio ad agricolas, ne à me ipſo recedam. In agris erant tunc ſenatores, id eſt ſenes. ſiquidem aranti L. Quinctio Cicinnato nunciatum eſt, eum dictatorem eſſe factum, cuius dictatoris iuſſu, magiſter equitum C. Seruilius Ahala Sp. Melium, regnum appetentem, occupatum interemit. à villa in ſenatum accerſebantur & Curius, & cæteri ſenes: ex quo, qui eos accerſebant,

ſebant, viatores nominati ſunt. Num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agricultione oblectabant? mea quiddem ſententia, haud ſcio, an vlla poſſit eſſe beatior vita: neque ſolum officio, quod hominum generi vniuerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed & delectatione, quam dixi, & ſaturitate, copiaque rerum omnium quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam iam voluptate redeamus. Semper enim boni, aſſiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria eſt, villaque tota locuples eſt: abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. Iam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant. conditiora facit hæc ſuperuacaneis operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, oliuetorumue ſpecie dicam? breui præcidam. agro bene culto nihil poteſt eſſe nec vſu vberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam inuitat, atque allectat ſenectus. Vbi enim poteſt illa ætas aut caleſcere vel apricatione melius, vel igni, aut viciſſim vmbris aquiſue refrigerari ſalubrius? Sibi habeant igitur arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clauam, & pilam, ſibi natationes, atque curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, & teſſeras: id ipſum, vtrum lubebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res perutiles Xenophontis libri ſunt: quos legite, quæſo, ſtudioſe, vt facitis. quam copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari qui Oeconomicus inſcribitur? atque, vt intelligatis nihil ei tam regale videri, quam ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, Perſarum, regem, præſtanti ingenio, atque imperii gloria,

cum

cum Lyſander Lacædæmonius vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eique dona a ſocijs attuliſſet, & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum, atque humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum, oſtendiſſe: cum autem admiraretur Lyſander, & proceritates arborum, & directos in in quincuncem ordines & humum ſubactam, atque puram, & ſuauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixiſſe, mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſolertiam eius, à quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: Atqui ego ſum omnia iſta dimenſus: mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum, intuentem purpuram eius, & nitorem corporis ornatumque Perſicum multo auro, multiſque gemmis, dixiſſe Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna coniuncta eſt. Hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas, quo minus & cæterarum rerum, & in primis agri colendi ſtudia teneamus vſque ad vltimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Coruinum ad centeſimum annum accepimus vitam perduxiſſe, cum eſſet acta iam ætate in agris, eoſque coleret: cuius inter primum & ſextum conſulatum octo & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum ſpatium ætatis maiores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. atque eius extrema ætas hoc beatior, quam media quod auctoritatis plus habebat laboris vero minus. Apex autem ſenectutis eſt auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Matello! quanta in Atilio Calatino! in quem illud elogium vnicum: Vno ore plurimæ conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe virum notum eſt carmen inciſum ſepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus om-

nium eſſet fama conſentiens. Quem virum nuper P. Craſſum, pontificem maximum, quem poſtea M. Lepidum, eodem ſacerdotio præditum, vidimus? Quid de Paullo aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in ſententia ſolum, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim tantam auctoritatem, vt ea pluris ſit, quam omnes adoleſcentiæ voluptates. Sed in omui oratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentię conſtituta ſit, ex quo efficitur id, quod ego magno quodam cum aſſenſu omnium dixi, Miſeram eſſe ſenectutem quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem afferre poſſunt: ſed honeſte acta, ſuperior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur leuia atque communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, vt quæque optime morata, ita diligentiſſime obſeruantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiunt ſolitum, Lacedæmonæ eſſe honeſtiſſimum domicillum ſenectutis. nuſquam enim tantu tribuitur ætati; nuſquam eſt ſenectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum eſt, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſſet, magno conſeſſu locum ei nuſquam datum à ſuis ciuibus: cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, legati cum eſſent, certo in loco conſederant, conſurrexiſſe omneis, & ſenem illum ſeſſum recepiſſe: quibus cum à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex ijs quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara: ſed hoc, de quo agimus, in primis, quod, vt quiſque ætate antecedit, ita ſententiæ principatum tenet: neque

ſolum

Digitized by Google

ſolum honore antecentibus, ſed ijs etiam qui cum imperio ſunt maiores natu augerẽs anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui ſplendide vſi ſunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tamquã inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam auari. Sed hæc morum vitia ſunt, non ſenectutis. ac moroſitas tamen, & ea vitia, quæ dixi habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtæ, ſed quę probari poſſe videatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi: præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quæ tamen omnia dulciora fiunt & moribus bonis, & artiaus: idque cum in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex ijs fratribus, qui in Adelphis ſunt. quanta in altero duritas, in altern comites? Sic ſe res habet. vt enim non omne vinum, ſic non omnis natura vetuſtate coaceſcit. ſeueritatem in ſenectute probo, ſed eam, ſicut alia, modicam: acerbitatem nullo modo. auaritia vero ſenilis quid ſibi velit non intelligo. Poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quam, quo minus viæ reſtat, eo plus viatici quærere? Quarta reſtat cauſſa, quæ maxime angere, atque ſolicitam habere noſtram ætatem videtur, appropinquatio mortis, quæ certe à ſenectute non poteſt longe abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit quæ aut plane negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam optanda, ſi aliquo eum deducit, vbi ſit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inueniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quamquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit adoleſcens

ſcens, cui ſit exploratum, ſe ad veſperam eſſe victurum? Quin etiam ætas illa multo plureis, quam noſtra, mortis caſus habet: facilius in morbos incidunt adoleſcentes: grauius ægrotant: triſtius curantur; itaque perpauci veniunt ad ſenectutem, quod ni ita accideret, melius, & prudentius viueretur. mens enim, & ratio, & conſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino ciuitates fuiſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? ſenſi ego cum in optimo filio meo, tum in exſpectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens diu ſe eſſe victurum; quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. quid enim ſtultius, quam incerta pro certis habere, falſa pro veris? At ſenex ne quod ſperet quidem habet. At eſt eo meliore conditione, quam adoleſcens, cum id, quod ſperat ille, hic iam conſecutus eſt. ille vult diu viuere: hic diu vixit. Quamquam, ò dij boni! quid eſt in hominis vita diu? da enim ſupremum tempus: exſpectemus Tarteſſiorum regis ætatem. fuit enim (vt ſcriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo eſt aliquid extremum. cum enim id aduenit, tunc illud quod præterijt, effluxit. tantum manet, quod virtute, & recte factis ſis conſecutus: horæ quidem cedunt, & dies, & menſes, & anni: nec præteritum tempus vmquam reuertitur. nec quid ſequatur, ſciri poteſt. quod cuique temporis ad viuendum datur, eo debet eſſe contentus. neque enim hiſtrioni, vt placeat, peragenda fabula eſt, modo, in quocumque fuerit actu, probetur; neque ſapienti, vſque ad, Plaudite, veniendum.

dum. breue enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteque viuendom. ſin proceſſeris longius; non magis dolendum eſt, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis ſuauitate, æſtatem, autumnumque veniſſe. ver enim, tamquam adoleſcentia, ſignificat, oſtenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata ſunt: fructus autem ſenectutis eſt, vt ſæpe dixi, ante partorum bonorum memoria, & copia. omnia vero, quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. Quid eſt autem tam ſecundum naturam, quam ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcentibus, aduerſante & repugnante natura. Itaque adoleſcentes ſic mihi mori videntur, vt cum aquæ multitudinẽ vis flammæ opprimitur: ſenes autem, ſicut cum ſua ſponte, nulla adhibita vi, conſumptus ignis extinguitur. & quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, vi auelluntur, ſi matura, & cocta, decidunt: ſic vitam adoleſcentibus vis auferr, ſenibus maturitas. quæ mihi quidem tam iucunda eſt, vt, quo propius ad mortẽ accedam, quaſi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa nauigatione eſſe venturus. Omnium ætatum certus eſt terminus: ſenectutis autem nullus certus eſt terminus: recteque in ea viuitur, quoad munus officij exſequi, & tueri poſſis, & tamen mortem contemnere. ex quo fit, vt animoſior etiam ſenectus ſit, quam adoloſcentia, & fortior. Hoc illud eſt, quod Piſiſtrato tyranno à Solone reſponſum eſt, cum illi quærenti, Qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret; reſpondiſſe dicitur, Senectute. Sed viuendi finis eſt optimus, cum, integra mente, certiſque ſenſibus, opus ipſa ſuum eadem, quæ coagmentauit, natura diſſoluit. vt nauem, vt ædificium idem deſtruit facillime, qui conſtruxit: ſic hominem e-

dem optime, quæ conglutinauit, natura diſſoluit: Iam omnis conglutinatio recens, ægre; inueterata, facile diuellitur. ita fit, vt illud breue vitæ reliquum nec auide appetendum ſenibus, nec ſine cauſſa deferendum ſit. vetatque Pythagoras, iniuſſu imperatoris, id eſt Dei, de præſidio, & ſtatione vitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat velle ſuam mortem dolore amicorum & lamentis vacare. vult credo ſe eſſe carum ſuis. ſed haud ſcio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu Faxit.

Non cenſet lugendam eſſe mortem, quam immortalitas conſequatur. Iam, ſenſus moriendi, ſi quis poteſt eſſe, is ad exiguum tempus durat, præſertim ſeni poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. Sed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem vt negligamus: ſine qua meditatione tranquillo eſſe animo nemo poteſt. moriendum enim certe eſt, & id incertum, an eo ipſo die. mortem igitur, omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo conſiſtere? de qua non ita longa diſputatione opus eſſe videtur, cum recorder non L. Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus, non duos Decios, qui ad voluntariam mortem curſum equorum incitauerunt; non M. Atilium, qui ad ſupplicium eſt profectus, vt fidem hoſti datam conſeruaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus ſuis obſtruere voluerunt; non auum tuum L. Paullum, qui morte ſua luit collegæ in Cannenſi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudeliſſimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt: ſed legiones noſtras, quod ſcripſi in Originibus, in eum ſæpe locum profectas alacri animo, & erecto, vnde ſe numquam redituras arbitrarentur.

quod

quod igitur adoleſcentes, & ij quidem non ſolum indocti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent? omnino, vt mihi quidem videtur, rerum omnium ſatietas vitæ faciet ſacietatem. Sunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? ſunt & ineuntis adoleſcentiæ: num ea iam conſtans requirit ætas, quæ media dicitur? ſunt etiam eius ætatis: ne ea quidem à ſenectute quæruntur. ſunt extrema quædam ſtudia ſenectutis. ergo, vt ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis quod cum euenit, ſatietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipſe ſentiam de morte, non audeam dicere. quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius abſum. Ego veſtros patres, Scipio, tuque O. Leli, viros clariſſimos, mihi amiciſſimos, viuere arbitror: & eam quidem vitam, quæ eſt ſola vita numeranda. nam, dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & graui opere perfungimur. Eſt enim cœleſtis animus ex altiſſimo domicilio depreſſus & quaſi demerſus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatique contrarium. Sed credo deos immartaleis ſparſiſſe animos in corpora humana, vt eſſent, qui terras tuerentur, quique cœleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo, atque conſtantia. Nec me ſolum ratio, ac diſputatio impulit, vt ita crederem, ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & auctorieas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreoſque, incolas pene noſtros, qui eſſent Italici Philoſophi quondam nominati, numquam dubitaſſe, quin ex vniuerſa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet ſapientiſſimus

oraculo Apollonis iudicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio: cum tanta celeritas ſit animorum, tanta memoria præteriorum, futororumque prudentia, tot artes, tot ſcientiæ, tot inuenta, non poſſe eam naturam, quæ res eas contineat, eſſe mortalem: cumque animus ſemper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipſe ſe moueat, nec finem quidem habiturum eſſe motus quia nunquam ſe ipſe ſit relicturus: &, cum ſimplex animi ſit natura, neque habeat in ſe quidquam admiſtum diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe enim diuidi: quod ſi non poſſit, non poſſe interire: magnoque eſſe argumento, homines ſcire pleraque ante quam nati ſint, quod iam pueri, cum arteis difficileis diſcant. ita celeriter res innumerabileis arripiant: vt eas non tum primum acccipere videantur, ſed reminiſci, & recordari. Hæc Platonis fere. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrarl, ò mihi cariſſimi filij, me, cum à vobis diſceſſero nuſquam, aut nullum fore, nec enim dum eram vubiſcum, animum meum videbatis: ſed, eum eſſe in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis, eundem igitur eſſe creditore, etiam ſi nullum videbatis. Nec vero clarorum virorum poſt mortem honores permanerent, ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quo diutius memoriam ſui teneremus. Mihi quidem numquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, viuere; cum exiſſent ex ijs, emori: nec vero tum animus eſſe inſipientem cum ex inſipienti corpore euaſiſſet: ſed cum omni admiſtione corporis liberatus, purus, & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem, atque etiam, cum hominis natura morte diſſoluitur, cæterarum rerum perſpicuum eſt, quo quæque diſcedat, abeunt enim illuc omnia, vnde orta ſunt:

ani-

animus autem ſolus nec,cum adeſt, nec, cnm diſcedit, aeparet. Iam vero videtis, nihil morti tam eſſe ſimile. quam ſomnum, atqui dormientium animi maxime declarant diuinitatem ſuam, multa enim, cum remiſſi & liberi ſunt, futura proſpiciunt, ex quo intelligitur, quales futuri ſint cum ſe plane corporis vinculis relaxerint. Quare, ſi hæc ita ſunt; ſic me colitote, vt deum: ſim interiturus vna eſt animus cum corpore; vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam noſtri pie, inuiolateque ſeruabitis. Cyrus quidem hæc moriens: nos, ſi placet noſtra videamus. Nemo vnquam mihi, Scipio perſuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos auos, Paullum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtanteis viros,quos enumerare non eſt neceſſe, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent: niſi animo cernerent: poſteritatem ad ſe pertinere. An cenſes (vt de me ipſo aliquid more ſenum glorier) me tantos labores, diurnos nocturnoſque domi militiæ ſuſceptutum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam,quibus vitam,eſſem terminaturus? nonne melius multo fuiſſet, otioſam ætatem, & quietam, ſine vllo labore,aut contentione, traducere? ſed neſcio quomodo animus erigens ſe, poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cum exceſſiſſet è vita,tum denique victurus eſſet,quod quidem ni ita ſe haberet vt animi immortales eſſent, haud optimi cuiuſque animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur,Quid quod ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longius videre ſe ad meliora proficiſci;ille autem, cuius obtuſior ſit acies, non videre? Equidem efferor ſtudio patres veſtros, quos colui, & dilexi, videndi-

ne-

quam putaſſent, pri
re ? qui enim citius
ritiæ adoleſcentia, c
eſſet ijs ſenectus, ſi
quam ſi octogeſimu
longa, cum effluxiſſ
poſſet ſtultam ſenec
meam admirari ſoler
nione veſtra, noſtro
pientes, quod natu
deum, ſequimur, e
mile eſt, cum cæteræ
extremum actum ta
glectum. Sed tamen
num & tamquam i
bus, maturitate tem
quod ferendum eſt
aliud, gigantum mo
repugnare ? Læl. At
ut etiam pro Scipio
volumus (ſperamus
ante à te didicerim
ingraueſcentem æ
vero, Leli. præſert
dicis futurum eſt.
eſt tibi, Cato, tam
feceris, quam nobi
quo perueniſti, vid
cero, Læli: ſæpe en
lium (pares autem
facillime congrega
Arbinus homines c
plorare ſolebant
ſine quibus vitam

errorem meum philoſophi mortui irrideant.
non ſumus immortales futuri: tamen extin-
nem ſuo tempore, optabile eſt. nam habet
vt aliarum omnium rerum, ſic viuendi mo-
nectus autem peractio ætatis eſt, tamquam
cuius defatigationem fugere debemus, præ-
diuncta ſatietate. Hæc habui, de ſenectute
rem: ad quam vtinam perueniatis; vt ea, quæ
ud iſtis, re experti probare poſſitis.

TVLLII CICERONIS

LAELIVS,

SIVE

AMICITIA DIALOGVS,

AD

POMPONIVM ATTICVM.

Præfatio.

NNIVS, SCÆVOLA, LÆLIVS.

Vintus Mucius augur multa narrare de C. Læ-
lio, ſocero ſuo, memoriter, & iucunde ſo le-
bat, nec dubitare illum in omni ſermone ap-
e ſapientem. Ego autem à patre ita eram de-
ad Scæuolam, ſumpta virili toga, vt, quoad
, & mihi liceret, à ſenis latere numquam di-
em. Itaque multa ab eo prudenter diſputata,
multa

neque vero eos ſolum conuenire aueo, quos ipſe cognoui, ſed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipſe conſcripſi. Quod quidem me proficiſcentem, haud ſane quis facile retraxerit, nec tamquam Peliam recoxerit. Quod ſi quis deus mihi largiatur, vt ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valde recuſem nec vero velim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres à calce reuocari. quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat ſane: habet certe tamen aut ſatietatem, aut modum: non libet enim mihi deplorare vitam, quod multi & ij docti, ſæpe fecerunt nec me vixiſſe pœnitet: quoniam ita vixi, vt non fruſtra me natum exiſtimem. & ex vita iſta diſcedo, tamquam hoſpitio, non tamquam ex domo: commorandi enim natura diuerſorium nobis dedit, non habitandi locum. O præclarum diem, cum ad illud diuinorum animorum concilium, cœtumque proficiſcar: cumque ex hac turba, & colluuione diſcedam. proficiſcar enim non ad eos ſolum viros, de quibus ante dixi, verum etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cuius à me corpus crematum eſt; quod contra decuit ab illo meum: animus vero, non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profecto loca diſceſſit, quo mihi ipſi cernebat eſſe veniendum. quem ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum: non quod æquo animo ferrem, ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans non longinquum inter nos digreſſum, & diſceſſum fore. His mihi rebus Scipio, (id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti) leuis eſt ſenectus, nec ſolum non moleſta, ſed etiam iucunda. Quod ſi in hoc erro, quod animos hominum immortaleis eſſe credam, libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum viuo, extorqueri volo. ſin mortuus, vt quidam minuti philoſophi cenſent, nihil ſentiam; non vereor, ne

ne hunc errorem meum philoſophi mortui irrideant. Quod ſi non ſumus immortales futuri: tamen extingui hominem ſuo tempore, optabile eſt. nam habet natura, vt aliarum omnium rerum, ſic viuendi modum. ſenectus autem peractio ætatis eſt, tamquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præſertim adiuncta ſatietate. Hæc habui, de ſenectute quę dicerem: ad quam vtinam perueniatis; vt ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

M. TVLLII CICERONIS

LAELIVS,

SIVE

DE AMICITIA DIALOGVS,

AD

T. POMPONIVM ATTICVM.

Præfatio.

FANNIVS, SCÆVOLA, LÆLIVS.

QVintus Mucius augur multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo, memoriter, & iucunde ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. Ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolam, ſumpta virili toga, vt, quoad poſſem, & mihi liceret, à ſenis latere numquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa

multa etiam breuiter, & commode dicta, memoriæ mandabam: fierique ſtudebam eius prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scæuolam contuli: quem vnum noſtræ ciuitatis & ingenio, & iuſtitia præſtantiſſimum audeo dicere. ſed de hoc alias. nunc redeo ad augurem. Cum ſæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo ſedentem, vt ſolebat, cum & ego eſſem vna, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. Meminiſti enim profecto, vt opinor, Attice, & eo magis, quod P. Sulpicio vtebare multum, cum is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat conſul diſſideret, quicum coniunctiſſime, & amantiſſime vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scæuola, cum in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælij de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Eius diſputationis ſententias memoriæ mandaui: quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. quaſi enim ipſos induxi loquenteis: ne, Inquam, &, Inquit, ſæpius interponeretur, atque id eo feci, vt tamquam à præſentibus coram haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpe mecum ageres, Attice, vt de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res tum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate viſa eſt: itaque feci non inuitus, vt prodeſſem multis tuo rogatu. Sed, vt in Catone maiore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem; quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quam eius, qui & diutiſſime ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic, cum accepiſſemus à patribus, maxime memorabilem C. Lælii, & P. Scipio-

pionis familiaritatem fuiſſe, idonea mihi Lælij perſona viſa eſt, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ad eo meminiſſet magiſter meus Scæuola. genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus neſcio quo pacto videtur habere grauitatis. itaque ipſe mea legens ſic afficior interdum, vt Catonem, non me, loqui exiſtimem. ſed, vt tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo fere ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, & ſapiens, (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. tu velim à me animum parumper auertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani: ab ijs ſermo oritur: reſpondet Lælius: cuius tota diſputatio eſt de amicitia: quam legens tu ipſe cognoſces. Fan. Sunt iſta vera, Læli. nec enim melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior. ſed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe coniectos; vnum te ſapientem, & appellant, & exiſtimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni. ſcimus L. Acilium apud patres noſtros appellatũ eſſe ſapiẽtẽ: ſed vterque alio quodã modo: Acilius, quia prudens eſſe in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum vſum habebat, multaque eius & in ſenatu, & in foro vel prouiſa prudenter, vel acta conſtanter, vel reſponſa acute ferebantur, propterea quaſi cognomen iam habebat in ſenectute ſapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non ſolum natura, & moribus, verum etiam ſtudio, & doctrina eſſe ſapientem: nec ſicut vulgus, ſed vt eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. nam, qui ſeptem appellantur: eos

qui

qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientem non habent. Athenis vnum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum iudicatum. Hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, vt omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanoſque caſus virtute inferiores putes. itaque ex me quærunt, credo ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras, eoque magis, quod his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi cauſſa, vt aſſolet, veniſſemus, tu non affuiſti, qui diligentiſſime ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire. Scæ. Quærunt quidem, C. Læli. multi, vt eſt à Fannio dictum: ſed ego id reſpondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis tum ſummi viri, tum amantiſſimi morte, ferre moderate, nec potuiſſe non commoueri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ. quod autem his nonis in collegio noſtro non affuiſſes, valetudinem cauſſæ, non mœſtitiam fuiſſe. Læl. Recte tu quidem, Scęuola, & vere. nec enim ab iſto officio, quod ſemper vſurpaui cum valerem, abduci incommodo meo debui: nec vllo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, vt vlla intermiſſio fiat officij. Tu autem, Fanni, quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amice, ſed, vt mihi videris, non recte iudicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Quo modo enim (vt alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paullum, videram Caium: ſed hi nec comparantur Catoni, maximo, & ſpectato viro. quamobrem caue Catoni anteponas ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo, vt aias, ſapientiſſimum iudicauit. huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, (vt iam cum vtroque loquar) ſic habetote:

tote. Ego ſi Scipionis deſiderio me moueri negem; quam id recte faciam, viderint ſapientes: ſed certe mentiar. moueor enim tali amico orbatus, qualis vt arbitror, nemo vnquã erit. & vt cõfirmare poſſũ, nemo certe fuit. ſed non egeo medicina: me ipſe conſolor, & maxime illo ſolatio, quod eo errore careo, quo, amicorum deceſſu, plerique angi ſolent. nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto. mihi accidit, ſi quid accidit. ſuis autem incommodis grauiter angi, non amicum, ſed ſe ipſum amantis eſt. Cum illo vero quis neget actum eſſe præclare? niſi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet; quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? qui ſummam ſpem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adoleſcens incredibili virtute ſuperauit: qui conſulatum petijt numquam, factus eſt conſul bis, primum ante tempus, iterum ſibi ſuo tempore, reipublicæ pene ſero: qui, duabus vrbibus euerſis, inimiciſſimis huic imperio, non modo præſentia, verum etiam futura bella deleuit. quid dicam de moribus faciſlimis? de pietate in matrem, liberalitate in ſorores, benignitate in ſuos, iuſtitia in omneis? hæc nota ſunt vobis. quam autem ciuitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum eſt. Quid igitur hunc paucorum annorum acceſſio iuuare potuiſſet? ſenectus enim, quamuis non ſit grauis, vt memini Catonem anno ante quam mortuus eſt, mecum, & cum Scipione diſſerere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna vel gloria, vt nihil poſſet accedere. moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit, quo de genere mortis difficile dictu eſt quid homines ſuſpicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos

in vita celeberrimos, lætiſſimoſque viderit, illum diem clariſſimum fuiſſe, cum, ſenatu dimiſſo, domum reductus ad veſperam eſt à patribus conſcriptis, à populi Romani ſociis, & Latinis. pridie quam exceſſit è vita: vt ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos videatur potius, quam ad inferos, perueniſſe. Neque enim aſſentior iis, qui hæc nuper diſſerere cœperunt cum corporibus ſimul animos interire, atque omnia morte deleri plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel noſtrorum maiorum, qui mortuis tam religioſa iura tribuerunt: quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta eſt, tunc florebat) inſtitutis, & præceptis ſuis erudierunt: vel eius, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt iudicatus: qui non tum hoc, tum illud, vt in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe diuinos, iiſque, cum è corpore exceſſiſſent, reditum ad cœlum patere, optimòque, & iuſtiſſimo cuique expeditiſsimum. quod idem Scipioni videbatur: qui idem quaſi præſagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adeſſent, & alii plures, tuque etiam, Scæuola, mecum veniſſes, triduum diſſeruit de republica: cuius diſputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ ſe in quiete per viſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, vt optimi cuiuſque animus in morte facillime euolet, tamquam è cuſtodia vinculiſque corporis; cui cenſemus curſum ad deos faciliorem fuiſſe, quam Scipioni? quocirca, mœrere hoc eius euentu, vereor, ne inuidi magis, quam amici ſit. Sin autem illa veriora, vt idem interitus ſit animorum, & corporum, nec vllus ſenſus maneat: vt nihil boni eſt in morte, ſic certe nihil mali. ſenſu enim amiſſo, fit idem,

quaſi

quaſi natus non eſſet omnino: quem tamen eſſe natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem, vt ſupra dixi, actum optime eſt; mecum autem incommodius, quem fuit æquius, vt prius introieram in vitam, ſic prius exire de vita. ſed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, vt beate vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim; quo cum mihi coniuncta cura de republica & de priuata fuit; quo cum domus fuit, & militia communis; & id, in quo eſt omnis vis amicitiæ voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. Itaque non tam iſta me ſapientiæ, quam modo Fannius commemorauit, fama delectat. falſa præſertim, quam, quod amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore: idque mihi eo magis eſt cordi, quod ex omnibus ſæculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum. quo in genere ſperare videor, Scipionis & Lælii amicitiam notam poſteritati fore. Fan. iſtud quidem. Læli, ita neceſſe eſt; ſed, quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scæuolæ, ſi, quemadmodum ſoletde cæteris rebus, cum ex te quæruntur, ſic de amicitia diſputabis, quid ſentias; qualem exiſtimes. quæ præcepta des. Scæ. Mihi vero pergratum hoc erit. atque id ipſum cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit. quamobrem vtrique noſtrum gratum admodum feceris Læl. Ego vero non grauarer, ſi mihi ipſe confiderem. nam & præclara viſa res eſt. & ſumus, vt dixit Fannius, otioſi. ſed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? Doctorum eſt iſta conſuetudo, eaque Græcorum, vt iis proponatur, de qua diſputent quamuis ſubito. magnum opus eſt, egetque exercitatione non parua. quamobrem, quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis cenſeo, petatis, qui iſta profitentur. Ego vos hortari tantum

poſſum vt amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res vel ſecundas, vel aduerſas. Sed hoc primum ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe. neque id ad viuum reſeco, vt illi, qui hæc ſubtilius diſſerunt, fortaſſe vere, ſed ad communem vtilitatem parum. negant enim quemquam virum bonum eſſe, niſi ſapientem. ſit ita ſane: ſed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus, nos autem ea quæ ſunt in vſu vitaque communi, non ea, quę finguntur, aut optantur, ſperare debemus. Numquam ego dicam C. Fabricium, Man. Curium, T. Coruncanium, quos ſapientes noſtri maiores iudicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapienteis. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen, & inuidioſum, & obſcurum; concedantque, vt hi boni viri fuerint. né id quidem faciant; negabunt id, niſi ſapienti, poſſe concedi; agamus igitur pingui Minerua, aut aiunt. Qui ita ſe gerunt, ita viuunt, vt eorum probetur fides integritas, æquitas, liberalitas; nec ſit in eis vlla cupiditas, vel libido, vel audacia; ſintque magna conſtantia, vt hi fuerunt, quos modo nominaui: hos viros bonos, vt habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus; quia ſequantur, quantum homines poſſunt, naturam, optimam recte viuendi ducem. ſic enim mihi perſpicere videor, ita natos eſſe nos, vt inter omneis eſſet ſocietas quædam: maior autem, vt quiſque proxime accederet. itaque ciues potiores ſunt, quam peregrini, & propinqui, quam alieni. cum his enim amicitiam natura ipſe peperit: ſed ea non ſatis habet firmitatis. namque hoc præſtat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate beneuolentia tolli poteſt, ex amicitia autem non poteſt. ſublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta

Digitized by Google

autem vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maxime poteſt, quod ex infinita ſocietate generis humani, quam conciliauit ipſa natura, ita contracta res eſt, & adducta in anguſtum, vt omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Eſt autem amicitia nihil aliud, niſi omnium diuinarum, humanarumque rerum cum beneuolentia, & caritate ſumma conſenſio, qua quidem haud ſcio, an, excepta ſapientia, quidquam melius homini ſit à diis immortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonam alij valetudinem, alij potentiam alii honores, multi etiam voluptates. belluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora caduca, & incerta, poſita non tam in noſtris conſilijs, quam in fortunæ temeritate. qui autem in virtute ſummum bonum ponunt, præclare illi quidem, ſed hæc ipſa virtus amicitiam gignit, & continet: nec ſine virtute amicitia eſſe vllo pacto poteſt. Iam virtutem ex conſuetudine vitæ, ſermoniſque noſtri interpretemur; nec metiamur eam, vt quidam docti, verborum magnificentia: viroſque bonos eos, qui habentur, numeremus. Paullos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos his communis vita contenta eſt. eos autem omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. Taleis igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui poteſt eſſe vita vitalis, vt ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolentia conquieſcat? quid dulcius quam habere, quocum omnia audeas ſic loqui, vt tecum? quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis æque ac tu ipſe, gauderet? aduerſas vero ferre difficile eſſet ſine eo, qui illas grauius etiam, quam tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus fere ſingulis; diuitiæ, vt vtare; opes, vt colare; honores, vt laudere; voluptates, vt gau-

deas; valetudo, vt dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet: quoquo te verteris, præſto eſt, nullo loco excluditur: numquam intēpeſtiua nūquā moleſta eſt: itaq: non aqua, non igni, vt aiūt pluribus locis vtimur, quā amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipſa delectat, & prodeſt, ſed de vera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit, nam & ſecundas res ſplendidiores facit amicitia, & aduerſas partiens communicanſque leuiores. Cumque plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præſtat omnibus, quod bona ſpe prælucet in poſterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum enim amicum qui intuetur, tamquam exemplar aliquod intuetur ſui. quocirca & abſentes adſunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu eſt, mortui viuunt: tantus eos honos, memoria, deſiderium proſequitur amicorum. ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quod ſi exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem: nec domus vlla, nec vrbs ſtare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. Id ſi minus intelligitur: quanta vis amicitiæ concordiæque ſit, ex diſſenſionibus, atque ex diſcordijs percipi poteſt. quæ enim domus tam ſtabilis, quæ tam firma ciuitas eſt, quæ non odijs atque diſſidijs funditus poſſit euerti? ex quo, quantum boni ſit in amicitia, iudicari poteſt. Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura, totoque mundo conſtarent, quæque mouerentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque, ſi quando aliquod officium exiſtit amici in periculis, aut adeundis, aut

com-

Digitized by Google

communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper in hoſpitis, & amici mei, M. Pacuui noua fabula? cum, ignorante rege, vter eorum eſſet Oreſtes. Pylades, Oreſtem ſe eſſe diceret, vt pro illo necaretur: Oreſtes autem, ita vt erat, Oreſtem ſe eſſe perſeueraret. ſtantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in re vera fuiſſe facturos? facile indicabat ipſa natura vim ſuam; cum homines, quod facere ipſi non poſſent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia quod ſentirem, potiſſime dixiſſe. ſi qua præterea ſunt, (credo autem eſſe multa) ab ijs, ſi videbitur, qui iſta diſputant, quæritote. Fan. Nos autem à te potius, quamquam etiam ab iſtis ſæpe quæſiui, & audiui, non inuitus equidem: ſed aliud quoddam expetimus filium orationis tuæ. Scæ. Tum magis id diceres, Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cum de republica diſputatum eſt, affuiſſes, qualis tum patronus iuſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? Fan. Facile id quidem fuit, iuſtitiam, iuſtiſſimo viro, defendere. Scæ. Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, ſumma fide, conſtantia, iuſtitiaque ſeruatam, maximam gloriam ceperit? Læl. Vim hoc quidem eſt afferre. quid enim refert, quam me ratione cogatis? cogitis certe. ſtudiis enim enim generorum, præſertim in re bona, cum difficile eſt, tum ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſime igitur, mihi de amicitia cogitanti, maxime illud conſiderandum videri ſolet, num propter imbecillitatem, atque inopiam deſideranda ſit amicitia, vt in dandis, recipiendiſque meritis, quod quiſque minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet? an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ; ſed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipſa profecta alia cauſa.

ſa. amor enim, ex quo amicitia eſt nominata, princeps eſt ad beneuolentiam coniungendam nam vtilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ coluntur, & obſeruantur temporis cauſſa: in amicitia autem nihil fictum, niſi ſimulatum, & quidquid in ea eſt, id & verum, & voluntarium eſt. quapropter à natura mihi videtur potius, quam ab indigentia orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quam cogitatione, quantum illa vtilitas eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtijs quibuſdam animaduerti poteſt, quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, vt facile earum appareat ſenſus. Quod in homine multo eſt euidentius: primum ex ea caritate, quæ eſt inter natos, & parenteis, quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt: deinde, cum ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus, & natura congruamus: quod in eo quaſi lumen aliquod probitatis, & virtutis perſpicere videamur. nihil eſt enim amabilius virtute, nihil quod magis allicit homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabricij M. Curij cum caritate aliqua, & beneuolentia memoriam non vſurpet, quos numquam viderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho & Annibale. ab altero, propter probitatem eius, non alienos animos habemus; alterum, propter crudelitatem eius, ſemper hæc ciuitas oderit. Quod ſi tanta vis probitatis eſt, vt eam, vel in eis, quos numquam vidimus, vel, quod maius eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi ani-

animi homiuum moueantur, cnm eorum, quibuſcum vſu coniuncti eſſe poſſunt, virtutem, & bonitatem perſpicere videantur? quamquam confirmatur amor, & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adiuncta. Quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit beneuolentiæ magnitudo, quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, vt ſit per quam quiſque aſſequatur quod deſideret; humilem ſane relinquunt, & minime generoſum, vt ita dicam, ortum amicitiæ: quam ex inopia, atque indigentia natam volunt. Quod ſi ita eſſet vt quiſqoe minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus. quod longe ſecus eſt, vt enim quiſque ſibi plurimum confidit, & vt quiſque maxime virtute, & ſapientia ſic munitus eſt, vt nullo egeat, ſuaque omnia in ſe ipſo poſita iudicet: ita in amicitijs expetendis, colendiſque maxime excellit. Quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule. at ne ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam virtutis eius, ille viciſſim opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. auxit beneuolentiam conſuetudo. ſed quam vtilitates multæ, & magnæ cõſecutæ ſunt; non ſunt tamen ab earum ſpe cauſſæ diligendi profectæ. vt enim benefici, liberaleſque ſumus, non vt exigamus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur) ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus: ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quod eius omnis fructus in ipſo amore ineſt, expetendam putamus. Ab ijs vero, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe diſſentiſſimus, nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinum ſuſcipere poſſunt, qui omneis ſuas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam.

ptam.

ptam. Quamoarem hos quidem ab hoc ſermone remoueamus: ipſi autem intelligamus, à natura gigni ſenſum diligendi, & beneuolentiæ caritatem, facta ſignificatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant ſeſe. & propius admouent, vt & vſu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; ſintque pares in amore, & æquales. propenſioreſque ad bene merendum, quam ad repoſcendum. atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. Sic & vtilitates ex amicitia maxime capientur: & erit eius ortus à natura, quam ab imbecillitate, grauior & verior. nam, ſi vtilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata diſſolueret: ſed, quia natura mutari non poteſt, idcirco veræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem amicitiæ videtis. niſi quid adhuc forte vultis. Fan. Tu vero perge, Læli: pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo iure reſpondeo. Scæ. Recte tu quidem. quamobrem audiamus. Læl. Audite vero optimi viri, ea, quæ ſæpiſſime inter me, & Scipionem de amicitia diſſerebantur, quamquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quam amicitiam vſque ad extremum vitæ diem permanere: nã, vel vt nõ idem expediret vtrique incidere ſæpe, vel vt de republica non idem ſentirent. Mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, alias aduerſis rebus alias ætate ingraueſcente, atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis: quod ſummi puerorum amores ſæpe vna cum prætexta, ſumpta toga, deponerentur; ſin autem ad doleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum vel luxuriæ contentione, vel commodi alicuius, quod idem adipiſci vterque non poſſet: quod ſi qui longius in amicitia prouecti eſſent, tamen ſæpe labefactari, ſi in honeris contentionem incidiſſent: peſtẽ enim maiorem eſſe nullam in amicitijs, quam in pleriſque

riſque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibuſque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe: magna etiam diſſidia, & plerumque iuſta naſci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, vt aut libidinis miniſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriam: quod qui recuſarent, quamuis honeſte id facerent ius tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab ijs, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſſa eſſe facturos: eorum querela inueterata non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima, atque ſempiterna, hæc ita multa, quaſi fata, impendere amicitijs, vt omne ſubterfugere, non modo ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi videri. Quamobrem id primum videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viſcellinum amici regnum appetentem, num Sp, Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempublicam vexantem, à Q, Tuberone, æqualibuſque amicis derelictum videbamus, at C. Bloſſius Cumanus, hoſpes familiæ veſtræ, Scæuola cum ad me, qui aderam Lænati, & Rutilio conſulibus in conſilio, deprecatum veniſſet hanc, vt ſibi ignoſcerem, cauſſam afferebat, quod tanti Tio Gracchum feciſſet, vt, quidquid ille vellet, ſibi faciendum putaret, tum ego, Etiamne, inquam, ſi te in Capitolium faceis ferre vellet? numquam, inquit, voluiſſet id quidem: ſed, ſi voluiſſet, paruiſſem. Videtis, quam nefaria vox! & hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, ſed præfuit; nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit: itaque hac amentia quæſtione noua

per-

perterritus, in Aſiam profugit: ad hoſteis ſe contulit pœnas reipublicæ graueis, iuſtaſque perſoluit. Nulla eſt igitur excnſatio peccati, ſi amici cauſſa peccaueris. nam tum conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit; difficile eſt amicitiam manere, ſi à virtute defeceris, quod ſi rectum ſtatuerimus, vel concedere amicis, quicquid velint: vel impetrare ab amicis, quidquid velimus: perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeas res virij: ſed loquimur de ijs amicis. qui ante oculos ſunt, quos videmus. aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt, & eorum quidem maxime, qui ad ſapientiam maxime, qui ad ſapientiam proxime accedunt. Vidimus Papum AEmilium C. Luſcino familiarem fuiſſe, (ſic à patribus accepimus) his vna conſules, & collegas in cenſura, tum etiam cum ijs, & inter ſe coniunctiſſimos fuiſſe Man. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ traditum eſt. Igitur ne ſuſpicari quidem poſſum, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe. quod contra fidem, contra ius iurandum, contra rempublicam eſſet. nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi contendiſſet, ſcio impetraturum non fuiſſet, cum illi ſanctiſſimi viri fuerint: æque autem nefas ſit, tale aliquid, & facere rogatum & rogare. At vero Ti. Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus hoſti. Hæc igitur prima lex in amicitia ſanciatur, vt neque rogemus res turpeis, nec faciamus rogati. turpis enim excuſatio eſt, & minime accipienda cum iu cæteris peccatis, tum ſi quis contra rempublicam ſe amici cauſſa feciſſe fateaetenim eo loco, Fanni, & Scæuola, locati ſumus, vt nos longe proſpicere oporteat futuros caſus reipu-
blicæ

blicæ. deflexit enim iam aliquantulum de ſpatio, curriculoque conſuetudo maiorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus eſt, vel regnauit isquidem paucos menſes. numquid ſimile populus Romanus audierat, aut viderat? hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem effecerint, ſine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoq; quem modo poſuimus, propter recentem pœnam Tibi Gracchi ſuſtinuimus, de C. Gracchi autem tribunatu quid exſpectem, non libet augurari, ſerpit enim deinde res, quæ procliuis ad pernicem, cum ſemel cœpit, labitur. videtis, in tabella iam ante quanta ſit facta labes, primo Gabinia lege biennio autem poſt Caſſia. videre iam videor populum Romanum a ſenatu disiunctum, multitudiniſque arbitrio res maximas agi plures enim diſcent, quemadmodum hæc fiant: quam quemadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? quia ſine ſocijs nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, vt, ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment ita ſe alligatos, vt ab amicis in magna re aliqua in republica peccantibus non diſcedant. improbis autem pœna ſtatuenda eſt, nec vero minor ijs, qui ſecuti erunt alterum, quam ijs, qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle, qui potentior? qui cum imperator bello Perſico ſeruitute Græciam liberaſſet, propterque inuidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem quod viginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuẽtus eſt nemo. itaq: mortem ſibi vterque conſciuit. Quare talis improborum conſenſio nõ modo excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio vindicanda. vt ne quis ſibi conceſſum pu-

tet,

tet, amicum, bellum patriæ inferentem, ſequi. Quod quidem, vt res ire cœpit, haud ſcio an aliquando futurum ſit: mihi autem non minori curæ eſt, qualis reſpublica poſt mortem meam futura ſit, quam qualis hodie ſit. Hæc igitur prima lex amicitia ſanciatur, vt ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſa honeſta faciamus, nec exſpectemus quidem, dū rogemur, ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit, conſilium liberè dare gaudeamus, plurimum in amicitia amicorum benè ſuadentium valeat auctoritas, eaque adhibeatur ad monendum non modo apertè, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit, & adhibitæ pareatur. Nam quibuſdam, quos audio ſapienteis habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quędam, ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutijs: partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit vnum ſolicitum eſſe pro pluribus, ſatis ſuperque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimum eſſe, quam laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cum velis, vel remittas, caput enim eſſe ad beatè viuendum ſecuritatem, qua frui non poſſit animus ſi tanquam parturiat vnus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multo inhumanius; (quem locum breuiter perſtrinxi paullo ante) præſidij, adiumentique cauſſa, non beneuolentię, neque charitatis, amicitias eſſe expetendas: itaque vt quiſque minimum firmitatis habeat minimumque virium, ita amicitias appetere maximè ex eo fieri, vt mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quam viri: & inopes, quam opulenti, & calamitoſi quam ij qui putantur beati. O præclaram ſapientiam? ſolem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: qua nihil à Diis immortalibus melius habemur, nihil iucun-

cun-

cundius quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidē blā-da, ſed re ipſa multis locis repudienda eſt. Neq; enim eſt conſentaneum, vllam honeſtam rem, actionemue, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. quod ſi curam fugimus; virtus fugienda eſt; quæ, neceſſe eſt, vt cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur, atque oderit; vt bonitas malitiam, temperantia libidinem; ignauiam fortitudo. Itaque videas rebus iniuſtis iuſtos maxime dolere; imbecillibus forteis, flagitioſis modeſtos. ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor (qui profecto cadit, niſi ex eius animo exſtirpatam humanitatem arbitremur) quæ cauſſa eſt, cur amicitiam funditus tollamur è vita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? quid enim intereſt, motu animi ſublato, non dico inter pecudem, & hominem, ſed inter hominem, & ſaxum, aut truncum, aut quiduis generis eiuſdem? Neque enim ſunt iſti audiendi, qui virtutem duram, & quaſi ferream eſſe volunt: qua quidem eſt tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera, atque tractabilis; vt & bonis amici, quaſi diffundatur, & incommodis contrahatur. quamobrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantum valet, vt tollat è vita amicitiam: non plus, quam vt virtutes, quia nonnullas curas, & moleſtias afferunt, repudientur. Cum autem contrahat vireus amicitiam, vt ſupra dixi, ſi qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet, & adiungat: id cum contingit, amor ibi exoriatur neceſſe eſt. quid enim tam abſurdum, quam delectari multis inanibus rebus, vt honore, vt gloria, vt ædificio, vt veſtitu, cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo,

qui

qui vel amare, vel, vt ita dicam, redamari poſſit, non admodum delectari? nihil eſt enim remuneratione beneuolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum, officiorumque iucundius. Quod ſi etiam illud addimus, quod recte addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem vllam tam alliciat, & contrahat, quam ad amicitiam ſimilitudo; concedatur profecto verum eſſe, vt bonos boni diligant, adſciſcantque ſibi quaſi propinquitate coniunctos, atque natura. nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scæuola, conſtat, vt opinior, bonis inter bonos quaſi neceſſariam beneuolentiam eſſe: qui eſt amicitiæ fons à natura conſtitutus. ſed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. non eſt enim inhumana virtus, neque immunis, neque ſuperba: quæ etiam populos vniuerſos tueri, eiſque optime conſulere ſoleat; quod non faceret profecto, ſi à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui vtilitatis cauſſa fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ toſlere. non enim tam vtilitas parta per amicum, quam amici amor ipſe delectat, tumque illud fit, quod ab amico eſt profectum, iucundum, ſi cum amore, & ſtudio eſt profectum; tantumque abeſt, vt amicitiæ propter indigentiam colantur, vt ij, qui opibus, & copijs, maximeque virtute præditi, in qua plurimum eſt præſidij, minime alterius indigeât, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. Atq. haud ſcio, anne opus ſit quidem, nihil vnquam omnino deeſſe amicis. vbi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi numquam ſtudio, nũquã cõſilia nũquã opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur vtilitatem amicitia, ſed vtilitas amicitiam ſecuta eſt. Non ergo erunt homines delicijs diffluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam

quam nec vſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. nam quis eſt, pro deum fidem, atque hominum! qui velit, vt neque diligat quemquam, nec ipſe ab vllo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia viuere? Hæc enim eſt tyrannorum vita nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nulla ſtabilis beneuolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta, atque ſollicita, nullus locus eſt amicitiæ. quis enim aut eum diligat, quem metuit, aut eum à quo ſe metui putat? Coluntur tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. quod ſi forte, vt fit plerumque, ceciderint; tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum, cum exul eſſet, ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quoſque infidos, cum iam neutris gratiam referre poſſet. quamquam miror, in illa ſuperbia, & importunitate, ſi quemquam habere potuit. Atque vt huius, quem dixi, mores veros amicos parare non potuere: ſic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideleis. non enim ſolum ipſa fortuna cęca eſt, ſed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa eſt. itaque illi efferuntur faſtidio fere, & contumacia: neque quidquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari, ſpernique ab ijs veteres amicitias, & indulgeri nouis. quid autem ſtultius, quam, vt plurimum copijs, facultatibus, opibus poſſint, cætera parare, quæ parant; pecuniam, equos, famulos, veſtes egregias, vaſa pretioſa; amicos non parare, optimam, & pulcherrimam vitæ, vt ita dicam, ſupellectilem? Etenim cætera cum parant, cui parent, neſciunt, nec cuius cauſſa

laborent: eius enim eſt, iſtorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum ſua cuique permanet ſtabilis, & certa poſſeſſio: vt, etiam ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deſerta ab amicis, non poſſit eſſe iucunda. Sed hæc hactenus. Cōſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini deligendi. de quibus treis video ferri ſententias, quarum nullam probo: vnam, vt eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmetipſos: alteram, vt noſtra in amicos beneuolentia, illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterque reſpondeat: tertiam, vt, quanti quiſque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſentior. nec enim illa prima vera eſt, vt quemadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus. quam multa enim, quæ noſtra cauſſa numquam faceremus, facimus cauſſa amicorum? precari ab indigno, ſupplicare; tum acerbius in aliquem inuehi, inſectarique vehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtiſſime. multæ quoque res ſunt in quibus de ſuis incommodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, vt ijs amici potius, quam ipſi, fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac voluntatibus. hoc quidem eſt nimis exigue, & exiliter ad calculos reuocare amicitiam, vt par ſit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, & affluentior videtur eſſe vera amicitia, nec obſeruare ſtricte, ne plus reddat, quam acceperit. neque enim verendum eſt, ne quid excidat, aut ne aliquid in terram defluat aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, vt, quanti quiſque ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. ſæpe enim in quibuſdam aut animus abiectior eſt, aut

ſpes

ſpes amplificandæ fortunæ fractior. non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt, ſed potius eniti, & efficere, vt amici iacentem animum excitet, inducatque in ſpem, cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat vllam vocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe reperiri, quam eius, qui dixiſſet, ita amare oportere, vt aliquando eſſet oſurus: nec vero ſe adduci poſſe, vt hoc, quemadmodum putaretur, à Biante dictum eſſe crederet, qui habitus eſſet vnus è ſeptem; ſed impuri cuiuſdam, aut ambitioſi aut omnia ad ſuam potentiam reuocantis eſſe ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus eius eſſe poterit, cuius ſe putabit inimicum eſſe poſſe? quin etiam neceſſe erit cupere, & optare, vt quam ſæpiſſime peccet amicus; quo plureis det ſibi tamquam anſas ad reprehendendum. Rurſum autem recte factis, commodiſque amicorum neceſſe erit angi, dolore, inuidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuſcumque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam adhiberemus in amicitijs comparandis, vt ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. quin etiam, ſi minus felices in diligendo fuiſſemus; ferendum id Scipio potius quam inimicitiarum tempus cogitandum putabat. His igitur finibus vtendum arbitror, vt, cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, & voluntatum ſine vlla exceptione communitas; vt etiam ſi qua fortuna acciderit, vt minus iuſtæ amicorum voluntates ſint adiuuandæ, in quibus eorum aut de capite agatur, aut de fama, declinandum ſit de via, modo ne ſumma turpitudo ſequatur. eſt enim

quatenus amicitiæ dari venia poſſit. Nec vero negligenda eſt ſama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet beneuolentiam ciuium quam blanditijs, & aſſentationibus colligere, turbe eſt. virtus, quam ſequitur caritas, nin me repudianda eſt. Sed ſępe (redeo enim ad Scipionem, cuius omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores eſſent, vt capras, & oueis quot quiſque haberet, dicere poſſe: amicos quot haberet, non poſſe dicere: & in illis quidem parandis adhibere quaſi ſigna quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes deligendi: cuius generis eſt magna penuria: & iudicare difficile eſt ſane, niſi expertum: experiendum autem eſt in ipſa amicitia: ita pręcurrit amicitia iudicium, tollitque experiendi poteſtatem. eſt igitur prudentis, ſuſtinere, vt currum, ſic impetum beneuolentiæ: quo vtamur, quaſi equis temperatis, ſic amicitijs, aliqua parte periclitatis motibus amicorum. Quidam ſæpe in parua pecunia perſpiciuntur, quam ſint leues. quidem autẽ quos parua mouere non potuit, cognoſcuntur in magna. ſi vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ, ſordidum exiſtiment: vbi eos inueniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponant; vt, cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera vis amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam, etiam ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, excuſari ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſſa ſit neglecta amicitia. itaque verę amicitiæ difficillime reperiuntur in ijs, qui in honoribus, reque publica verſantur. vbi enim inuenias, qui honorem amici anteponant ſuo? Quid? (hæc vt ommittã) quam

graues, quam difficiles pleriſque videntur calamitatũ ſocietates? ad quas, non eſt facile inuentus, qui deſcendat, quanquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis pleroſque conuincunt; aut ſi in bonis rebus contemnunt; aut ſi in malis deſerunt. Qui igitur vtraque in re grauem, conſtantem, ſtabilemque ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, & pene diuino. firmamentum autem ſtabilitatis, conſtantiæque eius, quam in amicitia quærimus, fides eſt. Nihil enim ſtabile eſt quod infidum eſt. ſimplicem præterea, & communem, & conſentientem, id eſt qui rebus iiſdem moueatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim fidum poteſt eſſe multiplex ingenium, & tortuoſum. neque vero, qui non iiſdem rebus mouetur, & natura conſentit, aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe. Addendum eodem eſt, vt ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis: quæ pertinent omnia ad eam, quam iam dudum tracto, conſtantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam niſi inter bonos eſſe non poſſe. Eſt enim boni viri, quem eundem ſapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia: primum, ne quid fictum ſit, neue ſimulatum; (aperte enim vel odiſſe, magis ingenuum eſt, quam fronte occultare ſententiam.) deinde non ſolum ab aliquo oblatas criminationes repellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum, ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe violatum. Accedat huc ſuauitas quædam, oportet, ſermonum, atque morum, haudquaquã mediocre condimentum amicitiæ. Triſtitia autem, & in omni re ſeueritas abſit. habet illa quidem grauitatem,

tem, ſed amicitia remiſſior eſſe debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemque procliuior. Exiſtit autem hoc loco quædam quæſtio ſub difficilis. numquando amici noui, digni amicitia; veteribus ſint anteponendi, vt equis vetulis teneros anteponere ſolemus. Indigna homine dubitatio non enim amicitiarum eſſe debent, ſicut aliarum rerum, ſacietates, veterrimæ quæque (vt ea vina, quæ vetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuauiſſimæ. verumque illud eſt, quod vulgo dicitur, Multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, vt amicitiæ munus expletum ſit. nouitates autem, ſi ſpem afferunt, vt tamquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ: vetuſtas tamen ſuo loco conſeruanda eſt: maxima eſt enim vis vetuſtatis, & conſuetudinis. atque in ipſo equo, cuius modo mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſueuit, libentius vtatur, quam intrectato, & nouo: nec modo in hoc, quod eſt animal, ſed in ijs etiam, quæ ſunt inanimata conſuetudo valet, cum locis etiã ipſis montoſis delectemur, & ſylueſtribus, in quibus diutius commorati ſumus. Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam ſunt: qualis erat Scipionis in noſtro, vt ita dicam, grege. numquam ſe il o Philo numquam Rupilio, numquam Mumio antepoſuit, numquam inferioris ordinis amicis. Quinctum vero maximum, fratrem, egregium virum, omnino ſibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate. tamquam ſuperiorem colebat; ſuoſque omneis per ſe eſſe poſſe ampliores volebat. quod faciendum, imitandumque eſt omnibus: vt, ſi quam præſtantiam virtutis, ingenij, fortunæ conſecuti ſunt, impartiant eam ſuis, communicentque cum proximis: vt, ſi parentibus nati

ſunt

ſunt humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna eorum augeant opes, eiſque honori ſint, & dignitati: vt in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam ſtirpis, & generis, in famulatu fuerint. cum cogniti ſunt, & aut deorum, aut regnum filij inuenti; retinent tam caritatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt. quod quidem eſt multo profecto magis in veris patribus, ceteriſque faciendum. Fructus enim ingenij, & virtutis, omniſque præſtantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quemque confertur. Vt igitur ij, qui ſunt in amicitia, coniunctioniſque neceſſitudine ſuperiores, ex æquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe à ſuis amicis aut ingenio aut fortuna, aut dignitate ſuperari. quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobant, eoque magis, ſi aliquid ſe habere putant, quod officioſe, aut amice, & cum labore aliquo ſuo factum queant dicere. Odioſum ſane genus hominum officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt: non commemorare, qui contulit. Quamobrem, vt ij, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia: ſic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt. cum ipſi ſe contemni putant: quod non ferre contingit, niſi ijs, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur: qui hac opinione non modo verbis, ſed etiam opere leuandi ſunt. tantum autem cuique tribuendum eſt, primum, quantum ipſe efficere poſſis, deinde etiam quantum ille, quem diligas, atque adiuues, poſſit ſuſtinere. non enim tu poſſis, quantumuis licet excellas, omneis tuos ad honores ampliſſimos perducere: vt Scipio P. Rupilium potuit conſulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit, quod ſi etiam poſſis quiduis

deferre ad alterum; videndum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitiæ, corroboratis iam confirmatiſque & ingenijs, & ætatibus, iudicandæ ſunt: nec, ſi qui ineunte ætate venandi, aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tũ eodem ſtudio præditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices, & pædagogi iure vetuſtatis plurimnm beneuolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi. aliter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur: quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias. nec ob aliam cauſſam vllam boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quod tanta eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe, morum, ſtudiorumque diſtantia. Recte etiam præcipi poteſt in amicitijs, ne quis intemperata quadam beneuolentia, quod perſæpe fit, impediat magnas vtilitates amicorum. nec enim (vt ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impedientem, audire voluiſſet. & ſæpe incidunt magnæ res, vt diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quod deſiderium non facile ferat; is & infirmus eſt, molliſque natura, & ob eam ipſam cauſſam in amicitia parum iuſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, & quid poſtules ab amico, & quid patiare a te impetrari. Eſt etiã quaſi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnumquam neceſſaria. iam enim à ſapientum familiaritatibus ad vulgareis amicitias oratio noſtra delabitur. erumpunt ſæpe vitia amicorum tum in ipſos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione vſus eluendæ, & (vt Catonem dicere audiui) diſ-

ſuen-

ſuendæ magis, quam diſcindendæ ſunt: niſi quædam admodum intolerabilis iniuria exarſerit, vt neque rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, vt non ſtatim alienatio, diſiunctioque facienda ſit. Sin autem morum, aut ſtudiorum commutatio quædam, vt fieri ſolet, facta erit, aut in republicæ partibus diſſenſio interceſſerit; (loquor enim, vt paullo ante dixi, non de ſapientum, ſed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non ſolum amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, qui cum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine ſe remouerat (vt ſcitis) Scipio: propter diſſenſionem autem, quæ erat in republica alienatus eſt à collega noſtro Metello. vtrumque egit grauiter. auctoritate & offenſione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera eſt, ne qua amicorum diſſidia fiant: ſin tale aliquid euenerit, vt extinctæ potius amicitiæ, quam oppreſſæ videantur. Cauendum vero eſt, ne etiam in graueis inimicitias conuertant ſe amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ giguuntur: quæ tamen ſi tolerabiles erunt, ferendæ ſunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus eſt, vt is in culpa ſit qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum vna cautio eſt, atque vna prouiſio, vt ne nimis cito diligere incipiamus, neue indignos. Digni autem ſunt amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſſa, cur diligantur. Rarum iſtud genus (& quidem omnia præclara rara) nec quidquam difficilius, quam reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit; & amicos, tamquam pecudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſpe-

ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos: itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per ſe, & propter ſe expetenda nec ipſi ſibi exemplo ſunt, hæc vis amicitiæ qualis, & quanta ſit. ipſe enim ſe quiſque diligit, non vt aliquam à ſe ipſo mercedem exigat caritatis ſuæ, ſed quod per ſe ſibi quiſque carus eſt. quod niſi idem in amicitiam transferatur, verus amicus numquam reperietur. Eſt enim is amicus quidem, qui eſt tamquam alter idem. Quod ſi hoc apparet in beſtiis, volucribus, agreſtibus, natantibus, cicuribus, feris, primum, vt ſe ipſæ diligant; (id enim pariter cum omni animante naſcitur.) deinde, vt requirant, atque appetant, ad quas ſe applicent, eiuſdem generis animanteis: idque faciunt cum deſiderio, & cum quadam ſimilitudine amoris humani: quanto id magis in hominis fit natura? qui & ſe ipſe diligit, & alterum anquirit, cuius animum ita cum ſuo commiſceat, vt efficiat pene vnum ex duobus? Sed plerique peruerſe, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quæque ipſi non tribuunt amicis, hæc ab ijs deſiderant. Par eſt autem, primum, ipſum eſſe virum bonum; tum, alterum ſimilem ſui quærere. In talibus ea, quam iam dudum tractamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt; cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus cæteri ſeruiunt, imperabunt: deinde æquitate, iuſtitiaque gaudebunt: omniaque alter pro altero ſuſcipiet: neque quidquam vmquam, niſi honeſtum, & rectum, alter ab altero poſtulabit: neque ſolum colent ſe inter ſe, ac diligent, ſed etiam verebuntur. nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam: itaque in ijs pernicioſus eſt error, qui exiſtimant, libidinum, peccatorumque omnium pate-

patere in amicitia licentiam, Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data eſt, non vitiorum comes: vt, quoniam ſolitaria non poſſet vi tus ad ea, quæ ſumma ſunt, peruenire, coniuncta & conſociata cum altera peruenire t: quæ ſi quosinter ſocietas aut eſt, aut fuit aut futura eſt; eorũ eſt habẽdus ad ſummum naturæ bonum optimus, beatiſſimuſque comitatus. Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas: vt, cum hæc adſint, beata vita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. Quod cum optimum, maximumque ſit, ſi id volumus adpiſci, virtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque vllam rem expetendam conſequi poſſumus. ea vero neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe denique erraſſe ſentiunt, cum eos grauis aliquis caſus experiri cogit. Quocirca. (dicendum eſt enim ſæpius) cum iudicaueris, diligere oportet; non, cum dilexeris, iudicare. Sed, cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & diligendis, & colendis. Præpoſteris enim vtimur conſiliis, & acta agimus: quod vetamur veteri prouerbio. nam implicati vltro & citro, vel vſu diuturno, vel etiam officijs, repente in medio curſu amicitias, exorta aliqua offenſione, dirumpimus. quo etiam magis vituperanda eſt rei maxime neceſſariæ tanta incuria. Vna eſt enim amicitia in rebus humanis, de cuius vtilitate omnes vno ore conſentiunt. Quamquam à multis ipſa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque oſtentatio eſſe dicitur; multi diuitias deſpiciunt, quos paruo contentos tenuis victus, cultuſque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quã multi ita contemnunt, vt nihil inanius, nihil eſſe

le-

leuius exiſtiment? itemque cætera, quæ quibuſdam admirabilia videntur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad vnum idem ſentiunt, & ij. qui ad rempublicam ſe contulerunt, & ij, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur, & ij, qui ſuum negotium gerunt otioſi: poſtremo ij. qui ſe totos tradiderunt voluptatibus, ſine amicitia vitam eſſe nullam ſentiunt, ſi modo velint aliqua ex parte liberaliter viuere. Serpit enim neſcio quo modo per omnium vitam amicitia, nec vllam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui. Quin etiam, ſi quis ea aſperitate eſt, & immanitate naturæ, vt congreſſus, ſocietatemque hominum fugiat, atque oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus; tamen is pati non poſſit, vt non acquirat aliquem, apud quem euomat virus acerbitatis ſuæ. Atque hoc maxime iudicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, vt aliquis nos deus ex hac hominũ frequentia tolleret, & in ſolitudine vſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſiderat, abundantiam, & copiam: hominis omnino aſpiciendi poteſtatem eriperet: quis tam eſſet ferreus, qui eam vitam ferre poſſet? cuique non auferret fructum voluptatum omnium ſolitudo? verum igitur illud eſt quod à Tarentino Archita, vt opinor, dici ſolitum noſtros ſenes commemorare audiui, ab alijs ſenibus auditum: Si quis cœlum aſcendiſſet, naturamque mundi. & pulchritudinem ſiderum perſpexiſſet, inſuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundiſſima fuiſſet, niſi aliquem, cui narraret habuiſſet. Sic natura ſolitarium nihil amat: ſemperque ad aliquod tamquam adminiculum annititur; quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt. Sed cum tot ſignis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid deſideret:

ret:

ret : obſurdeſcimus tamen neſcio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Eſt enim varius, & multiplex vſus amicitiæ; multæque cauſſæ ſuſpicionum, offenſionumque dantur. quas tum euitare, tum eleuare: tum ferre ſapientis eſt. Vna illa ſubleuanda offenſio eſt, vt & veritas in amicitia, & fides retineatur. nam & monendi amici ſæpe ſunt, & obiurgandi. & hæc accipienda amice, cum beneuole fiunt. ſed neſcio quomodo verum eſt, quod in Andria familiaris meus Terentius dicit:

Obſequium amicos, veritas odium parit.

Moleſta veritas eſt: ſi quidem ex ea naſcitur odium, quod eſt venenum amicitiæ: ſed obſequium multo moleſtius; quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri ſinit. maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia eſt: primum vt monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat: in obſequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter vtimur) comitas adſit, aſſentatio, vitiorum adiutrix, procul amoueatur, quæ non modo amico, ſed ne libero quidem digna eſt. aliter enim cum tyranno, aliter cum amico viuitur. Cuius autem aures clauſæ veritati ſunt, vt ab amico vera audire nequeant, huius ſalus deſperanda eſt. Scitum eſt enim illud Catonis, multo melius de quibuſdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum ſæpe dicere, hos numquam. Atque illud abſurdum eſt, quod ij, qui monentur, ea moleſtiam, quam debent capere non capiunt: eam capiunt, quam debent carere, peccaſſe enim ſe, non anguntur: obiurgari, moleſte ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, &

& moneri proprium eſt veræ amicitiæ. & alterum li-
bere facere, non aſpere: alterum patienter accipere, &
non repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in ami-
citijs peſtem eſſe maiorem, quam adulationem, blan-
ditias, aſſentationem. Quamuis enim multis nomi-
nibus eſt hoc vitium notandum, leuium hominum, &
atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, &
nihil ad veritatem: cum autem omnium rerum ſimu-
latio eſt vitioſa; (tollit enim iudicium veri, idque
adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime. delet e-
nim veritatem, ſine qua nomen amicitiæ valere non
poteſt. nam cum amicitiæ vis ſit in eo, vt vnus qua-
ſi animus fiat ex pluribus: qui fieri poterit, ſi nec in
vno quidem vnus animus erit idem ſemper, ſed va-
rius; commutabilis, multiplex? quid enim poteſt
eſſe tam flexibile, tam deuium, quam animus eius,
qui ad alterius non modo ſenſum, ac voluntatem, ſed
etiam vultum, atque nutum conuertitur?

Negat quis? nego. ait? aio. poſtremo imperaui egomet mihi
Omnia aſſentari?

vt ait idem Terrentius. ſed ille ſub Gnathonis per-
ſona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis
eſt. multi autem Gnathonum ſimiles cum ſint, loco,
fortuna, fama ſuperiores: horum eſt aſſentatio mole-
ſta, cum ad vanitatem acceſſit auctoritas. ſecerni au-
tem blandus amicus à vero, & internoſci tam poteſt
adhibita diligentia, quem omnia fucata, & ſimulata
à ſinceris. atque veris. Concio, quæ ex imperitiſſi-
mis conſtat, tamen iudicare ſolet, quid interſit inter
popularem, id eſt aſſentatorem, & leuem ciuem; &
inter conſtantem, ſeuerum, & grauem. Quibus blan-
ditijs C. Papirius conſul nuper influebat in auris con-
cionis, cum ferret legem de tribunis pleb. reficiendis?
diſſuaſimus nos: Sed nihil de me, de Scipione dicam

liben-

libentius. Quanta illi, dij immortales! fuit grauitas? quanta in oratione maieſtas? vt facile ducem populũ Romanum, non comitem, diceres. ſed affuiſtis: & eſt in manibus oratio. itaque lex popularis ſuffragijs populi repudiata eſt. Atque (vt ad me redeam) meminiſtis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino coſſ. quam popularis lex de ſacerdotijs C. Licinij Craſſi videbatur. cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primum inſtituit in forum verſus, agere cum populo tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus facile vincebat. atque id actum eſt prætore me. quinquennio ante quam conſul ſum factus. itaque re magis quam auctoritate, cauſſa illa defenſa eſt. Quod ſi in ſcena, id eſt in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum eſt tamen verum valet, ſi modo id patefactum & illuſtratum eſt: quid in amicitia fieri oportet, quę tota veritate perpenditur? in qua niſi, vt dicitur, apertum pectus videas, tuumq; oſtendas; nihil fidum, nihil exploratom habeas; ne amare, quidem, aut amari poſſis, cum id quam vere fiat ignoras. Quamquam iſta aſſentatio, quamuis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recepit, atque ea delectatur. ita fit, vt is aſſentatoribus patefaciat auris ſuas maxime, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet. Omnino eſt amans ſui virtus: optime enim ſe ipſa nouit, quamque amabilis ſit intelligit ego autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione. virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quam videri volunt. hos delectat aſſentatio: his fictus ad eorũ voluntatem ſermo cum adhibetur, orationem illam vanam teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendũ

para-

paratus eſt. nec paraſitorũ in comœdijs aſſentatio nobis faceta videretur, niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat reſpondere, *Magnas*: *ingenteis*, inquit. ſemper auget aſſentatio id quod is, cuius ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum. Quamobrem, quamquam blanda iſta vanitas apud eos valet, qui ipſi illam alle-ctant, & inuitant: tamen etiam grauiores, conſtantioreſque admonendi ſunt, vt animaduertant, ne callida aſſentatione capiantur: aperte enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors: callidus ille, & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſe cauendum eſt. nec enim facillime agnoſcitur, quippe qui aduerſando ſæpe aſſentetur & litigare ſe ſimulans blandiatur, atq; ad extremum dat manus, vincique ſe patiatur, vt is, qui illuſus ſit, plus viciſſe videatur. quid autem turpius quam illud? quod ne accidat, magis cauendum eſt: vt in Epiclero:

Hodie me ante omneis comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris lautiſſime:

Hæc enim etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improuidorum, & credulorum ſenum. Sed neſcio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum id eſt ſapientum (de hac dico ſapientia, quæ videtur in hominem cadere poſſe) ad leuis amicitias defluxit oratio. quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipſa concludamus aliquando. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conſeruat. in ea eſt enim conuenientia rerum, in ea conſtantia: quæ cum ſe extulit & oſtendit lumen ſuum, & idem aſpexit agnouitque in alio, ad id ſe admouet, viciſſimque accipit illud, quod in altero eſt. ex quo eorum exardeſcit ſiue amor, ſiue amicitia. vtrumq; enim dictum eſt ab amando: amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipsũ dilige-

re

te quem ames, nulla indigentia nulla vtilitate quęſita; quæ tamen ipſa efflorefcit ex amicitia. etiā ſi tu eam minus ſecutus ſis. Hac nos adoleſcentes beneuolentia ſenes illos L. Paullum. M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, Ti. Gracchum, Scipionis noſtri ſocerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æqualis, vt inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus, vt in veſtra vt in Q. Tuberonis: æquidem etiam admodum adoleſcentis, P. Rutilij, & A. Virginij familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata eſt vitæ natureque noſtræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum eſt: vt cum æqualibus poſſis, quibuſcum tanquam è carceribus emiſſus ſis, cum ijſdem ad calcem, vt dicitur, peruenire: ſed quoniam res humanæ fragiles, caducæque ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. caritate enim, beneuolentiaq; ſublata. omnis eſt è vita ſublata iucunditas. Mihi quidem Scipio, quamquam eſt ſubito ereptus viuit tamen ſemperque viuet. virtutem enim amaui illius viri; quæ extincta non eſt: nec mihi ſoli verſatur ante oculos qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. nemo vmquam animo, aut ſpe maiora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam. atque imaginem proponendā putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. in hac mihi de republica conſenſus, in hac rerum priuatarum conſilium in hac requies plena obleſtationis fuit. numqum illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audiua ex eo ipſe, quod nollem. vna domus erat, idem victus, iſque communis; neque ſolum militia, ſed etiam peregrinatio-

nationes, ruſticationeſque communes. Nam quid ego de ſtudijs dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi? in quibus remoti ab oculis populi, omne otium tempuſque contriuimus. Quarum rerum recordatio, & memoria ſi vna cum illo occidiſſet; deſiderium coniunctiſſimi viri, atque amantiſſimi ferre nullo modo poſſem; ſed nec illa extincta ſunt, alunturq; potius, & augentur cogitatione, & memoria: & ſi plane illis orbatus eſſem, magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium. diutius enim in hoc deſiderio eſſe non poſſum; omnia autem breuia tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſunt. Hæc habui de amicitia quæ dicerem vos autem hortor, vt ita virtutem locetis, ſine qua amicitia eſſe non poteſt, vt, ea excepta, nihil amicitia præſtabilius eſſe putetis.

M. T. CICERONIS PARADOXA, AD M. BRVTVM.

ANimaduerti, Brute, ſæpe Catonem, auunculum tuum, cum in ſenatu ſententiam diceret, locos graueis ex philoſophia tractare, abhorrenteis ab hoc vſu forenſi, & publico: ſed diſcendo conſequi tamen, vt illa etiam populo probabilia viderentur, quod eo maius eſt illi, quam aut tibi, aut nobis: quia nos ea philoſophia plus vtimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari. Cato autem, perfectus, mea ſententia, Stoicus, & ea ſentit, quæ non ſane probantur in vulgus; & in ea hæreſi eſt, quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, ſed minutis interrogatiunculis, quaſi punctis, quod propoſuit efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, tamquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipſe de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de dijs immortalibus, de caritate patriæ, Stoice ſolet, oratorijs ornamentis adhibitis dicere. ego vero illa ipſa, quæ vix in gymnaſijs, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communeis locos. quæ quia ſunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipſis

etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, poſſent ne proferri in lucem, ideſt in forum, & ita dici, vt probarentur: an illa quædam eſſent erudita, alia pupularis oratio, eoq; ſcripſi libentius, quod mihi iſta παράδοξα quæ appellantur, maxime videntur eſſe Socratica, longeque veriſſima. Accipies igitur hoc paruum opuſculum, lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum vigilarum munus in tuo nomine apparuit. & deguſtabis genus hoc exercitationum mearum, quibus vt conſueui, cum ea, quæ dicuntur in ſcholis θετικά ad noſtrum hoc oratorium transferro dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum vt referas, nihil poſtulo. non enim eſt tale. vt in arce poni poſſit, quaſi illa Mineruа Phidiæ: tale tamen eſt, vt ex eadem officina exiſſe videatur.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

Quod honeſtum ſit, id ſolum bonum eſſe.

VEreor, ne cui veſtrum ex Stoicorum hominſim diſputationibus, non ex meo ſenſu, deprompta hæc videatur oratio: dicam tamen, quod ſentio; & dicam breuius quam res tanta dici poſſit. Numquam me hercule ego neque pecunias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adſtricti ſunt, voluptates in bonis rebus eſſe expetendas duxi: quippe cum viderem, homines his rebus circumfluentibus ea tamen deſiderare maxime quibus abũdarẽt, neq. enim vnquã expletur, nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neque ea ſolum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorum hominum

minum maiorum noſtrorum ſæpe requiro prudentiam: qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, ſolo verbo Bona putauerunt appellanda, cum re, ac factis longe aliter iudicauiſſent. Poteſtne bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? atqui iſta omnia talia videmus, vt etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem, licet irrideat, ſi quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. neque ego vnquam illum bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus, aut ſupellectilem amiſerit. necnon ſæpe laudabo ſapientem illum Biantem, vt opinior, qui numeratur inter ſeptem: cuius cum patriam Prienem cepiſſet hoſtis, cæterique ità fugerent, vt multa de ſuis rebus ſecum aſportarent, cum eſſet admonitus à quodam, vt idem ipſe faceret, Ego vero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ ne ſua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis bonum? ſiquid recte fit, & honeſte, & cum virtute, id bene fieri vere dicitur; &, quod rectum, & honeſtum, & cum virtute eſt, id ſolum opinor bonum. Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, cum ſine appoſitione exemplorum lentius diſputantur: vita, atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum, hæc, quæ verbis ſubtilius, quam ſatis eſt, diſputari videntur. Quæro enim à vobis. num vllam cogitationem habuiſſe videantur ij, qui hanc rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos vnumquemque regum. vultis, incipiam à Romulo? vultis, poſt liberam ciuitatem, ab ijs ipſis, qui liberauerunt eam?

Quibus tandem Romulus gradibus aſcendit in cœlũ? ijsne, quæ iſti bona appellant. an rebus geſtis, atque viututibus? Quid autem Numa Pompilius? minuſne gratas dijs immortalibus capedines, ac fictileis vrnulas fuiſſe, quam filicatas aliorum pateras arbitramur? omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Superbum. Brutum vero ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda: ſi quis reliquos item eiuſdem conſilij ſocios, quid ſpectarint, quid ſecuti ſint; num quis exiſtat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui denique, præter officium fortis, & magni viri, quidquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? quæ res ad necem Porſennæ Q. Mucium impulit, ſine vlla ſpe ſalutis ſuæ? quæ vis Horatium Coclitem contra omneis hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? quæ patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immiſit in armatas hoſtium copias? quid continentia C. Fabricij? quid tenuitas victus Man. Curij ſequebatur? quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginenſium aduentum corporibus ſuis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor. quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? nam domeſticis exemplis abundamus, an putamus quemquam horum cogitaſſe quidquam in vita ſibi expetendum, niſi quod laudabile eſſe, & præclarum videretur? Veniant igitur irriſores huius orationis, ac ſententiæ; & iam vel ipſi iudicent, vtrum ſe horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundant; an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimileis eſſe malint. Atque hæc quidem, quæ modo huc; modo illuc transferuntur, facile adduci ſolent, vt in rebus bo-

bonis eſſe negent; illud tamen arcte tenent accurateque defendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum: quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu, cum tibi ſiue Deus, ſiue mater, vt ita dicam, rerum omnium natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque diuinius; ſic te ipſe abijcies, atque proſternes, vt nihil inter te, & quadrupedem aliquem putes intereſſe? Quidquamne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem faciat? vt enim quiſque eſt maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque eſt vllum bonum, de quo non is, qui id habeat, poſſit honeſte gloriari. Quid autem eſt horum in voluptatem? meHoremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quiſquam in potiundis voluptatibus gloria ſeſe & prædicatione effert? Atqui ſi voluptas, quæ plurimorum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habenda non eſt; eaque, quo eſt maior, eo magis mentem ex ſua ſede, & ſtatu dimouet: profecto, nihil eſt aliud bene, & beate viuere, niſi honeſte, & recte viuere.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

In quo virtus ſit, ei nihil deeſſe ad beate viuendum.

NEc vero ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicem, nec miſerum, vnquam putaui. non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non conſtantia, non vlla virtus, non denique animus ipſe: qui tot virtutum præſidio munitus, tantoque comitatu circumſeptus, cum corpus eius caperetur, capi certe ipſe non potuit. Caium vero Marium vidimus: qui mihi ſecundis in rebus

bus vnus ex fortunatis hominibus,in aduerſis vnus ex ſummis viris videbatur:quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. Neſcis, inſane, neſcis, quantas vireis virtus habeat, nomen tantum virtutis vſurpas: quid ipſa valeat, ignoras, nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quique in ſe vno ſua ponit omnia. cuius autem ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil poteſt eſſe certi; nihilque, quod exploratum habeat permanſurum ſibi, ne vnum quidem diem. Eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus iſtiuſmodi, mortis, aut exilii minis. Mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recuſanti quidem euenerit, non modo repugnanti. quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ, ſiquidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, vt in eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret iniuria? Mortemne mihi minitaris, vt omnino ab hominibus; an exilium, vt ab improbis demigrandum ſit? Mors terribilis eſt iis, quorũ cũ vita omnia extinguuntur, nõ iis quorũ laus emori nõ poteſt. exiliũ autẽ terribile illis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus: nõ iis, qui omnem orbem terrarum vnam vrbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum. qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris; cui nec ſatis eſt, quod eſt, & id ipſum, quod habes ne non diuturnum ſit futurum, times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atque legum: quocunque adſpexiſti, vt furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrem vt improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus vir, & fortis; &

ſapiens miſer eſſe nemo poteſt. Nec vero, cuius virtus, moreſque laudandi ſunt, eius non laudanda vita eſt: neque porro fugienda vita, quæ laudanda eſt: eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem, quidquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα

Aequalia eſſe peccata, & recte facta.

PArua, inquis, res eſt: at magna culpa. nec enim peccata rerum euentu, ſed vitijs hominum metienda ſunt. in quo peccatur, id poteſt aliud alio maius eſſe, aut minus. ipſum quidem illud, peccare, quoquo te verteris, vnum eſt. Auri nauem euertat gubernator, an paleæ; in re aliquantum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili virginine: peccauit vero nihilo minus: ſi quidem eſt peccare, tamquam tranſilire lineas: quod cum feceris, culpa commiſſa eſt: quam longe progrediare, cum ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. quod autem non licet, id hoc vno tenetur, ſi arguitur non licere. id ſi nec maius, nec minus vnquam fieri poteſt: (quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit: quod ſemper vnum, & idem eſt) quæ ex eo peccato naſcantur, ęqualia ſint oportet. Quod ſi virtutes pares ſunt inter ſe: paria eſſe etiam vitia neceſſe eſt. atqui pares eſſe virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem,

nec

nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri. facile poteſt perſpici. An virum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cum lucrari impune poſſet, auri pondo decem reddiderit, ſi idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperantem, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus eſt conſentiens cum ratione, & perpetua conſtantia. nihil huic addi poteſt, quo magis virtus ſit: nihil demi, vt virtutis nomen relinquatur. etenim ſi bene facta, recte facta ſunt, & nihil recto rectius: certe nec bono quidem melius quidquam inueniri poteſt. ſequitur igitur, vt etiam vitia ſint paria: ſiquidem prauitates animi recte vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes ſunt, recte etiam facta, quando à virtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent: itemque peccata, quoniam ex vitiis maneant, ſint æqualia neceſſe eſt. A philoſophis, inquis, iſta ſumis. metuebam, ne à lenonibus, diceres. Socrates diſputabat illo modo. bene hercule narras. nam, iſtum doctum, & ſapientem virum fuiſſe, memoriæ traditum eſt. ſed tamen quæro ex te, (quando verbis inter nos contendimus non pugnis) vtrum potius de bonis eſt quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctiſſimi ſenſerint; præſer im cum hac ſententia non modo verior, ſed ne vtilior quidem hominum vitæ reperiri vlla poſſit. quæ vis eſt enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quam ſi ſenſerint nullum in delictis eſſe diſcrimen? æque peccare ſe, ſi priuatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant, quamcumque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? Nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an ſeruum? Nuda iſta ſi ponas; iudicari, qualia ſint, non facile poſſunt. patrem vita priuare ſi per ſe ſcelus eſt, Sagun-

guntini, qui parenteis ſuos liberos emori, quam ſernos viuere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnumquam adimi vita ſine ſcelere poteſt; & ſeruo ſæpe ſine iniuria non poteſt. Cauſſa igitur hæc, non natura, diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſius: ſi vtrique adiuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quod in ſeruo necando, ſi adſit iniuria, ſemel peccatur; in patris vita violanda, multa peccantur: violatur is, qui procreauit, is qui aluit, is qui erudiuit, is qui in ſede, ac domo, atque in republica collocauit: multitudine peccatorum præſtat, eoque pœna maiore dignus eſt. Sed nos in vita, nõ quæ cuique peccato pœna, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. quidquid non oportet, ſcelus eſſe; quidquid nõ licet, nefas putare debemus. etiam ne in minimis rebus? etiã. ſiquidẽ rerũ modũ fingere non poſſumus animorũ tenere poſſumus. Hiſtrio ſi paullo ſe mouit extra numerum, aut ſi verſus pronuntiatus eſt ſyllaba vna breuior, aut longior, exſibilatur, & exploditur: in vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, vt in ſyllaba, te peccare dices? Poetam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam ciuem digitis peccata dimitientem ſua: quæ ſi viſa ſint breuiora, leuiora qui poſſunt videri? cum quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione ſemel, & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται.

Omnes ſtultos inſanire.

Ego vero te non ſtultum, vt ſæpe, non improbum vt ſemper, ſed dementem, & inſanum rebus ad-

di-

dicam neceſſarijs. Sapientis animus magnitudine conſilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ virtutibus deniquo omnibus vt mœnibus ſeptus, vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli poteſt? Quæ eſt enim ciuitas. omniſne conuentus etiam furum, & immanſum, omniſne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata vnum in locum multitudo, certe negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil valebant; cum iudicia iacebant: cum mos patrius occiderat; cum ferro pulſis magiſtratibus, ſenatus nomen in republica non erat. prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum. & reliquiæ coniurationis, à Catilinæ furijs ad tuum ſcelus, furoremque conuerſæ, non ciuitas erat. Itaque pulſus ego ciuitate non ſum, quæ tum nulla erat: accerſitus in ciuitatem ſum, cum eſſet in republica conſul, qui tum nullus fuerat; eſſet ſenatus, qui tum occiderat; eſſet conſenſus populi liber, eſſet iuris, & æquitatis, (quæ vincula ſunt ciuitatis) repetita memoria. At vide, quam iſta tui latrocinij tela contemſerim. iactam, & immiſſam à te nefariam in me iniuriam ſemper duxi: perueniſſe tamen ad me numquam putaui, niſi forte, cum parietes diſturbabas, aut cum tectis ſceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare, nihil neque meum eſt, neque cuiuſquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. Si mihi eripuiſſes diuinam animi mei conſtantiam, meas curas, vigilias, conſilia, quibus reſpublica inuicta ſtat, ſi huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuiſſes, multo etiam magis. ſi illam mentem, vnde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer iniuriam. ſed ſi hæc nec feciſti, nec facere

po-

potuiſti, reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria, non exitum calamitoſum. Ergo ego ſemper ciuis eram, & tum maxime, cum meam ſalutem ſenatus exteris nationibus, vt ciuis optimi, commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis, niſi forte idem hoſtis, & ciues eſſe potes. An tu ciuem ab hoſte natura, ac loco, non animo, factiſque diſtinguis. cædem in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuiſti: priuatorum domos, ædeiſque ſacras incendiſti. cur hoſtis Spartacus, ſi tu ciuis. potes autem eſſe tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit. Et me exulem, tuo nomine, appellas, cum omnes meo diſceſſu exulaſſe rempublicam putent. numquamne, homo amentiſſime, te circumſpicies. numquamne, quid facias, conſiderabis, nec quid loquare. neſcis, exilium ſcelerum eſſe pœnam: meum illud iter ob præclariſſimas res à me ante geſtas eſſe ſuſceptum. omnes ſcelerati, atque impij, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules ſunt, etiam ſi ſolum non mutarunt an. cum omnes leges te exulem eſſe iubeant, non eris tu exul. Non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit. ante ſenatum tua ſica deprehenſa eſt. qui hominem occiderit. tu plurimos occidiſti, qui incendium fecerit. ædeis Nympharum manu tua deflagrarunt. qui templa Deorum occupauerit. in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communeis leges profero, quibus omnibus es exul. familiariſſimus tuus de te priuilegium tulit, vt, ſi in opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exulares, at, te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quo modo igitur, tot legimus eiectus in exilium, nomen exulis non perhorreſcit. Romæ ſum, inquis. & quidem in operto fuiſti. Non igitur, vbi quiſque erit, eius loci ius tenebit, ſi ibi eum legibus eſſe non oportebit.

Om-

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δὲ μωροὶ, δοῦλοι.

Omnes ſapientes liberos eſſe, & ſtultos omnes ſeruos.

LAudetur vero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. quo modo, aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? refrænet prius libidines, ſpernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imparare, cum ipſe improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere deſierit: dum quidem his obediet, non modo imperator, ſed liber habendus omnino non erit. Præclare enim eſt hoc vſurpatum à doctiſſimis, quorum autoritate non vterer, ſi mihi apud aliquos agreſteis hæc habenda eſſet oratio; cum vero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt, cur ego ſimulem. me, ſi quid in his ſtudijs operæ poſuerim, perdidiſſe? dictum eſt igitur ab eruditiſſimis viris, Niſi ſapientem, liberum eſſe neminem. Quid eſt enim libertas? poteſtas viuendi, vt velis. qui igitur viuit vt vult, niſi profecto, qui recta ſequitur, qui gaudet officio, cui viuendi via conſiderata, atque prouiſa eſt? qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur, atque colit, quia id ſalutare maxime eſſe iudicat, qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, niſi libenter, ac libere: cuius omnia conſilia, reſque omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemque referuntur: nec eſt vlla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipſius volun-

luntas, atque iudicium? cui quidem etiam, quæ vim habere maximam dicitur, fortuna ipſa cedit quæ, ſicut ſapiens poëta dixit, Suis cuique fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit ſapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etſi ita eſſe pluribus verbis diſſerendum eſt: illud tamen breui cõſiciendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem, Igitur omnes improbi ſerui: nec hoc tam re eſt, quam dictu, inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt, eos eſſe ſeruos, vt mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: ſed, ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget omneis leueis, omneis cupidos, omneis denique improbos eſſe ſeruos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, iubet. verat, quod videtur? qui nihil imperanti negari poteſt, nihil recuſare audet? poſcit? dandum eſt: vocat? veniendum: eijcit? abeundum: minatur? extimeſcendum. Ego vero iſtum non modo ſeruum. ſed nequiſſimum ſeruum, etiam ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atque vt in magna familia ſtultorum, ſunt alij lautiores (vt ſibi videntur) ſerui, ſed tamen ſerui, atrienſes, ac topiarij ſtultitiæ ſuæ: quos ſigna quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At ſumus, inquiunt, ciuitatis principes. Vos vero nec ſeruorum quidem veſtrorum principes eſtis: ſed, vt in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui vngunt, qui verrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſeruitutis tenent: ſic in ciuitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius ciuitatis locum pene infimum obtinent. Magna, inquis, bella geſſi: magnis imperijs, & prouincijs præfui.

ſui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. omitto, vnde ſuſtuleris, & quo modo habeas. Intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, ſeruum te eſſe ineptiarum omnium iudico. Nonne igitur ſunt illa feſtiua? ſunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed, obſecro te, ita venuſta habeantur iſta; non vt vincula virorum ſint, ſed vt oblectamenta puerorum. Quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum videret matellionem Corinthium cupidiſſime tractantem, cum ipſe totam Corinthum contempſiſſet, vtrum illum ciuem excellentem, an atrienſem ſeruum diligentem putaret? Reuiuiſcat Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos, & videat aliquem ſummis populi beneficijs vſum, barbatulos mullos exceptantem de piſcina & pertractantem, & murænarum copia gloriantem: nonne hunc hominem ita ſeruum iudicet, vt ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate peculij nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſeruitutis? hæreditatis ſpes quid iniquitatis inſeruiendo non ſuſcipit? quem nutum locupletis orbi ſenis non obſeruat? loquitur ad voluntatem: quidquid denunciatum ſit, facit: aſſentatur, aſſidet, miratur, quid horum eſt liberi? quid denique non ſerui inertis? Quid iam illa cupiditas, quæ videtur eſſe liberior, honoris, imperij, prouinciarum, quam dura eſt domina, quam imperioſa, quam vehemens? Cethego, homini non probatiſſimo, ſeruire coëgit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur; mittere munera, noctu venire domũ ad eum, precari, denique ſupplicare. quæ ſeruitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cum cupiditatum

tatum

catum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus, ex conſcientia peccatorum, timor, quam eſt illa miſera, quam dura ſeruitus! adoleſcentibus paullo loquacioribus eſt ſeruiendum: omnes, qui aliquid ſcire videntur, tamquam domini timentur iudex vero quantum habet dominatum quo timore nocentes afficit, an non eſt omnis metus ſeruitus. Quid valet igitur illa, eloquentiſſimi viri, L: Craſſi copioſa magis, quam ſapiens oratio. Eripite nos ex ſeruitute. quæ eſt iſta ſeruitus tam claro homini, tamque nobili, omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſeruitus eſt. Nolite ſinere nos cuiquam ſeruire. in libertatem vindicari vult. minime: quid enim adiungit: Niſi vobis vniuerſis, dominum mutare, non liber eſſe vult. Quibus & poſſumus, & debemus, non vero, ſi quidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus. nec debemus, nec poſſumus tu poſſe te dicito, quandoquidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quo modo imperator eſſe poſſit, cum, eum ne liberum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa conuincat.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Solum ſapientem eſſe diuitem.

QVæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? ſoluſne tu diues? Pro dii immortales! egone me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? ſoluſne tu diues? quid ſi ne diues quidem? quid ſi pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc verbum in quo homine

ponimus? opinor, in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, vt ad liberaliter viuendũ facile contentus ſit, qui nihil quærat, nihil appetat nihil optet amplius. animus oportet tuus ſe iudicet diuitem, non hominum ſermo neque poſſeſſiones tuæ. qui, ſi tibi nihil deeſſe putas, nihil curas amplius, ſatiatus es, aut contentus etiam pecunia; concedo, diues es. ſin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cum iſti ordini ne honeſtus quidem eſſe poſſit vllus: ſi quotidie fraudes, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis: ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas: ſi teſtamenta amicorum exſpectas, aut ne exſpectas quidem, atque ipſe ſupponis: hæc vtrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? animus hominis diues, non arca, appellari ſolet, quamuis illa ſit plena; dum te inanem videbo, diuitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuique ſat eſt, metiuntur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet; pecunia eſt opus: duas; maiore: plureis; etiam maiore: & ſi, vt aiunt, Danai, quinquaginta ſint filiæ; tot dotes, magnam quærunt pecuniam, quantum enim cuique ſatis eſt, ad id accommodatur, vt ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plureis, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire poſſint, hunc quo modo ego appellabo diuitem, cum ipſe egere ſe ſentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem eſſe diuitem, niſi qui exercitium alere poſſet ſuis fructibus: quod populus Rom. ex tantis vectigalibus iam pridem vix poteſt. ergo, hoc propoſito, numquam eris diues ante quam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, vt ex eo tueri ſex legiones & magna equitum, ac peditum auxilia poſſis. Iam fateris igitur non eſſe te diuitem cui tantum deſit, vt expleas id, quod exoptas: ita-

itaque iſtam paupertatem, vel potius egeſtatem, ac mendicitatem tuam numquam obſcure tuliſti. Nam, vt ijs, qui honeſte rem querunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quæſito: ſic qui videt domi tuæ pariter accuſatorum atque iudicium conſociatos greges, qui nocentei[illegible] pecunioſos reos eodem te auctore corruptelam [illegible]icij molienteis: qui tuas mercedum pactiones in p[illegible]ocinijs, intercisas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimiſſiones libertorum ad defœnerandas, diripiendaſque prouincias, qui expulſiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum ſeruis, cum libertis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones vacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Sylani temporis meſſem recordetur, qui teſtamenta ſubiecta, qui ſublatos tot homines; qui denique omnia venalia, delectum, decretum, alienam, ſuam ſententiam, forum, domum, vocem, ſilentium; quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? cui autem quæſito opus ſit, quis vmquam hunc vere dixerit diuitem? eſt enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam numquam aſſequere, numquam omnino es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis: & recte (eſt enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla ad meam modica) de me ſilebo, de te loquar. Si cenſenda nobis atque æſtimanda res ſit, vtrum tandem pluris æſtimabamus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? vtrum aurum Samnitum, an reſponſum Man. Curij hæreditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? hæc profecto, quæ ſunt

ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quam illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſi quidem, vt quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita ditiſſius habendus ſit) dubitet, quin in virtute diuitiæ poſitæ ſint, quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri, & argenti pluris, quam virtus æſtimanda eſt? O dij immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal ſit parſimonia. venio enim ad ſumptuoſos, relinquo iſtum quæſtuoſum, Capit ille ex ſuis prædijs ſexcenta ſeſterita: ego centena ex meis. illi aurata tecta in villis, & ſola marmprea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinite concupiſcenti, non modo ad ſumptum illi fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. vter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cuius poſſeſſio quo eſt maior, eo plus requirit ad ſe tuendam, an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum vitio, aliquantum etiam ipſe fortaſſe in huius ſæculi errore verſer? M. Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios, & Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores qui plura habemus? vtinam quidem eſſemus, ſed non æſtimatione cenſus, verum victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe emacem, vectigal eſt: contentum vero ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt certiſſimæque diuitiæ. Etenim, ſi iſti callidi rerum æſtimatores parata, & areas quaſdam magni æſtimant, quod ei generi poſſeſſionum minime quaſi noceri poteſt: quanti eſt æſtimanda virtus, quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt vnquam, neque naufragio, neque incendio amittitur:

nec

nec tempeſtetum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui prædití ſunt, ſoli ſunt diuities: ſoli enim poſſident res & fructuoſas, & ſempiternas: ſolique quod eſt proprium diuitiaram. contenti ſunt rebus ſuis: ſatis eſſe putant, quod eſt, nihil appetunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, & auari, quoniam incertas, atq; in caſu poſitas poſſeſſiones habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquã adhuc inuentus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis, non modo non copioſi, ac diuites, ſed etiam inopes, ac pauperes exiſtimandi ſunt.

M.T. CICERONIS
SOMNIVM SCIPIONIS.

SCIPIO LOQVITVR.

CVM in Africam veniſſem M. Manilio conſuli, ad quartam legionem (vt ſcitis) tribunus militum, nihil mihi potins fuit, quam vt Maſiniſſam conuenirem, regem familiæ noſtræ iuſtis de cauſſis amiciſſimum. Ad quem vt veni, complexs me ſenex collacrymauit, aliquantoque poſt ſuſpexit in Cœlum, & Grateis, inquit, tibi ago, ſumme Sol, vobiſque reliqui cœlites, quod, antequam ex hac vita migro, conſpicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipſo recreor: ita numquam ex animo meo diſcedit illius optimi, atque inuictiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno. Ille me de noſtra republica percunctatus eſt, multiſque verbis vltro citroq; habitis, ille nobis conſemptus eſt dies, Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximns, cum ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniaque eius non lum facta, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde, vt cubitum diſceſſimus, me & feſſum de via, & qui ad multam noctem vigilaſſem, arctior quem ſolebat ſomnus complexus eſt. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere vt cognitiones, ſermo-

neſque

BIBLIOTECA VITTORIO EMANUELE ROMA

Digitized by Google

neſque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, quæ mihi ex imagine eius, quam ex ipſo, erat notior. quem vt agnoui, equidem cohorrui. ſed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trahe memoriæ. Videſne illam vrbem, quæ parere populo Romano coacta per me, renouat priſtina bella, nec poteſt quieſcere. (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam ex oppugnandam nunc venis pæne miles. hanc hoc biennio conſul euertes: eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, cenſorque fueris, & operis legatus Ægyptum, Syriam, Aſiam, Graciam; deligere iterum conſul abſens, bellumque maximum conficies. Numantiam exſcindes. ſed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes rempublicam perturbatam conſilijs nepotis mei. hic tu, Africane, oſtendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, conſilijque tui. Sed eius temporis ancipitem video quaſi fatorum viam. nam, cum ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, reditusque conuerterit, duoque hi numeri, quorum vterque plenus, alter altera de cauſſa habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint, in te vnum, atque tuum nomen ſe tota conuertat ciuitas: te ſenatus, te omnes boni, te ſocij, & Latini intuebuntur: tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis ſalus: ac, ne multa, dictator rempublicam conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentque cæteri vehementius: leniter arridens Scipio,

Quæſo, inquit, ne me è ſomno excitetis, & pax ſit rebus: audite cætera. Sed, quo ſis, Africane, alacrior ad tueandam rempublicam, ſic habeto; Omnibus, qui patriam conſeruarint, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cœlo, ac definitum locum, vbi beati æuo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia, cœtuſque hominum iure ſociati, quæ ciuitates appellantur: harum rectores, & conſeruatores, hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etſi eram perterritus non tam metu mortis, quam inſidiarum à meis, quæſiui tamen, viueretne ipſe, & Paullus pater, & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Imo vero, inquit, ij viuunt, qui corporum vinculis, tamquam è carcere, euolauerunt: veſtra vero quæ dicitur vita mors eſt. quin tu aſpicies ad te venientem Paullum patrem. Quem et vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me complexus, atque oſculans, flere prohibebat. Atque ego vt primum fletu repreſſo, loqui poſſe cœpi, Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime, atque optime, quando hæc eſt vita (vt Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero. Non eſt ita, inquit ille, niſi enim Deus is, cuius hoc templum eſt omne, quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodijs liberauerit, huc tibi ad;tus patere non poteſt. Homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides. quæ terra dicitur: hiſque animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſidera, & ſtellas vocatis: quæ globoſæ, rotundæ, diuinis animatæ mentibus, circulos ſuos, orbeiſque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi, Publi, & pijs omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia cor-

corporis: nec iniuſſo eius, à quo ille eſt vobis datus, ex hominum vita migrandum eſt, ne munus humanum, aſſignatum à Deo, defugiſſe videamini. ſed ſic. Scipio, vt auus hic tuus, vt ego, qui te genui, iuſtitiam cole, & pietatem: quæ cum ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima eſt: ea vita via eſt in cœlum, & in hunc cœtũ eorũ, qui iam vixerunt; & corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides. (erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flammas circulus elucens) quem vos, vt à Gratis accepiſtis, Orbem *lacteum* nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera & mirabilia videbantur. erant autem eæ ſtellæ, quas numquam ex hoc loco vidimus, & eæ magnitudines omnium, quas eſſe numquam ſuſpicati ſumus: ex quibus erat illa minima, quæ vltima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. ſtellarum autem globi terrarum magnitudinem facile vincebant. Iam vero ipſa terra ita mihi parua viſa eſt, vt me imperij noſtri, quo quaſi punctum eius attingimus, pœniteret. Quam cum magis intuerer, Quæſo, inquit Africanus, quouſque humi defixa tua mens erit? nonne aſpicis, quæ in templa veneris? nouem tibi orbibus, vel potius globis connexa ſunt omnia: quorum vnus eſt cœleſtis, extimus, qui reliquos omneis complectitur, ſummus ipſe Deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi ſunt illi, qui voluuntur, ſtellarum curſus ſempiterni: cui ſubiecti ſunt ſeptem, qui verſantur retro, contrario motu, atque cœlum; ex quibus vnum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant: deinde eſt hominum generi proſperus, & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis: tum rutilus, horribiliſque terris, quem Martium dicitis: deinde ſubter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, & princeps.

ceps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, vt cuncta ſua luce luſtret, & compleat. hunc vt comites conſequuntur, alter Veneris, alter Mercurij curſus: in infimoque orbe Luna, radijs Solis accenſas conuertitur. infra autem iam nihil eſt, niſi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. ſupra Lunam ſunt æterna omnia. nam ea, quæ eſt media, & nona, tellus, neque mouetur, & infima eſt, & in eam feruntur omnia nutu ſuo pondera. Quæ cum intuerer ſtupens, vt me recepi; Quis hic, inquam, quis eſt, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis ſonus? Hic eſt, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctis, impulſu, & motu ipſorum orbium conficitur: que acuta cum grauibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt: & natura fert, vt extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute ſonent, quam ob cauſſam ſummus ille quidem ſtellifeři cœli curſus, cuius conuerſio eſt concitatior, acuto, & excitato mouetur ſono; grauiſſimo autem hic lunaris, atque infimus; nam terra, nona, immobilis manens, ima ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum, Mercurij & Veneris, ſeptem efficiunt diſtinctus interuallis ſonos: qui numerus rerum omnium fere modus eſt. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere ſibi reditum in hunc locum: ſicut alij, qui præſtantibus ingenijs in vita humana diuina ſtudia coluerunt. hoc ſonitu oppletæ aures hominum obſurduerunt: (nec eſt vllus hebetior ſenſus in vobis) ſicut, vbi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis

mon

montibus, ea gens, quæ illum locum accolit propter magnitudinem ſonitus, ſenſu audiendi caret. Hic vero tantus eſt totius mundi incitatiſſima conuerſione ſonitus, vt cum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri Solem nequitis aduerſum, eiuſque radijs acies veſtra, ſenſuſque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum quæ ſi tibi parua (vt eſt) ita videtur: hæc cœleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito, tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam conſequi gloriam potes? vides habitari in terra raris, & anguſtis in locis: & in ipſis quaſi maculis, vbi habitatur, vaſtas ſolitudines interiectas: hoſque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita eſſe, vt nihil inter ipſos ab alijs ad alios manare poſſit; ſed partim obliquos, partim auerſos, partim etiam aduerſos ſtare vobis: à quibus expectare gloriam certe nullam poteſtis. Cernis autem eandem terram quaſi quibuſdam redimitam, & circumdatam cingulis: è quibus duos maxime inter ſe diuerſos, & cœli verticibus ipſis ex vtraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina vides: medium autem illum, & maximum ſolis ardore torreri. duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, aduerſa vobis vrgent veſtigia: nihil ad veſtrum genus; hic autem alter ſubiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quam vos tenui parte contingat. omnis enim terra, quæ colitur à vobis, anguſta verticibus, lateribus latior, parua quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticũ quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen tanto nomine, quam ſit paruus vides. Ex his ipſis cultis, notiſque terris num aut tuum, aut cuiuſ-

iuſquam noſtrum nomen vel Caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnatare? quis in reliquis orientis, aut abeuntis ſolis vltimis, aut Aquilonis, Auſtriue partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in anguſtijs veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem, qui de vobis loquuntur, quam diu loquentur? quin etiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes vniuſcuiuſque noſtrum: à patribus acceptas poſteris prodere, tamen propter eluuiones, exuſtioneſque terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modo non æternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. Quid autem intereſt, ab ijs, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati ſint; qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri; cum præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrum poteſt audiri, nemo vnius anni memoriam conſequi poſſit; homines enim populariter annum tantummodo Solis, id eſt vnius aſtri, reditu metiuntur: cum autem ad diem, vnde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemque totius cœli deſcriptionem longis interuallis retulerint, tum ille vere vertens annus appellari poteſt: in quo, vix dicere audeo, quam multa ſæcula hominum teneantur. namque, vt olim deficere Sol hominibus, extinguique viſus eſt, cum Romuli animus hæc ipſa in templa penetrauit; ita quandoque eadem parte Sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum ſignis omnibus ad idem principium, ſtelliſque reuocatis, expletum annum habeto. huius quidem anni nondum vigeſimam partem ſcito eſſe conuerſam. Quo circa, ſi reditum in hunc locum deſperaueris, in quo omnia ſunt magnis & præſtantibus viris; quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ pertinens vix ad

id vnius anni partem exiguam poteſt. Igitur alte ſpectare ſi voles, atque hanc ſedem, & æternam domum contueri, neque te ſermonibus vulgi dederis, nec in præmijs humanis ſpem poſueris rerum tuarum: ſuis te illecebris oportet, ipſa virtus trahat ad verum decus, quid de te alij loquantur, ipſi videant, ſed loquẽtur tamen. ſermo autem omnis ille & anguſtijs cingitur ijs regionum, quas vides, nec vmquam de vllo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliuione poſteritatis exſtinguitur. Quæ cum dixiſſet, Ego vero, inquam, ò Africane, ſi quidẽ bene meritis de patria quaſi limes ad cæli aditũ patet, quamquã à pueritia, veſtigiis ingreſſus & patrijs, & tuis decori veſtro non defui; nunc tamen tanto præmio propoſito, enitar multo vigilantius. Et ille. Tu vero enitere, & ſic habeto non eſſe te mortalẽ, ſed corpus hoc. nec enim is es, quem forma iſta declarat: ſed mens cuiuſqiis eſt quiſq; non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. Deum te digitur ſcito eſſe: ſi quidem deus eſt, qui viget, qui ſentit, qui meminit, qui prouidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpoſitus eſt, quam hunc mundum princeps ille Deus: & vt ipſum mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus mouet. nam, quod ſemper mouetur, æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quodque ipſum agitatur aliunde, quando finem habet motus, viuendi finem abeat neceſſe eſt. eſt ſolum igitur quod ſeſe mouet, quia numquam deſeritur à ſe, numquam ne moueri quidem deſinit. quin etiam cæteris, quæ mouentur, hic fons. hoc principium eſt mouendi. principio autem nulla eſt origo, nam ex principio oriuntur omnia: ipſum autem nulla ex re alia naſci poteſt. nec enim eſſet hoc principium, quod gigneretur aliunde. quod

ſi

ſi numquam oritur. ne occidit quidem vmquam, nã principium extinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit: ſi quidem neceſſe eſt à principio omnia oriri, ita fit, vt motus principium ex eo ſit. quod ipſum à ſe mouetur. id autem nec naſci poteſt, nec mori: vel concidat omne cœlum, omniſque natura conſiſtat, neceſſe eſt, nec vim vllam nanciſcatur, qua primo impulſu moueatur. Cum pateat igitur, æternum id eſſe, quod à ſe ipſo moueatur: quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget? inanimum eſt enim omne, quod impulſu agitatur externo: quod autem anima eſt, id motu cietur interiore, & ſuo nam hæc eſt natura propria animæ, atque vis quæ ſi eſt vna ex omnibus quæ ſeſe moueat: neque nata eſt certe, & æterna eſt, hanc tu exerce optimis in rebus. Sunt autem optimæ curæ de ſalute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus animus, velocius in hanc ſedem, & domum ſuam peruolabit: idque ocyus faciet, ſi iam tum, cum erit incluſus in corpore, eminebit foras, & ea; quæ extra erunt, contemplans, quam maxime ſe à corpore abſtrahet. Nam eorum animi, qui ſe corporis voluptatibus dediderunt, earumque ſe quaſi miniſtros præbuerunt, impulſuque libidinum, voluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura violauerunt; corporibus elapſi, circum terram ipſam voluntàtur, nec in hunc locum, niſi multis exagitati ſæculis, reuertuntur. Ille diſceſſit: ego ſomno ſtatim ſolutus ſum.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO-EMANUELE

Digitized by Google

Digitized by Google

Libro che da me fu tanto amato.
& se per disgrazia da me fosse smarrito
prega il padrone che si ha ritrovato
portar ti voglia al suo padron gradito
Il nome del padron qui è registrato
è per grazia da tutti riverito
se questi otto versi leggerete
Luca Antonio Corelli troverete.

1740

Digitized by Google

Ie